

Harra Toini

Harkittu toiminta
Terapeuttisen yhteistoiminnan ehdoista

Lisensiaattitutkielma
Filosofia
Matematiikan, tilastotieteen ja filosofian
laitos
Informaatiotieteiden tiedekunta
Tampereen yliopisto, 2005

Tiivistelmä

Käsillä olevassa tutkimuksessa on etsitty hyvään elämään tähtäävän terapeuttisen yhteistoiminnan ehtoja. Tutkimuksen kohteena on ollut oma kokemukseni toimintaterapiatilanteissa sekä Aristoteleen hyve-etiikka.

Terapeuttisen yhteistoiminnan tunnistamiseen tarvitaan tilannekohtaisuuden tavoittavaa käytännöllistä harkintaa. Käytännöllinen harkinta on sekä filosofisesti että käytännöllisesti kiinnostava ajattelun muoto, sillä sen avulla pystytään tekemään toimintaa koskevia valintoja, ohjaamaan toimintaa kohti hyvää elämää ja ymmärtämään kokemuksia käytännöllisen viisauden lisäämiseksi.

Terapeuttisen yhteistoiminnan ehtojen tarkastelun tekee haastavaksi vähintään kahden toimijan muodostama yhteistoimintatilanne, jossa erilaisten kokemusten, tietojen, taitojen ja arvojen yhteensovittaminen toteutuu harkinnan, keskustelun ja toiminnan avulla.

Aristoteleen käytännöllisen harkinnan teoria on ohjannut tutkimusta myös metodisesti. Tutkimus koostuu kolmesta osasta. Ensimmäisessä osassa kuvaan ja reflektoin kaksi terapatilannetta. Etsin tilanteista terapeuttisen yhteistoiminnan ehtoja ja niiden merkitystä. Toisessa osassa tutkin ja analysoin Aristoteleen teoriaa inhimillisestä toiminnasta terapeuttisen yhteistoiminnan ehtojen ja käytännöllisen harkinnan näkökulmista. Teen teoriaan tarkennuksia ja selvennyksiä kokemuksen, päättelyn ja muiden teorioiden avulla. Kolmannessa, johtopäätöksistä muodostuvassa, osassa kokoan yhteen terapeuttisen yhteistoiminnan ehtoja ja etsin käytännöllisen harkinnan teorialle relevanssia käytännön elämästä ja tieteellisestä tutkimuksesta.

Tutkimusta voidaan toivoakseni pitää inhimillisen toiminnan teoreettista perustaa selkeyttävänä sekä vanhaa teoriaa nykyaikaan silloittavana. Jos onnistun tässä tehtävässä, uskon, että tutkimus voi hyödyttää pyrkimyksissä ymmärtää inhimillistä toimintaa sekä kehitettäessä nykyajan toiminnan teorioita ja tutkimusta sekä toimintakäytäntöjä. Yhteistoiminnan ehtojen tarkastelua voi hyödyntää terapiatyön ja inhimillisen toiminnan tutkimuksen kehittämisessä.

Jatkotutkimuksena olisi syytä selvittää fenomenologian ja ymmärrykseen tähtäävän käytännöllisen harkinnan suhdetta toisiinsa sekä selvittää fenomenologisen metodin käyttöä inhimillisen toiminnan tutkimuksessa.

Avainsanat: hyve-etiikka, hyvä elämä, yhteistoiminta, toimintaterapia, fenomenologia, toiminta

SISÄLLYS

SISÄLLYS	1
I JOHDANTO	3
2 TERAPIAKOKEMUSTEN REFLEKTIO	6
2.1 Taustatietoja terapiatilanteen ymmärtämiseksi.....	6
2.2 Havaittavien tilanteiden lähtökohdat.....	7
2.3 Keittiötilanteen kuvaus	10
2.4 Keittiötoiminnan reflektio	15
2.5 Tanssitilanteen kuvaus.....	18
2.6 Tanssin reflektio	19
2.7 Miten toiminnan mahdollistaminen tapahtuu?	20
2.8 Terapeuttisen toiminnan ehtojen paljastaminen	21
3 TOIMINNAN TEORIA ARISTOTELEELLA	25
3.1 Ihmisen olemus	26
3.2 Rationaalisen toiminnan ohjauksen osatekijät.....	30
3.3 Aristoteelinen hyve-etiikka.....	34
3.3.1 Hyvän elämän päämäärä.....	38
3.3.2 Luonteen hyveet	41
3.4 Varsinaisten hyveiden kehittyminen	52
3.5 Yhteistoimintaa koskevat hyveet.....	55
3.5.1 Ystävyys yhteistoiminnassa	55
3.5.2 Ystävyys eriarvoisissa ihmissuhteissa	60
3.5.3 Oikeudenmukaisuus yhteistoiminnassa.....	63
3.5.4 Kohtuunmukaisuus yhteistoiminnassa	67
3.6 Intellektuaaliset hyveet.....	69
3.6.1 Käytännöllinen harkinta ja teoreettinen ajattelu	70
3.6.2 Praktisen syllogismin erottaminen käytännöllisestä harkinnasta.....	75
3.6.3 Käytännöllisen älykkyyden ja käytännöllisen järjen merkitys käytännöllisessä harkinnassa	85
3.6.4 Käytännöllinen harkinta ja ymmärrys	90
3.7 Toiminnan luonne.....	97
3.7.1 Heikko- ja vahvaluonteisuuden ongelma teon näkökulmasta	98
3.7.2 Akrasian ongelma harkitun toiminnan näkökulmasta	102

3.7.3 Taito, tekeminen ja päämäärarationaalinen päättely	107
4 KÄYTÄNNÖLLINEN HARKINTA JA YHTEISTOIMINNAN EHDOT	117
4.1 Johtopäätökset terapeuttisen yhteistoiminnan ehdoista	118
4.1.1 Toiminta kuntoutumisen ja hyvän elämän edistäjänä	127
4.1.1 Tuottavan hyödyllisyyden ihanne.....	128
4.1.2 Mielihyvä hyvän elämän ihanteena.....	131
4.1.3 Aktiivisen toiminnan ja osallistumisen ihanne	133
4.1.4 Aktiivisen ihmisen toimintatavat.....	134
4.2 Kokemus ymmärtävän asiantuntijuuden kasvattajana	136
4.2.1 Kokemus asiantuntijuuden mittapuuna.....	137
4.2.2 Käytännöllisen harkinnan taito	140
4.2.3 Filosofinen asiantuntijuus.....	142
4.3 Fenomenologinen lähestymistapa yhteistoiminnan tutkimuksessa	145
4.3.1 Inhimillinen toiminta toimintaterapian kiinnostuksen kohteena.....	146
4.3.2 Joitakin fenomenologian erityispiirteitä	148
4.3.3 Fenomenologian sovellutuksia toimintaterapian tutkimuksessa.....	149
4.3.4 Fenomenologia terapeuttisen toiminnan tutkimuksessa	151
5 YHTEENVETO	154

I JOHDANTO

Tässä liseniaattitutkimuksessa selvitetään terapeutin yhteistoiminnan ehtoja. Tarkoitukseni on tutkia Aristoteleen toiminnan teorian osatekijöitä ja niiden välisiä suhteita saadakseni selkeän käsityksen yhdestä kokonaisvaltaisesta inhimillisen toiminnan teoriasta.

Olen aiemmin tutkinut Pro Gradu – tutkielmassa Aristoteleen käsitystä käytännöllistä toimintaa koskevasta harkinnasta.¹ Näkökulma keskittyi ihmisen toimintaa koskevaan ajatteluun ja valintaan atomistisesti. Vaikka tiedostinkin Aristoteleen kosmologisen ajattelun, yhteisöllisyyden sekä dialogin mahdollisuuden, jätti valittu näkökulma toiset ihmiset, luonnon ja maailman jossain määrin marginaaliin. Inhimillinen toiminta toteutuu erilaisissa yhteisöissä, joissa ihmiset kouluttavat, hoitavat, johtavat, palvelevat ja suojelevat toinen toisiaan, mutta myös käyttävät toisiaan hyväkseen, varastavat, kiusaavat, pettävät, vahingoittavat ja tappavat. Haluan käsillä olevassa tutkimuksessa laajentaa inhimillisen toiminnan näkökulmaa erityisesti yhteistoiminnan ehtoihin.

Tutkimuksen teoreettisena ja metodisena perustana on Aristoteleen käsitys ihmisen olemuksesta ja toiminnasta. Pidän tätä tutkimusta pikemminkin toiminnan filosofisena tutkimuksena kuin Aristoteles -tutkimuksena.

Aika- ja kulttuurierosta huolimatta uskon, että Aristoteleen, hyvän elämän päämäärää korostava teoria voi tarjota käyttökelpoisen lähtökohdan inhimillisen toiminnan tarkasteluun. Itselleni se näyttäytyy edelleen ajankohtaisena ja sovellettavissa olevana. Mielestäni teorian tekee erityisen kiinnostavaksi oletus ihmisen osallisuudesta yhteisöön.

¹ Harra, T. 2000. Harkittu valinta – Aristoteleen käytännöllisen harkinnan tarkastelu. Filosofian Pro gradu – tutkielma. Tampereen yliopisto.

Erityisen kiinnostavaksi asia tulee, kun otetaan huomioon, että maailmassa elää jatkuvasti ihmisiä, joiden osallistuminen on syystä tai toisesta rajoittunut tai rajoitettu.

Nyt käsillä olevassa tutkimuksessa keskityn erityisesti hyvään elämään tähtäävän yhteistoiminnan ehtoihin. Lähtökohtana on Aristoteleen neljä inhimillistä toimintaa koskevaa perusolettamusta:

- teleologisuus inhimillisen toiminnan erityispiirteenä
- ihminen on yhteisössä elävä olento (zoon politikon) ja
- ihminen on järkeä käyttävä olento (animale rationale)
- vain hyvää elämää (eudaimon) ihminen tavoittelee päämääränä sinänsä.

Aristoteleen käytännöllisen harkinnan teoria on ohjannut tutkimusta myös metodisesti. Aristoteleen tutkimuksen keskeinen piirre on ollut yksittäisten analysoitavien osien lisäksi osien välisten suhteiden ja yhteistoiminnan etsiminen.² Tämä on keskeinen piirre myös omassa, inhimillistä toimintaa koskevassa, lähestymistavassani. Käsitän toiminnan jonkinlaiseksi välissä olevaksi ilmiöksi, joka voi sekä erottaa että yhdistää niin ihmisiä toisiinsa tai toisistaan kuin myös ihmisiä ja ympäristöä.

Aristoteleen käsityksen mukaan asiantuntijuuden kehittymisen välttämättömänä ehtona on kokemus. Tähän oletukseen uskoen kuvaan aluksi kaksi omaa kokemustani terapiatilanteista, joissa menetelmänä on käytetty toimintaa. Pelkkä kokemus ja sen käsitteellinen kuvaus ei vielä sinänsä lisää käytännöllistä viisautta, sillä siihen vaaditaan myös valintojen syiden ja seurauksien tuntemista. Syiden selvittämiseksi olen terapian taustan ja kuvannut oman lähtökohtani ja perusteeni tietyille valinnoille. Saadakseni selvyyttä toiminnan seurauksista, olen reflektoinut terapiatilanteita etsien yhteistoimintaan liittyviä tekijöitä ja toiminnan merkityksiä. Näin syntyneen analyysini tulokset ja kokemukseni yhdistän Aristoteleen teoriaan. Tutkin Aristoteleen teorian käsitteellistä perustaa yhtäältä oman kokemukseni ja toisaalta tieteellisen ja teoreettisen tiedon avulla inhimillisen toiminnan ja erityisesti terapeuttisen yhteistoiminnan ymmärtämiseksi. Tutkimuksen johtopäätökset koostuvat useammasta inhimillisen toiminnan teorian

² Esimerkiksi ihmistä tarkastellaan sekä muotona (a form) että materiana (a materia) sekä edellisten yhdistelmänä (a composite). Materiaa edustaa ruumis ja muotoa sielu, joka vastaa ruumiin toiminnasta. Elävässä ihmisessä sielu ja ruumis ovat aina kietoutuneet yhteen erottamattomalla tavalla (DA, II.2. 412a.) Elävän ihmisen kietoutuneisuus vaikeuttaa toiminnan tutkimusta ja sen alkupisteen määrittämistä (emt., 403a-403b).

merkitystä tarkastelevasta luvusta, joissa pohdin muun muassa, onko vaikean vamman kanssa elävällä ihmisellä hyvän elämän mahdollisuuksia, kokemuksen merkitystä asiantuntijuuden kehittämisessä sekä inhimillisen toiminnan fenomenologista tutkimusta.

Tutkimusta voidaan toivoakseni pitää inhimillisen toiminnan teoreettista perustaa selkeyttävänä sekä vanhaa teoriaa nykyaikaan silloittavana. Jos onnistun tässä tehtävässä, uskon, että tämä tutkimus voi hyödyttää pyrkimyksissä ymmärtää inhimillistä toimintaa sekä kehitettäessä nykyajan toiminnan teorioita ja tutkimusta sekä toimintakäytäntöjä kohti hyvää elämää.

2 TERAPIAKOKEMUSTEN REFLEKTIO

2.1 Taustatietoja terapiatilanteen ymmärtämiseksi

Kuvaan kokemustani kahdesta erilaisesta terapiatilanteesta. Olen toiminut molemmissa terapeutina. Pyrkimykseni on löytää terapeutin toiminnan ehtoja ja toimintaan liittyviä merkityksiä, sillä haluan ymmärtää, mistä terapeutin toiminnassa oikeastaan on kysymys. Ensimmäisessä esimerkkitalanteessa valmistamme Pirjon kanssa ruokaa ja toisessa tilanteessa tanssimme.³ Esittelen ensin terapian lähtökohdat, jonka jälkeen kuvaan ensimmäisen tilanteen ja sitä koskevat havaintoni. Lopuksi reflektoin tilanteita ja kokemustani terapeutin toiminnan näkökulmasta.

Sekä oma historiani että pitkä yhteinen terapiahistoria Pirjon kanssa vaikuttaa väistämättä siihen, mitä koen ja havaitsen tilanteessa, joten havaintoni eivät voi selittyä vain sillä, mitä näen ja koen tapahtuvan yhdessä yksittäisessä tilanteessa.

Valmistuin toimintaterapeutiksi 1980 –luvulla, jolloin vallalla oli varsin mekanistinen käsitys toiminnasta ja systeemiteoreettinen malli inhimillisestä toiminnasta teki tuloaan. Yhtäältä lähes 20 vuoden terapiatyökokemus, toimintaterapian erikoistumisopinnot sekä työnohjaajakoulutus sekä lukuisat keskustelut kollegoiden kanssa ovat luonnollisesti vaikuttanut ajatteluuni ja työskentelyyni, samoin sekä neurologian että toimintaterapian teoreettinen ja tieteellinen kehitys. Eniten koen ajatteluani muuttaneen ensin sosiaalipsykologian teorioihin ja sittemmin eksistentiaalifilosofiaan, Aristoteleen etiikkaan ja viimein fenomenologiseen lähestymistapaan tutustuminen. Niiden vaikutus näkynee vahvimmin lähestymistavassani.

Kannan mukaan omaa historiaani ja elämäkokemustani. En voi enkä edes halua riisua sitä terapiatyössäkään. Päinvastoin toivon, että sen avulla voisin rohkeammin ja välittömämmin kohdata asiakkaan, potilaan ja hänen läheisensä ensisijaisesti ihmisinä. Pikemminkin toivon, että kokemusteni ansiosta pystyisin kohtaamaan uusia asioita ja kohtaamaan tilanteita avoimena ja herkkänä, mutta toisaalta myös rohkeana kyseenalaistamaan omat käsitykseni ja aiemmat kokemukseni. Tiedän tehtäväni terapeuttina, mutta toivon, ettei se estä minua kohtaamasta muita ihmisiä ihmisinä.^{4 5}

Kuvaan seuraavaksi kaksi terapiatilannetta. Ensimmäinen tilanne on videoitu, minkä takia olen pystynyt palaamaan siihen uudelleen. Tilanteen katsominen videolta on avannut minulle aivan uuden näkökulman tilanteen havainnoinnille ja siten se on myös syventänyt tekemääni reflektiota.

2.2 Havaittavien tilanteiden lähtökohdat

Pirjo oli sairastuessaan 35 -vuotias, alle kouluikäisen pojan yksinhuoltajaäiti. Hän joutui äkillisesti sairaalaan saatuaan laajan ja vaikean aivoverenvuodon. Pirjo kotiutui sairaalasta noin puolen vuoden kuluttua. Hoitohenkilökunta oli suhtautunut epäilevästi hänen kotona selviytymiseen ja harkinnut ensisijaisesti pitkäaikaishoitoa kaupungin sairaalassa. Syyt epäilyyn olivat perustellut. Pirjon toiminnallinen tilanne ja ennuste olivat huonot: hän ei puhunut sanaakaan ja kommunikoi äänelläänkin vain kipua, oikea raajapari oli halvaantunut eikä vasemman puolen raajojen käyttö onnistunut. Häneltä puuttui aloitekyky, minkä takia hän ei esimerkiksi pystynyt painamaan nappia kutsuakseen hoitajan luokseen. Oikeassa yläraajassa oli vaikea kiputilanne: Yläraaja oli herkistynyt niin liikuttelulle kuin koskettelullekin. Kipu häiritseviä Pirjoa ja hänen hoitoaan.

³ Nimi muutettu asiakkaan anonymiteetin suojaamiseksi. Lupa tilanteiden tutkimukselle, videoinnille ja raportoinnille on saatu sekä asiakkaalta että läheisiltä.

⁴ Toimintaterapeutin tehtävä on toiminnan ja hyvän elämän mahdollistaminen.

⁵ Aristoteleen mukaan ystävyys on mahdollista kaikkien välillä sikäli kuin he kohtaavat toinen toisensa ensisijaisesti ihmisinä. NE, VIII, 11, 1161b-10. Pidän tätä lähtökohtaa yleisen eettisen teorian välttämättömänä ehtona, jonka avulla voidaan murtaa ammattietiikoita vaivaava relativismi.

Vanhemmat eivät hyväksyneet laitoshoidosuunnitelmaa, sillä he uskoivat pystyvänsä huolehtimaan tyttärestään kotona yksilöllisemmin ja ottamaan huomioon paremmin hänen tarpeensa kuin mihin sairaalassa olisi resursseja. Ainoana vaihtoehtona laitoshoidolle oli siis kotihoito, joka edellytti, että Pirjo muuttaa takaisin vanhempiensa luokse, molempien vanhempien sitoutumista hoitoon ja huolenpitoon 24 tuntia vuorokaudessa, henkilökohtaisen avustajan palkkaamista sekä asunnonmuutostöiden tekemistä vanhempien omakotitaloon. Vanhempien luottamus, sinnikkyys, sitoutuminen ja optimistisuus on palkittu pikku hiljaa tapahtuvalla edistymisellä ja Pirjon toiminnallisen tilanteen helpottumisella.

Terapiasuhte on kestänyt yli viisi vuotta. Lomia tai joitakin muita pakollisia katkoksia lukuun ottamatta tapaamisia on ollut 1-2 viikossa 60-120 minuuttia/kerta. Tämän lisäksi Pirjolla on ollut säännöllisesti fysioterapiaa ja puheterapiaa sekä tiettyinä jaksoina inkontinenssihoitoa, hierontaa, musiikkiterapiaa ja aivojumbppaa. Nykyisin hän osallistuu aktiivisesti myös afasiayhdistyksen järjestämiin kerhoihin.

Siitä huolimatta, että toimintaterapiatilanteissa päävastuu terapian toteutuksesta on minulla, on tilanteissa usein läsnä myös henkilökohtainen avustaja, äiti tai isä ja joskus myös hänen poikansa. Toisten läsnäolo vaikuttaa välittömästi meidän molempien keskittymiseen sekä toisten huomiointiin ja ympäristössä tapahtuviin muutoksiin reagointiin, mutta myös terapiaan sitoutumiseen ja tiedonkulkuun.

Yleensä läheiset ovat läsnä vain terapian alussa ja lopussa, jolloin käymme läpi terapiakertojen välillä tapahtuneita asioita ja tilanteita. Keskustelemme havaitsemistamme muutoksista Pirjon toiminnassa ja olemuksessa. Jokaisen terapiakerran lopuksi reflektoin havaintojani ja kokemustani toteutuneesta terapiakerrasta. Samalla pohdin, miten esiinnousseet asiat vaikuttavat Pirjon toimintaan, meidän yhteistoimintaamme tai miten ne tulisi ottaa huomioon jatkossa. Kirjaan kaikesta lyhyen yhteenvedon Pirjon päiväkirjaan, johon on kirjattu myös hänen omia kommenttejaan. Aluksi hän kertoi niitä kuvien avulla, mutta vähitellen hän on alkanut itse kirjoittaa kuvien mukaiset yhden sanan ilmaukset vihkoon. Yleisin palaute terapiakertojen jälkeen on ollut: iloinen, onnellinen ja innostunut.

Perustehtäväni on Pirjon toiminnan mahdollistaminen. Käytännössä se on tarkoittanut monenlaisia asioita, jotka ovat vaihdelleet tilanteiden ja Pirjon kuntoutumisen myötä.

Yhtäältä se on tarkoittanut Pirjon valmiuksien harjoittelua ja toisaalta ympäristöolosuhteiden muuttamista hänen toimintaansa helpottavaksi.

Tilanteisiin ja ympäristöolosuhteisiin puuttuminen vaatii tasapainoilua ja jatkuvaa eettistä pohdiskelua. Toimin toisten kotona ja joudun toistuvasti miettimään, miten, mihin asioihin, milloin ja missä määrin minulla on oikeus ja toisaalta velvollisuus puuttua, sillä muutettaviksi ehdotetut asiat koskevat toisten ihmisten elämään ja kotia. Tilanteen kuvailun kautta olen kertonut havaintojani ja käsityksiäni, ja tehnyt ehdotuksia, mutta päätösten teon, valinnan ja muutosten toteuttamisen olen jättänyt Pirjon ja vanhempien harkittavaksi. Niinpä joitakin asioita on muutettu heti ja joidenkin asioiden muutos on toteutunut vasta aikojen kuluttua. Käsitän tällaisten viiveiden kuuluvan inhimilliseen tapaamme muuttaa toimintaa. Valintojen ja ratkaisujen tekeminen vie aikaa, emmekä me ole aina valmiita muuttamaan tapojamme yksittäisten huomioiden perusteella.

Terapiassa on käytetty nimenomaan toimintoja, jotka ovat Pirjolle tärkeitä ja mieluisia. Esimerkiksi ruoanlaitto ja leivonta ovat olleet aina tärkeitä kahvilayrittäjänä toimineelle naiselle. Oletuksenani on, että tuttuihin ja mieluisiin toimintoihin on helpompi sitoutua ja myönteisinä kokemuksina ne jäävät miellyttävällä tavalla mieleen. Kaikessa toiminnassa on alusta saakka noudatettu tiettyjä periaatteita:

Irrationaalisen toiminnan ohjauksen huomiointi⁶

- Toiminnassa käytetään aina niin paljon kuin mahdollista oikeaa yläraajaa ja kättä sekä molempien käsien luonnollista yhteistoimintaa.
- Toiminta ei saa tuottaa kipua tai tuskaa. Jos niitä ilmenee, toiminta keskeytetään välittömästi ja jatketaan vasta, kun se sopii Pirjolle.
- Huolehdin toiminnan aikana siitä, että Pirjon asennot, liikkeet ja toiminnat ovat mahdollisimman luonnollisia.
- Huolehdin toiminnan aikana siitä, että Pirjolla on tilaisuus käyttää ääntään, toistaa sanoja ja lausua niitä oma-aloitteisesti.

⁶ Aristoteleen mukaan irrationaalinen sielun osa ohjaa mm. ravitsemusta aistimista ja liikkeitä. NE, VI, 2.

Rationaalisen toiminnan ohjauksen huomiointi: ⁷

- Huolehdin toiminnan aikana siitä, että Pirjon tiedot ja havainnot käsiteltävistä aineista, välineistä ja laitteista sekä niiden käyttötavoista voivat lisääntyä. ⁸
- Huolehdin toiminnan aikana siitä, että Pirjon käsitys tehtävän eri vaiheista voi lisääntyä.
- Huolehdin toiminnan aikana siitä, että Pirjolle tulee riittävästi haasteita tehtävän aikana.
- Toiminta etenee Pirjon ehdoilla, siinä ei tehdä asioita, joita hän ei halua, jaksa tai kykene tekemään. ⁹
- Valintojen mahdollistaminen: ¹⁰
 - o Pirjo valitsee itse, mitä hän tekee.
 - o Annan aikaa valintojen ja ratkaisujen tekemiselle.
 - o Toisaalta myös vaadin, että Pirjo tekee omia valintoja.

Toiminta yhteisössä:

- Terapiatilanteissa tehdään asioita yhdessä.
- Tilanteiden aikana huomioidaan toiset.
- Terapiatilanteissa lähdetään kotoa myös muualle: pihaan, lähikauppaan, ostoskeskuksiin, vesijumppaan, konserttiin ja teatteriin.
- Terapiassa kannustetaan ja tuetaan osallistumista yhteisölliseen toimintaan.

2.3 Keittiötilanteen kuvaus

Olemme sopineet videoinnista etukäteen. Toiminnaksi Pirjo on valinnut ruoan valmistuksen, johon kuuluu vihannesten leikkaaminen ja kuoriminen. Reflektio koskee vain

⁷ Aristoteleen mukaan rationaalinen sielun osa jakaantuu teoreettiseen ajatteluun ja käytännölliseen ajatteluun. Teoreettisen ajattelun kohteena ovat ikuiset ja muuttumattomat asiat, kun taas käytännöllisen ajattelun kohteena ovat inhimillinen toiminta ja muut muuttuvat asiat. NE, VI, 1-3.

⁸ Valinta on toiminnan lähtökohta, mutta valintaa ei ole ilman käytännöllistä harkintaa. Harkinnan yksi lähtökohta on tieto. Oikean ja hyvän valinnan välttämättöminä ehtoina ovat oikea käsitys hyvästä päämäärästä ja tieto, joten valinnan mahdollistaminen edellyttää, että harkitsevalla on riittävästi asiaa koskevaa tietoa valinnan tekemiseksi. NE, VII, 3.

⁹ Pakko tuhoaa harkinnan, jolloin valintakaan ei ole mahdollinen ja ilman valintaa ei ole toimintaa.

¹⁰ Valintojen välttämättöminä ehtona on vapaus. Sartren mukaan ihminen on tuomittu vapauteen ja vastuuseen. Tietyllä tapaa tämä eksistentiaalinen väite velvoittaa meitä jokaista. Sartre, 1965, 19.

vihannesten kuorinta- ja leikkaamisvaihetta ja sitä välittömästi edeltänyttä hetkeä. Toiminta on Pirjolle tarkoituksenmukainen, tuttu ja mieluisa tehtävä. Paikkana on kotikeittiö, jossa on toimittu monesti ennenkin, mutta videoinnin takia toiminta on siirretty työtasolta pöydän ääreen. Isä toimii kuvaajana ja äiti seuraa sivusta toiminnan etenemistä ja ottaa välillä osaa keskusteluun.

Toiminnan aikana puhutaan ja äännellään toisin kuin tavallisesti tämän tyyppisissä toiminnanohjausharjoituksissa. Perusteluna tälle poikkeamalle ovat pyrkimys aktivoida entistä enemmän toiminnan avulla myös Pirjon suullista ilmaisua sekä pyrkimys tehdä tilanteesta mahdollisimman tavallinen, luonnollinen ja arkipäiväinen, jolloin videointitilanteeseen liittyvä vieraus ei veisi liiaksi huomiota itse tehtävästä.

Pirjo työskentelee nojaustuella istuen. Nojaustuki mahdollistaa puoliseisovan istuma-asennon, jossa kehon yläosan painopiste on lantion etupuolella ja paino jakautuu pakaroille ja polvien kautta jalkaterille. Asento on osoittautunut käytännössä hyvin toimivaksi. Se aktivoi toiminnan aikana koko kehoa ja vähentää jännitystä. Oikea olkapää on päivisin tuettu kyynärvarresta saakka elastisella olkatuella ja oikeaa nilkkaa tukee kovamuovinen dafo-tuki. Jaloissa ovat kengät liukumisen estämiseksi ja hyvän tukipinnan saamiseksi jalkaterille.

Pirjo istuu ensin pyörätuolissa. Tietoisuus videoinnista saa hänet kohentamaan ulkonäköään: Hän avaa silmänsä aivan auki, mutristaa suutaan ja vie hiussuortuvia korvien taakse. Käyn suullisesti läpi, mitä tehdään ja Pirjo kuuntelee. Hän kurkottaa kerran kohti pöydän reunaa testatakseen ulottuvuuttaan siihen. Pöydän reunaa kohti kurkottelu tuo automaattisesti koko ylävartalon eteenpäin. Hän ottaa kiinni pöydänreunasta ja pyrkii nousemaan ylös. Seison ylösnousuvaiheessa oikealla sivulla ja pidän kevyesti oikealla kädellä kiinni Pirjon oikeasta kyynärvarresta. Vasen käteni taipuu vasemmalle kyljelle avustamaan sieltä ylösnousua. Nousemme molemmat pystyasentoon. Ennakoinnista huolimatta ponnistukseen tarvittava voima kohottaa Pirjon koko oikean yläraajan jännitystä ja kyynärpää ponnahtaa sivulle.

Katson oikeaa jalkaa, astumme pari askelta ja painan reittä alaspäin. Katseeni liikuu Pirjon keholla ylhäältä alas ja alhaalta ylös. Pirjo hymyilee. Muistutan häntä seisoma-asennosta ja osoitan oikean käden koukkuasentoa. Pirjo yrittää tuloksetta painaa

kyynärvartta alas. Yläraaja on kyynärpäästä alkaen koukistuneena eteen, ranne on koukistuneena alaspäin ja sormet tiukasti nyrkissä. Pirjon ilme on toivoton. Hän luopuu ojennusyrityksestä ja alkaa kohennella paitaansa. Myös minä jätän käden silleen ja siirryn Pirjon taakse asettelemaan nojaustukea. Kerron nojaustuen olevan paikoillaan, jolloin hän alkaa välittömästi etsiä sitä katseellaan vasemman kainalon alta taakse kurkkien. Pään kierto työntää oikeaa lonkkaa sivulle siirtäen kehon painopisteen oikealle jalalle. Vien kämmenet Pirjon lonkille ja alan ohjata symmetristä istuutumista. Jälleen katseeni liukuu pystysuunnassa edestakaisin.

Saatuani kosketuksen istuimeen Pirjo pomottelee itseään keveästi ja hymyilee. Näyttää siltä kuin hän tunnustelisi istuinta saadakseen tuntuman alustaan. Jälleen hän aloittaa paidan helman asettelun. Annan hänen jatkaa ja keskityn itse oikeaan yläraajaan. Kyynärpää on edelleen tiukasti koukussa, pidän siitä kiinni molemmin käsin. Puhun jotakin ja Pirjo kuuntelee. Katsomme toisiamme ja Pirjon suu on koko ajan hieman raollaan kuin ”valmiina puhumaan” millä hetkellä hyvänsä. Hän on mukana puheessani. Nauramme yhdessä ja Pirjo laittaa käden suunsa eteen. Katsomme yhtäaikaan äitiä ja sitten toisiamme, minkä jälkeen katseemme kääntyvät pöydälle asetettuihin tavaroihin ja aineksiin.

Pirjo tarttuu vasemmalla kädellä veitseen, nostaa sen ylös pöydän pinnalta ja tuo lähemmäs käännellen eri suuntiin. Hän laittaa sen mitään sanomatta takaisin. Alan puhua ja samalla katsomme molemmat pöydällä olevaan kulhoon. Otan sieltä vaalean keltaisen juuren palan ja annan sen Pirjolle. Hän katselee ja kääntelee sitä. Katsoo sitten minuun sanomatta sanaakaan. Hänen ilmeensä kuitenkin kertoo: ”en tiedä tämän nimeä”. Asetan huuleni ja suuni valmiiksi lausumaan nimen ja katson Pirjoon. Hän katsoo minuun ja asettaa suunsa samaan asentoon valmiiksi sanomaan kanssani yhtäaikaan: ”l-l-l-an-n-n-n-ttttu”. Toistamme uudelleen ja vielä kolmannenkin kerran samalla kun jo käännyn kohti kulhoa. Pirjo laittaa lantun leikkuulaudalle ja minä nostan seuraavan vihanneksen kulhosta. Annan sen Pirjolle. Hän kääntelee sitä kädessään ja tunnustelee peukalollaan sen pintaa. Koska Pirjo ei näytä mitään tunnistamisen merkkiä, vaan katsoo jälleen minuun toivottoman näköisenä, alan puhua. Toistemme suita katsoen lausumme jälleen hitaasti: ”s-s-si-pu-li”. Toistamme vielä yhdessä ja Pirjo laittaa sipulin leikkuulaudalle.

Vien oikean käteni kulhon viereen ja Pirjo ottaa kulhosta itse seuraavan juuren ja alkaa tunnustella sitä tällä kertaa etusormella. Vasen käteni on pitänyt koko ajan kiinni Pirjon

oikeasta kyynärvarresta. Tartun siihen nyt myös oikealla kädellä. Pirjo laskee juureksen pöydälle ja poimii sen pinnalta jotakin pientä. Toistamme jälleen monta kertaa peräkkäin: ” ppp-all-s-s-ster-r-r-nak-k-k-a”. Pirjo laittaa palsternakan pois ja ottaa jälleen uuden juureksen kulhosta. Jatkan edelleen palsternakan toistamista, vaikka Pirjolla on jo eri juures kädessään. Sanomme sen vielä yhdessäkin pari kertaa, minkä jälkeen Pirjo alkaa katsella kädessään olevaa juuresta. Sanon sen nimen hänelle ja hän alkaa hymyillä, suu on jälleen auki valmiina sanomaan:” sel-l-l-le-ri”. Pirjo ottaa porkkanan ja lausuu itse sen nimen saatuaan sanan alun minulta. Hän näyttää tyytyväiseltä, hymyilemme molemmat.

Samalla kun varsinainen toiminta ja huomiomme on ollut kiinnittyneenä vihanneksiin olen erikseen huomiota kiinnittämättä painanut pikku hiljaa Pirjon oikeaa kyynärvarttaan alaspäin. Liikuttelen oikeaa yläraajaa myös sivusuunnassa yrittäen saada sen rentoutumaan, sillä pian pitäisi aloittaa leikkaaminen. Laitan sipulin takaisin kulhoon ja mahdollisen silmien kirvelyn takia ehdotan sen leikkaamista viimeiseksi. Tarttuessani sipuliin oikealla kädellä, siirtyy vasen käteni automaattisesti oikean käteni paikalle, jolloin jatkuva kosketus yläraajalla säilyy. Jostain syystä en luovu hetkeksikään jatkuvasta otteesta. Sipulin siirron jälkeen oikea ja vasen käteni palaavat entisille paikoilleen ja jatkan Pirjon kyynärpään liikuttelua.

Pirjo järjestelee vihannekset leikkuulaudalla ja kurkottaa sitten vasemmalla kädellä tarttuakseen veitsen. Kun vasen käsi kurottautuu vasemmalle eteen, myötäilee oikea yläraaja liikettä työntyen myös hieman eteenpäin.

Pirjo näyttää suunnittelevan leikkaamista ja asettaa vasemmassa kädessään olevan veitsen oikealle puolelle, aivan kuin pyrkien siihen, että vasen käsi hoitaisi tehtävän oikean käden sijasta ja sen paikalla. Liikuttelen oikeaa yläraajaa jo hieman reilummin. Yritän sillä tavoin orientoida sitä leikkaamiseen.

Pirjo laittaa veitsen pois ja minä alan avata hänen oikeaa nyrkkiään, jotta veitsi saataisiin aseteltua käteen. Tartun vasemmalla kädellä peukalosta kokonaisvaltaisella otteella, joka ottaa haltuunsa koko peukalon aivan sen tyvestä alkaen. Oikealla kädellä yritän samanaikaisesti ja varovasti avata sormia. Puhumme ja ilmeemme tavoittelevat samaa. Liikuttelen sormia rytmisesti ja samalla hyvin herkästi. Vähitellen nyrkki aukeaa sen verran, että Pirjo pystyy pujottamaan veitsen nyrkin sisälle. Autan sormet sahamallisen veitsen kahvan ympärille ja laitan sitten oikean käteni Pirjon oikean käden päälle. Vasen käteni on Pirjon ranteen päällä. Katsomme jälleen toisiamme. Johdattelen veitsen ympärille

puristuneen käden vähitellen pieneen liikkeeseen ja Pirjo hakee vasemmalla kädellä vihannesten joukosta ensimmäisen leikattavan.

Olen niin lähellä Pirjoa, että vartalomme koskettavat koko ajan toisiaan. Pirjo kumartuu alas pöydän päälle ja veitsen terä kohtaa sellerin. Alkaa leikkaaminen. Vasen käteni on nyt palannut kyynänpäähän avustamaan leikkausliikettä sieltä käsin. Parin ensimmäisen siivun jälkeen Pirjo katsoo minua. Jatkamme leikkaamista. Pikkuhiljaa rytmi tihenee ja leikkaaminen alkaa sujua paremmin. Leikkaamme ohuita suikaleita. Pirjo pitelee vasemmalla kädellään juureksia paikoillaan ja siirtää sormiaan tottunein ottein. Leikatun kasvoksen jälkeen leikkaamiseen syntyy tauko.

Ennen uuden aloittamista siirryn hieman kauemmas ja rentoutan yläraajaa pienin sivuttaisin liikkein. Pirjo kerää aina leikatut suikaleet kulhoon oma-aloitteisesti. Hän tarkastelee huolella leikatut suikaleet ja osoittaa välittömästi, mikäli hän on tyytymätön suikaleisiin. Leikkausvaiheessa asentoni lähenee, päämme ovat lähes kiinni toisissaan ja vähitellen toiminta ikään kuin tiivistyy ja tihenee. Rytmissen liikkeen aikana Pirjo ei reagoi millään tavalla puheeseeni.

Porkkanoiden viipalointia edeltää niiden kuoriminen, minkä takia on välttämätöntä vaihtaa välinettä. Irrottaminen vaatii rentoutumista ja hidasta otteen avaamista. Pirjo osaa nyt pienestä vihjeestä etsiä itselleen rentoa asentoa, jossa hän painaa silmät kiinni ja pään alas. Olen lähellä, hengitän syvään, rauhallisesti ja voimakkaasti. Yritän saada Pirjon mukaan vahvaan ja rauhalliseen hengitysrytmiin, sillä olen huomannut sen helpottavan rentoutumista. Koko ajan käteni työskentelevät Pirjon kädellä pyrkien samanaikaisesti sekä rentouttamaan että irrottamaan tiukkaa otetta veitsestä. Tarttumisvaiheessa käden rentoutukseen liittyy pieni rytmisen, edestakainen liike.

2.4 Keittiötoiminnan reflektio

Tarkoitukseni on tämän reflektion avulla ymmärtää, mitä toimintaterapiatilanteessa tapahtui ja toisaalta etsiä terapeutin toiminnan ehtoja. Reflektiota varten olen katsonut muitakin terapiatilanteista taltioituja videoita (3 kpl) useaan kertaan ja kirjoittanut auki yhden havaintoihini ja kokemukseeni perustuvan tilannekuvauksen. Havaintojen ja kokemuksen reflektoinnin kautta olen löytänyt uudenlaisen tavan tarkastella terapiatilanteessa tapahtuvia muutoksia ja vaiheita. Ensimmäisillä kerroilla havaitsemiseni kiinnittyi vain jompaankumpaan toimijaan. Vuorottain seurasin vain joko Pirjoa tai itseäni. Huomasin kuitenkin, että havaintoni kiinnittyessä henkilöihin, menetin toiminnan ja kun huomioni kiinnittyi toimintaan siirtyivät toimijat taka-alalle.

Uudenlaisen, toimintakeskeisen katsomistavan oppiminen vaati aikaa. Sitä helpotti viimein se, että löysin kaksi kysymystä, jotka mielessäni katselin videota uusin silmin. Kelasin nauhaa kohtausta kohtausta yhä uudelleen mielessäni nämä kysymykset:

Mitä tässä oikeastaan tapahtuu?

Mitä ehtoja terapeutin toimintaan liittyy?

Kysymysten avulla olen pyrkinyt irtautumaan toimijakeskeisestä kuvauksesta kohti *toiminta- ja kokemuksesta reflektointia* siten, että tärkeäksi tekijäksi ei muodostukaan se, mitä missäkin on ja miltä joku näyttää, vaan se millaisia liikkeitä tapahtuu, mitä tehdään, millaisessa suhteessa toimijat ovat toisiinsa ja esineisiin ja kohteisiin nähden, millaisia muutoksia toiminta aiheuttaa ja millaisissa muutoksissa siinä ollaan mukana.

Alustava rooleihin liittyvä ennako-oletus on, että roolihenkilöinä kuntoutuja ja terapeutti ovat aina eriarvoisessa asemassa suhteessa toisiinsa, jolloin heidän välillään ei voi olla aitoa ystävyyttä eikä yhteistoimintaa. Kuitenkin ainakin hetkittäin roolit häipyvät taka-alalle ja keskiössä on se, mitä he tekevät ja miten he toimivat yhdessä. Hetkittäin heidän toimintansa yhdistyy yhteistoiminnaksi, josta ei pysty erottamaan kummankaan toimintaa erikseen. Toiminnan aloittaja vaihtelee, samoin toiminnan kannattelija.

Tehtävän tekemistä edeltää sen käsitteellinen läpikäynti vaihe vaiheelta. Terapeutin kautta tehtävä määrittyy ja jaksottuu kuntoutujalle, joka kuuntelee. Tästä puheen epätasapainosta huolimatta *vuorovaikutus on kahdensuuntaista*. Ilmeillään ja eleillään kuntoutuja viestittää joko olevansa mukana, olevansa yhtä mieltä tai eri mieltä. Säilyttääkseen yhteyden kuntoutujaan terapeutin on oltava koko ajan valppaana kuulemaan ja ottamaan vastaan ne viestit, joita kuntoutuja sanattomasti lähettää. Näissä tilanteissa toimijat ovat joko kasvokkain tai katseet kiinnitettynä tehtävään asiaan. Kasvokkain olo on erityisen tärkeä, sillä muussa tapauksessa toimijat eivät pysty huomioimaan toisiaan.

Vuorovaikutuksen välttämättömänä ehtona on, että kahta erillistä tekijää yhdistää vuorovaikutus. Vuorovaikutukseen osallistuvien erillisuus edellyttää tiettyä integriteettiä, itsenäisyyden rajaa, jota voidaan korostaa, suojella, vahvistaa, avata ja sulkea. Se edellyttää minun erottamista sinusta, mutta toisaalta sinun huomioimista tavalla tai toisella. Terapiatilanteessa pyrin luonnollisesti terapeuttiseen, vastavuoroiseen vuorovaikutukseen. Tilanteesta tekee haastavan se, että toisen kommunikointikyky on heikentynyt, jolloin hänen valmiuksien puutteellisuus tai vajavaisuus saattaa ajaa hänet heikompaan asemaan. Minun on siis oltava herkkänä sille, ettei vuorovaikutus muutu yhdensuuntaiseksi saneluksi, joka merkitsee pelkkää vallan käyttöä, väkivaltaa ja toisen alistamista.

Tilana tuttu keittiö antaa tiettyä turvallisuutta ja siinä isän, äidin ja avustajan läsnäolo voi sekä vapauttaa että kaventaa toimintamahdollisuuksia. Läheisten liikkuminen ja kommentointi kiinnittää välillä huomion, jolloin toiminta keskeytyy. Välillä keskeytys johtaa myös uuden syntyyn, yllätykseen, joka purkautuu esimerkiksi nauruna. Toisaalta on myös hetkiä, jolloin toimintaan uppoutuminen ei häiriinny ulkopuolisten tekijöiden takia.

Fyysinen ympäristö asettaa ne rajat, joiden sisällä toimintaa voidaan toteuttaa. Huoneen lämpötilan ja valaistuksen huomaa vain ”poikkeustiloissa”. Nojaustuki mahdollistaa aktiivisen työskentelyasennon pöydän ääressä. Pöydällä on välineitä, jotka helpottavat ja mahdollistavat tehtävän tekemistä: juurekset on kerätty kulhoon, veitsi on käden ulottuvilla, liukuestematto on leikkuulaudan alla pitämässä sitä paikoillaan. Toisten ihmisten, esineiden ja ainesten näkeminen, haistaminen, kuuleminen ja tunteminen aktivoi läsnäoloon ja hetken välittömyyteen tässä ja nyt. Ne luovat potentiaalista perustaa

toiminnan ehdoille, esimerkiksi sille, mitä haluan saada aikaan ja mitä voin tai mitä minun pitää tehdä.

Tarvittavat välineet on valittu ja sovellettu niin, että ne helpottavat toimintaa. Leikkaamista varten on erityinen sahamallinen veitsi, jonka pystykahva on suunniteltu siten, että siitä on helppo pitää kiinni. Kuorimaveitsen ympärille on laitettu varsipaksunnos, joka myös helpottaa otetta. Välineisiin liittyy sääntöjä, sillä niitä on käytettävä tietyllä tavalla, jotta niistä olisi hyötyä. Toisaalta välineitä voi käyttää myös toisin. Välineiden ja ainesten tuoksut, pinnat, lämpötilat, värit ja muodot vaikuttavat niiden houkuttelevuuteen ja käytettävyyteen.

Rationaalinen juuresten nimeämispyrkimys aktivoi myös käsiä. Lanttua pyörittelemällä voi siitä hakea kokonaisvaltaisempaa hahmoa, tunnustelemalla voi saada käsityksen sen painosta ja muodosta ja raaputtamalla voi selvittää materiaalin ominaisuuksia. Tavarointa voi ottaa käteensä ja asettaa taas takaisin paikoilleen ja niille voi kokeille erilaisia sijoituksia. Terapiatilanteessa esineisiin tutustuminen aktivoi käsien lisäksi koko vartaloa esimerkiksi, kun Pirjo pompotteli itseään nojaustuen istuimella ja tunnusteli ja etsi istuimen mukavuutta ja tukevuutta. Esineen koolla ja käyttötarkoituksella voi olla erilaisia merkityksiä kehon aktivoinnin kannalta.

Vaikka tekeminen pöydän ääressä keskittyy pääasiassa vain käsien käyttöön, terapeutti *havainnoi myös* kuntoutujan vartalon asentoja ja liikkeitä. Kun yhdessä tekeminen on keskittynyt puheeseen, *terapeutti tekee samanaikaisesti myös muuta*. Esimerkiksi juuresten nimeämisen aikana terapeutin kädet venyttävät ja pyrkivät rentouttamaan spastisesti koukkuun jännittyntä kyynärniveltä, johon kuntoutuja ei kiinnitä mitään huomiota.

Mielenkiintoista tässä tilanteessa on se, että siinä toimijat ovat koko ajan fyysisessä yhteydessä toisiinsa. Olen jatkuvassa kosketusyhteydessä Pirjoon. Yhteistoiminta ei ole vain vuorovaikutusta tai vaihtokauppaa, vaan se on jatkuvaa yhteyttä, yhdessä tekemistä, yhdessä valmistamista, jotta saataisiin aikaiseksi jotakin haluttua: porkkanat kuorittua ja juurekset suikaloitua. Tehtävä on tehty vasta, kun nämä muutokset on saatu aikaan.

2.5 Tanssitilanteen kuvaus

Pirjo on sairastumisensa jälkeenkin kuunnellut paljon musiikkia, mutta liikkumisvaikeuksien takia hän ei enää tanssinut. Olin joissakin satunnaisissa tilanteissa pannut merkille, että musiikin kuuntelu aktivoi Pirjon koko vartalon liikkeeseen ja kun kysyin tanssista, Pirjo innostui valtavasti. Minun on aina ollut vaikea hyväksyä sitä, että joku joutuu luopumaan itselleen mieluisista asioista sairastumisen ja vammautumisen seurauksena. Selvittelin tanssiterapia- ja pyörätuolitanssimahdollisuuksia useaan kertaan onnistumatta. Pidän itsekin tanssista, mutta en ole milloinkaan opiskellut sitä, saati tanssiterapiaa. Siitä huolimatta, tutun tanssiterapeutin, Maarit Ylösen (LitT, FM) ja silloisen työnohjaajani kannustuksesta uskalsin ottaa tanssin mukaan terapiaan yhtenä käytettävänä toimintamuotona. Syntyi siis ajatus tanssista terapeuttisena toimintana.

Kuvaan seuraavaksi tanssitilanteen sellaisena, miten se on tavallisesti edennyt. Kuvaus on siis kooste siitä, mitä olen useamman yksittäisen kerran aikana kokenut. Reflektiossa tarkastelen niitä kokemuksia, joita tanssitilanteet ovat synnyttäneet.

Pirjo odottaa tanssikertoja innokkaasti: jo ovella hän halaa ja suutelee molemmille poskille monta kertaa. Hän on yleensä henkilökohtaisen avustajan kanssa valinnut musiikin etukäteen, mutta ei enää siinä hetkessä välttämättä muista, mitä on valinnut ja valinta saattaa yllättäen myös muuttua. Musiikit ovat vaihdelleet rentoutukseen tarkoitetuista suggestiivisista musiikeista discoon ja kevyeen musiikkiin. Aikaa tanssikertoja varten on varattu 60 min, josta n. 15 minuuttia menee alkuvalmisteluihin ja lopusta 15 minuuttia menee reflektioon, päiväkirjan kirjoittamiseen ja seuraavan kerran suunnitteluun.

Tanssimme Pirjon omassa huoneessa. Matto rullataan syrjään ja kun musiikki on valmiina, tarkistan haluaako Pirjo tanssia istuen vai seisten. Tanssista riippuen olemme joko perinteisessä tanssiotteessa tai kädet -kädessä –otteessa. Vain tarvittaessa pysähdyn ja autan Pirjoa rentouttamaan oikeaa kättä. Yleensä tilanteet kuitenkin etenevät niin, että alkukankeuden jälkeen, yläraajojen liikkeet vapautuvat ja lihasten kireys vähenee. Musiikista riippuen saatamme laulaa kovaäänisesti mukana, hyräillä tai olla aivan hiljaa. Liikkeet vaihtelevat laajoista ja vahvoista liikkeistä pieniin ja hentoihin ja terävistä pehmeisiin. Perinteisiä tanssiaskelia tai –otteita ei yleensä oteta, vaan koko

tanssitapahtuma perustuu eräänlaiseen jatkuvaan improvisaatioon, jossa liikkeet vaihtuvat ja muuntuvat musiikin mukaan. Tempo voi vaihdella niin, että toisinaan olemme molemmat hiestä märkiä.

2.6 Tanssin reflektio

Tanssi toimintana poikkeaa luonteeltaan ruoanlaitosta. Ruoanlaitossa pyritään saamaan jotakin konkreettista, valmista aikaiseksi. Tanssi sisältää itsessään toiminnan päämäärän. Improvisaatiotanssi on valmista itsessään. Siinä liikkeet eivät ole päämäärästä käsin tarkoituksenmukaisiksi keinoiksi määrättyjä, vaan tanssin kulku ohjautuu pikemminkin reaktiona hetken, toisen ihmisen ja musiikin tuottamiin impulsseihin. Se ei ole suunniteltua. Se ei edellytä harkintaa eikä tietoisia valintoja, vaan heittäytymistä hetkeen. Päämäärärationaalinen toiminta edellyttää suunnitelmia, harkintaa ja strategioita, mutta tanssissa voi olla mestari, vaikka harkitseva toiminnanohjailu ei onnistuisikaan.

Improvisaatioon pohjaavassa tanssissa ei ole etukäteissuunnitelmaa eikä rooleja koskevaa sopimusta siitä, kumpi vie. Roolit vaihtelevat. Tanssi yhdessä toisen kanssa ilman etukäteen suunniteltuja askelia ja liikkeitä vaatii herkkyyttä. Toisen kosketukseen ja liikkeisiin keskittyminen vaatii sulkemaan katseen, minkä takia liikumme hetkittäin silmät kiinni.

Tanssi liittyy yhteen siihen osallistuvat ja jättää muut ulkopuolelle. Tanssijoiden keskittyminen ja keskinäinen kontakti vaatii toisten kunnioitusta. Se pakottaa vaikenemaan, seuraamaan sivusta, olemaan häiritsemättä. Tanssijoiden välille muodostuu keskinäinen, omaa olemassaoloa vahvistava yhteinen kokemus, joka jää tanssin synnyttämäksi havaitsemattomissa olevaksi salaisuudeksi.

2.7 Miten toiminnan mahdollistaminen tapahtuu?

Videotilanteita analysoidessa huomion kohdistaminen yhteiseen tekemiseen luo kauniin, harmonisen kuvan, jossa käsien ja pään välille muodostuu kolmiomainen kehä. Kolmion tärkeimmäksi kohdaksi muodostuu käsien väliin sijoittuva kanta, jossa käsien yhteistoiminta toteutuu. Toiminnan keskipisteenä ei ole pää, vaan kädet. Kädet toimivat rooliensa mukaisesti. Vasen käsi pitää kiinni ja oikealla kädellä on aktiivisen tekijän tehtävä.

Päämääräsuuntautuneessa toiminnassa terapeutti toimii kuntoutujan tahdon jatkeena, jotta oikea käsi saa aikaan veitsien asianmukaiseen käyttöön tarvittavat liikkeet. Käsien liike myötäilee tehtävää ja käsiteltävää esinettä. Kädet käyttävät hyväkseen työkaluiksi valittuja välineitä. Tanssissa tanssijoiden välinen suhde on erilainen. Tanssi on kehojen välistä vuoropuhelua ja yhteistä liikettä.

Käsien ja kehojen yhteistoiminta kokoaa yhteen, ei vain liikkeen, vaan myös toimijoiden koko huomion. Liike tiivistyy ja tihentyy rytmien myötä. Yhteinen toiminta ja käsien liike synnyttää uutta. Se on tasapainoinen yhteys, terapeutin tila, jota ulkoiset häiriötekijät eivät helposti pysty murtamaan. Se on tila, joka purkautuu ja muuttuu toiseksi vasta, kun toimintaan tulee muutoksia, rytmi muuttuu tai käsiteltävän esineen muodot vaativat muutosta. Tässä uppoutuneessa, mutta nopeasti ohimenevässä tilassa kuntoutuja ei vastaa katsehakuun eikä puheeseen. Molemmat uppoutuvat toiminnan lumoihin.

Myös keittiötoiminta voi lumota molemmat. Kuntoutujan syvä uppoutuminen tekemiseen ”pakottaa” myös terapeutin syventymään toimintaan. Oikeat kädet ovat koko ajan olleet päällekkäin ja tehneet samaa, mutta yhteyteen syventyminen ohjaa terapeutin käsivartta hakeutumaan lähemmäs kuntoutujan käsivartta. Terapeutin vartalo kumartuu alemmas ja päät ovat aivan vierekkäin. Myös terapeutin katse kiinnittyy käsiin ja toimintaan. Puhe lakkaa. Puhumisen tarve häviää. Jäljellä on vain yhdessä tekeminen, yhteinen tekeminen.

2.8 Terapeuttisen toiminnan ehtojen paljastaminen

Ennakointi

Terapiatilanteessa terapeutin on pystyttävä ennakoimaan tilannetta. Ennakoiminen vaatii terapeuttia olemaan koko ajan herkkänä tilanteen erityispiirteiden huomioimiselle ja tilanteessa tapahtuville muutoksille. Ennakointi vahvistuu, mitä enemmän terapeutilla on aiempaa, reflektoitua kokemusta. Siitä huolimatta aina jää jotakin huomaamatta ja aiemmasta kokemuksesta hyväksikäyttämättä.

Ennakointi ei ole kuitenkaan vain terapeutin yksinoikeus tai velvollisuus. Yhteinen ennakointi mahdollistuu tehtävän läpikäynnillä etukäteen ja toimintaa koskevien yhteisten valintojen ja sopimusten tekemisellä. Jos toimintasuunnitelma on vain toisen toimijan tiedossa, estyy toisen toimijan mahdollisuudet tilanteen hallintaan ja yhteistoimintaan, jolloin toiselle jää ainoiksi toimintavaihtoehtoiksi joko toisen valintoihin alistuminen tai kapina.

Roolien vaihtelu

Terapiatilanteessa on aina valmiina tietty rooleihin liittyvä ennako-oletus, jonka täytyy myös täyttyä tilanteen aikana. Roolit liittyvät osallistujien asemiin ja tehtäviin. Toisaalta myös kehonosilla on tietyt roolit, jotka vaihtelevat toiminnan luonteesta ja vaiheesta riippuen.

Yhtenä terapiatilanteisiin liittyvänä alkuoletuksena on, että kuntoutujan toimintakyvyssä on puutteita tai vajavuutta ja että terapeutilla on sellaisia tietoja ja taitoja, joiden avulla hän pystyy auttamaan kuntoutujaa. Terapeutin odotetaan olevan alansa asiantuntija. Asetelma asettaa toimijoiden väliselle suhteelle ja yhteistoiminnalle suuret haasteet. Pelkkä terapeutin pyrkimys asemien muuttamiseen ei riitä, sillä se vaatii myös kuntoutujan halua ja tahtoa.

Kun toiminnan luonne kehittyy yhteistoiminnaksi, roolit häipyvät taka-alalle. Yhteistoiminnassa ei enää ole kyse rooliensa mukaan käyttäytyvistä ihmisistä, vaan kahden persoonan hetkellisestä yhdistymisestä toiminnassa.

Vuorovaikutus

Vuorovaikutuksellisen tilanteen välttämättömänä ehtona on toimijoiden erillisuus. Terapeuttinen vuorovaikutus on kahdensuuntaista. Toisen kommunikaation tai itseilmaisun vaikeudet asettavat haasteen vastavuoroiselle kommunikaatiolle. Se vaatii keskittymään ja odottamaan, etsimään uusia keinoja ilmaisun vahvistamiseksi ja sen tukemiseksi. Sanojen puuttuessa korostuu aistien valppaus. Aistien kautta välittyvien viestien, esimerkiksi ilmeiden, eleiden, äänenpainojen, kosketuksen ja läheisyyden ”kuulluksi tuleminen” vaatii hiljentymistä ja puhumattomuutta.

Nauru on mielenkiintoinen vuorovaikutuksen tai yhdessäolon muotoa. Terapiaan liittyy vahvana siteenä nauru, joka yhdistää toimintaan osallistuvia. Nauraminen esimerkiksi vanhempien läsnäololle vapauttaa ja eristää samanaikaisesti. Nauru yhdistää nauravat toisiinsa. Nauru sekä sulkee jotain pois että toisaalta avaa uusia toimintamahdollisuuksia muuttamalla tilanteeseen liittyviä asemia. Naurun avulla mitätöidään ja siirretään syrjään asioita ja tehdään sillä tavalla tilaa uuden syntymälle. Yhteinen nauru vapauttaa ja rentouttaa tilannetta, mutta se kätkee taakseen myös salaisuuden. Yksinäisellä naurulla on toisenlainen luonne. Se voi kantaa mukanaan myös riskin ja uhan. Naurun avulla voidaan ottaa etäisyyttä ja lähestyä. Se selvästi yhdistää yhdessä naurajia ja eristää toiset pois. Naurun jälkeen myös toiminta saa selvästi uuden muodon. Naurun aiheuttaja voi olla esim. äänenpaino, liike, asento tai tilanne. Nauru poikkeaa hymystä. Naurun taakse eivät välttämättä kuulu hymyyn liittyvät mielihyvä ja tyytyväisyys. Hymy on hiljainen itsensä ilmaisemisen keino, kun taas nauru suuntautuu ulospäin. Naurun halutaan tulevan kuulluksi ja huomioiduksi.

Toimijoiden välinen yhteys

Terapiatilanteessa kehot ovat jossain määrin jatkuvassa kosketuksessa toisiinsa. Tämä yhteys ei katkea terapian aikana. Kehojen yhteys korostuu, kun toimijat ovat rinnakkain, kasvot ovat vierekkäin ja katseet kohtaavat vain hetkittäin. Sanallinen viestintä on rajoittunut. Kasvokkain olo ennakoi, jatkaa ja korvaa kosketusta. Katseen ja puheen merkitys heikkenee kehojen kosketuksen tihentyessä. Kun kosketuksen, liikkeiden ja lihasten jännitteiden vaihteluiden aistiminen vahvistuu, niin myös sen merkitys maailmassa olemisen tunnistamisessa sekä toiminnan ohjauksessa kasvaa. Siten kehojen yhteys ei rajoitu vain aistimisen herkistymiseen. Kehojen terapeuttisen kosketuksen ehtona on yhteinen liike ja yhteinen toiminta. Yhteinen liike tuottaa yhdessä oloa, joka konkretisoituu ja säilyy kehojen kosketuksessa.

Välineiden merkitys

Välineiden merkitys terapiatilanteessa on moniulotteinen. Yhtäältä välineet vahvistavat terapian teknologista ja päämääräsuuntautunutta luonnetta: pyrkimystä tehokkuuteen, valmistamiseen ja halutun aikaansaamiseen. Kun tehtävän päämääränä on valmistaa jotakin, kasvaa välineiden tarve ja merkitys. Tehtävää ei pystytä tekemään, ellei välineistä saada kunnan otetta ja ellei niillä pystytä tekemään asianmukaisia liikkeitä.

Välineitä käytettäessä terapeutista tulee kuntoutujan tahdon jatke, joka ohjaa loppuun ne liikkeet, joita välineiden käyttö ja tehtävän päämäärä edellyttävät. Valmistettaessa jotakin, ovat nämä asiat valmiiksi annettuna. Välineiden käytön oppiminen ja liikkeisiin tottuminen synnyttää turvallisen rytmin, joka kasvattaa tekemiseen uppoutumista ja keskittymistä. Aika, paikka ja toiset ihmiset menettävät merkityksensä, sillä tärkeää on vain rytmi. Muunnokset vaativat pysähtymistä, puhetta, uuden ja toisenlaisen toiminnan aloittamista. Pirjon jatkuva edistyminen kyseenalaistaa monet aivohalvauksen kuntoutumista koskevat väitteet ja luulot. Hänen kohdallaan kuntoutuminen ei pysähtynyt ensimmäisen puolen vuoden jälkeen, vaan se on jatkunut edelleen. Päinvastoin kuin yleensä, hänen motoriikkansa on koko ajan parantunut ja hänen kommunikointitaidoissaan tapahtuu jatkuvaa edistymistä. Pirjon edistyminen kasvattaa myös eksistentiaalista uskoa siihen, että toiminnan kautta luomme itse itsemme. Se, miten toimimme, vaikuttaa siihen, millaiseksi tulemme. Toisaalta tämä eksistentiaalinen käsitys asettaa myös terapeuteille suuren

haasteen ja vastuun. Siinä tilanteessa, jossa yksilö ei itse ole kykenevä tekemään päätöksiä tai valintoja tai pysty itse suunnittelemaan ja säätämään toimintaansa, on se, mitä hänessä tapahtuu toisten, siis meidän terapeuttien, hoitajien ja läheisten vastuulla!

Toiminnan luonne

Kaikki toiminta ei terapiatilanteessa ole välttämättä terapeutista. Keittiötoiminta on helppo käsittää päämäärärationaalisenä toimintana, jonka arvo määrittyy muun muassa valmistetun ruoan onnistumisella. Kun päämäärärationalisuus ohjaa toiminnan arvottamista tulosten perusteella, voi tehtävän mielekkyys menettää merkitystään. Päämäärärationalisuus voi tulla näkyväksi myös toteutukselle asetettujen tavoitteiden kautta. Tehtävän mielekkyys voi kadota myös silloin, jos tehtävän tarkoituksena on vain symmetrisen istuma-asennon tai veitsen käsittelyn hallinta. Välttämättä päämäärärationalinen tehtävä sinänsä ei sulje pois toiminnan mielekkyyttä, joka liittyy aina yksittäiseen tilanteeseen ja toimijoihin. Yleensäkin valmistamiseen liittyvä tehtävään päämäärärationalinen luonne ei automaattisesti sulje pois mielekkään toiminnan mahdollisuutta.

Esimerkiksi tarkastellut keittiötoiminta ja tanssi ovat luonteeltaan eri tyyppisiä. Keittiötoiminnassa pyritään valmistamaan jotakin, kun taas tanssi on valmista itsessään. Tanssi ei jää kesken, vaan pienikin hetki voi olla täydellinen. Molemmissa toiminnoissa voidaan saada terapeutin yhteistoiminnan kokemuksia. Terapeutin yhteistoiminta ei siis ole riippuvainen siitä, mikä on tehtävän yleinen luonne, vaan siitä, miten toimitaan yksittäisessä tilanteessa. Toisaalta mikään toiminta ei myöskään ole itsessään terapeutista, vaan toiminnan terapeuttisuus pitää luoda yhä uudelleen jokaisessa yksittäisessä tilanteessa.

3 TOIMINNAN TEORIA ARISTOTELEELLA

Yhdessä toisten ihmisten kanssa elävien ja toimivien ihmisten toimintaa säätelevät monet tekijät, joiden lähtökohdat ovat osittain ihmisessä itsessään, osittain ihmisen itsensä ulkopuolella ja suuri osa niistä on sekoittunut keskenään. Lähtökohkien ja selittävien kausaalisten syiden lisäksi toiminnalla on teleologisia, päämäärään suuntautuneita syitä. Aristoteles ymmärsi, että inhimillisen toiminnan erityispiirre on juuri teleologisuus, mutta toisaalta siihen kuuluu myös sattumanvaraisuus ja moninaisuus, jotka yhdessä lisäävät ja ylläpitävät käytännöllisen elämän hallintaan liittyvää epävarmuutta, ennakoimisen vaikeutta sekä tekemisestä aiheutuvien seurausten arvaamattomuutta.

Aristoteleen oletuksena oli, että hyveiden avulla voidaan helpottaa käytännöllistä toimintaa ja vähentää epävarmuutta, vaikka elämää ei koskaan pystytäkään täysin hallitsemaan. Yhteistoiminnan onnistumisen kannalta tärkeimmiksi luonteen hyveiksi paljastuvat ystävyys ja oikeudenmukaisuus. Käytännöllisen toiminnan kannalta intellektuaalisista hyveistä tärkeimmäksi muodostuu käytännöllinen harkinta.

Aristoteleen teorian mukaan ihminen on yhteisöllinen olento (zōon politikon), jonka tehtävä on elää järjen mukaista elämää. Hänen käsityksensä ihmisen olemuksesta on ollut lähtökohdana monille teorioille, ja hänen käsityksensä inhimillisen toiminnan ohjauksen yleisistä periaatteista on taustalla monissa toiminnan teorioissa.¹¹ Koska aristoteelista

¹¹ Esimerkiksi aristoteelinen ajattelu voidaan löytää ns. uuden aallon psykologisten toiminnan teorioiden taustalta (etogeeninen psykologia, marxilainen psykologia ja eksistentiaalipsykologia). Etogeeniseen psykologiaan aristoteelinen ajattelu on suodattunut analyyttis-heremeneuttisen suuntauksen kautta (mm. Mischel T. 1969 ja Harre R. 1985). Etogeenisessä psykologiassa ihminen nähdään tavoitteellisesti toimivana, toimintaansa sääntöjen ja merkitysten avulla säätelevänä olentona. Marxilaiseen toiminnan psykologiaan aristoteelinen ajattelu on välittynyt marxian kulttuurihistoriallisen ihmiskäsityksen kautta (mm. Vygodsky V. S. 1976, Galperin P. J. 1979, Lurija A. R. 1979 ja Leontjev A. N. 1977) Kulttuurihistoriallisen ihmiskäsityksen mukaan ihminen elää ja kehittyy konkreettisesti maailmassa ja hänen elämänprosessejaan säätelee psyyke. Eksistentiaalisen psykologian taustalla on eksistentiaalifilosofia (mm. Binswanger 1953).

ajattelua pidetään yleisemminkin yhä ajankohtaisena ja koska toiminnan teorioiden ja etiikan kohteena ovat muuttuvat asiat, on inhimillistä toimintaa ja etiikkaa koskevien teorioiden tarkentaminen, korjaaminen ja uudelleen muotoilu aina aiheellista.

Yhteisöllisen olennon hyvän elämän ymmärtäminen edellyttää ihmiselämän perusolemukseen kuuluviin piirteisiin ja ihmisrajille luonnostaan kuuluvaan olemismuotoon perehtymistä.¹² Tässä pääluvussa pyritään selkeyttämään ja täsmentämään aristoteelista teoriaa ihmisen olemuksesta ja yhteistoiminnan ehdoista kriittiseksi lähtökohdaksi toiminnan teorioiden filosofisille ja eettisille tarkasteluille.

3.1 Ihmisen olemus

Aristoteleen käsitys toiminnan ohjauksesta poikkesi oman aikansa perinteisestä ajattelusta, jossa sielu oli jaettu pelkkiin rakenteellisiin osiin. Aristoteles tutki toiminnan ohjausta dynaamisten valmiuksien kautta ja pyrki silloittamaan irrationaalisen ja rationaalisen sielun osat toisiinsa haluavan sielun osan välityksellä. Hän myös etsi määritelmällisiä rajoja muun muassa ihmisen ja muun luonnon välille, jotta ihmisen olemus olisi paremmin tunnistettavissa ja tutkittavissa.

Käsillä olevan tarkastelun alussa keskityn ensisijaisesti Aristoteleen käsitykseen sielusta ja toiminnan ohjauksesta.¹³ Alun kapea näkökulma rajautuu atomistiseen kuvaan ihmisen olemuksesta ja hyvästä elämästä. Näin tuotettu käsitys ei sellaisenaan paljasta Aristoteleen ajatusta ihmisestä yhteisössä elävänä olentona. Siksi laajennan tarkastelua yhteistoimintaa koskeviin hyveisiin. Kapea-alainen tarkastelu on kuitenkin välttämätön osa kokonaiskuvan hahmottamiseksi inhimillisestä toiminnasta, jos oletetaan, että yhteisöllisen

Eksistentialisessa psykologiassa ihminen nähdään ensinnäkin biologisena olentona, joka elää tietyiltä osin luonnonlakien alaisuudessa. Toiseksi ihminen nähdään sosiaalisena olentona, jonka toimintaa säätelee sosiaalinen vapaus ja välttämättömyys. Kolmanneksi ihmisen toimintaa säätelevät hänen omat arvonsa ja niille annetut merkitykset.

¹² Sihvola, 1991, 224-225.

¹³ Pääasiallisina lähteinä on käytetään De Animaa (DA, 1986, "Sielusta") ja Nikomakhoksen etiikkaa (NE, 1989).

olennon hyvän elämän ymmärtäminen edellyttää ihmiselämälle välttämättä kuuluviin piirteisiin ja ihmislajille luonnostaan kuuluvaan olemismuotoon perehtymistä.¹⁴

Sielun osien välinen yhteistoiminta

Antiikin Kreikassa sielu käsitettiin dualistisesti kaksiosaiseksi.¹⁵ Tämän ajattelun mukaisesti voidaan olettaa, että irrationaalinen sielun osa huolehtii muun muassa Pirjon ruumiin toiminnoista ja siltä osin hänen olemuksen on samanlainen muun luonnon kanssa. Pirjon rationaalinen sielun osa huolehtii sekä hänen ajattelustaan että käytännöllisestä toiminnastaan. Rationaalisuus edustaa ihmisessä jumalallista henkisyttä, järkeä ja tietoa, joiden perusteella hänen oletetaan eroavan muista eläimistä.¹⁶

Perinteinen dualistinen käsitys ei sellaisenaan tyydyttänyt Aristotelesta, joka oletti, että inhimillisessä toiminnan ohjauksessa irrationaalisen ja rationaalisen sielun osan on oltava jollakin tavoin yhteydessä toisiinsa.¹⁷ Kokonaan uuden käsityksen sijaan hän yritti täydentää olemassa olevaa käsitteellistä mallia sijoittamalla haluavan sielun osan (pathētikon) irrationaalisen ja rationaalisen sielun välille. Tehtävän ongelmallisuutta kuvastaa hyvin se, että Aristoteleella oli vaikeuksia päättää, onko kyseessä irrationaalista ja rationaalista osaa yhdistävä kyky, vaiko kolmas sielun osa, joka on jollain tavoin osallinen sekä irrationaalisesta että rationaalisesta sielun osasta. Esimerkkinä näistä vaikeuksista on muun muassa Nikomakhoksen etiikan I kirjan 13. luku, jonka aluksi haluava sielun osa sijoitetaan irrationaaliseen sieluun, mutta luvun lopussa nostetaan esiin uusi epäily:

“Ja jos tätäkin [haluavaa] sielun osaa on sanottava järkeväksi, silloin järkevä sielun osa jakautuu kahteen osaan, joista toinen on varsinaisesti ja itsessään

¹⁴ Sihvola, 1991, 224-225

¹⁵ Aristoteles tunnistaa erottelun käsitteen ja ilmiön välillä, vaikka ei pidäkään toimintaa koskevan ajattelun ja toiminnan kannalta merkityksellisenä sitä, ovatko sielun osat substantiaalisesti tai vain käsitteellisesti erotettavissa toisistaan. (NE, I, 13, 1102a:27-31.)

¹⁶ NE, I, 13, 1102a:27-31.

¹⁷ NE, I, 13, 1102b:14-1103a:4.

järkevä ja toinen on sellainen, joka voi totella järkeä, kuten joku esimerkiksi tottelee isäänsä.”¹⁸

Tämän tutkimuksen lähtökohtana oletetaan, että irrationaalista ja rationaalista sielunosaa yhdistää molempiin yhteydessä oleva sielunosa halu, jonka kyky tahtominen on. Toimintana tahtominen on dynaamista, vaihtelevaa, muuttuvaa ja muutettavissa olevaa, mutta sinänsä näkymätöntä. Se ei mielestäni ole sen paremmin vain joko järjen, tunteiden tai tottumustenkaan hallittavissa.

Sielun osilla on erilaisia tehtäviä ja Aristoteles luettelee ainakin viisi erilaista kykyä, joiden avulla sielun osat huolehtivat tehtävistään. Sielun kyvyt ovat *ravitsemus*, *aistiminen*, *liikkuminen*, *tahto*, ja *järkevyys*.¹⁹ Ravitseminen, aistiminen ja liikkuminen kuuluvat irrationaalisen sielun osan ohjaamiin kykyihin, joiden käyttöä ei tavallisesti ajatella, ennakoita tai suunnitella.²⁰ Aistiminen on toiminnan ja totuuden saavuttamisen kannalta välttämätön, mutta ei riittävä kyky, sillä aistien tehtävänä on välittää empiriasta viestejä haluavalle sielun osalle.²¹ ²² Kun esimerkiksi Pirjo vammautui vaikeasti, menetti hän sen seurauksena myös kykynsä ravita itseään ja hänen aistimisensa häiriintyi: hän tunsi selvästi voimakasta kipua halvaantunutta kättä kosketeltaessa ja liikuteltaessa ja oikealla puolella oleva ympäristö jäi huomiotta. Irrationaalisen sielun osan kyvyttömyyden tai häiriöiden seurauksena ihmisestä tulee väistämättä toisista ihmisistä ja heidän huolenpidostaan ja yhteisöllisyydestään riippuvainen olento.

Liikkuminen edellyttää ainakin kolmea erilaista liikuttajaa ennen kuin se toteutuu. Ensimmäinen liikuttaja on *tieto toimintamahdollisuudesta*, toinen on *tahto* (joka aktualisoituneena on jo jonkinlaista liikettä) ja kolmas on *ruumis*, joka sieluun yhtyneenä

¹⁸ NE, I, 13, 1103a: -6.

¹⁹ DA, II.3: 414a.

²⁰ NE, I, 2, 1139a: 20-21.

²¹ Knuutila, 1989, 221.

²² Näkeminen, kuuleminen, haistaminen, maistaminen ja tunteminen voidaan erottaa erityisiksi aistimisen lajeiksi, joiden avulla saadaan tietoa tietynlaisista kohteista. Sen lisäksi monilla aisteilla on yhteisiä kohteita, kuten esimerkiksi käden heilautus voidaan aistia niin tunnon kuin näönkin avulla. (DA, II.) Esimerkiksi joidenkin hermoston toimintaa häiritsevien sairauksien tai vammojen vuoksi aistiminen saattaa rajoittua, jolloin myös tahdonalaiselle toiminnan ohjaukselle tulee vähemmän viestejä omasta ruumiista ja ympäristöstä. Yllä esitetyn perusteella aistimukset tai stimulut ovat välttämättömänä ehtona tahdonalaiselle toiminnan ohjaukselle ja järkevälle toiminnalle. Tämän pohjalta voidaan ajatella, että aistiminen on sinänsä inhimillisen toiminnan perusehto.

aistii ja lopulta tuottaa konkreettisen, aistittavissa ja havaittavissa olevan liikkeen.²³ Aristoteelisessa ihmistutkimuksessa tieto toimintamahdollisuuksista on välttämätön ehto vapaaehtoiselle toiminnalle, sillä ihmisellä on toiminnanvapaus vain siinä tapauksessa, että hänellä on mahdollisuus valita. Vaikka siis liikkuminen on suurelta osin irrationaalisen sielun osan ohjaama kyky, jota ei tavallisesti ajatella, niin irrationaalisen sielun osan muihin kykyihin nähden se on erikoinen siinä mielessä, että jossain määrin se vaatii muidenkin sielun osien ohjausta.²⁴

Vammautuminen esti alkuvaiheessa Pirjon liikkumisen. Vielä 6 kuukautta sairastumisensa jälkeenkin näytti siltä, että häneltä puuttui tieto toimintamahdollisuuksista, minkä takia hän ei pystynyt tekemään valintoja eikä päätöksiä. Hän pystynyt itsenäisesti esimerkiksi soittamaan soittokelloa tai nousemaan ylös pyörätuolista. Sen sijaan ilmeillään ja eleillään hän reagoi puheeseen ja siten mielestäni hän ilmaisi tahtoaan. Koin nämä tahdonilmaukset hänen vahvuudekseen ja niiden varaan aloin rakentamaan terapiaa. Kysyin hänen mielipidettään esimerkiksi pyytämällä häntä tekemään valintoja kahden vaihtoehdon välillä ja toimin hänen valintansa mukaisesti. Oletukseni oli, että valintojen tekeminen pakottaa hänet harkitsemaan ja valintojen seuraukset arvioimaan. Uskoin lähestymistapani kehittävän hänen harkintaansa ja tietoisuuttaan toimintamahdollisuuksista.²⁵

Inhimillisen toiminnan ja totuuden saavuttamisen kannalta tärkeät kyvyt ovat siis aistiminen, järkevyyden ja tahto. Koska aiemman perusteella aistiminen on irrationaalisen osan tehtävä ja järkevyyden kuuluu rationaaliseen osalle, jää tahtominen näin ollen haluavan sielun osan tehtäväksi.²⁶ Sittemmin Pirjon tapaus on ensinnäkin vahvistanut käsitystäni siitä, että haluava sielun osa on yhteydessä sekä irrationaaliseen että rationaaliseen sielun osaan ja toiseksi, että sen vaikutus voi olla sekä aktivoiva että passivoiva. Toiseksi se on tehnyt konkreettisella tavalla näkyväksi sen, miten tietämättömyys toimintavaihtoehtoista voi ”halvaannuttaa” ei vain kehon ja raajat, vaan myös valinnan. Valinnan tekeminen, yksinkertaisimmillaan jo kahden annetun vaihtoehdon välillä, lisää tietoa

²³ DA, III.10: 433a-433b.

²⁴ Kts. muun muassa NE, I, 13: 1102a: 32- 1102b: 10.

²⁵ Yerxan mukaan toimintaterapeuttien tehtävä on lisätä kuntoutujan tietoisuutta omista mahdollisuuksistaan, vahvuuksistaan ja toiminnanvajojuuksistaan siten, että kuntoutujalla olisi valintojen perustana realistinen käsitys itsestään ja toimintamahdollisuuksistaan. (Yerxa, 1967.)

²⁶ NE, VI, 2,1139a18.

toimintavaihtoehtoista, sitouttaa toimintaan ja sen seurauksiin ja samalla se näyttää vähitellen lisäävän myös tilanteen hallintaa.

3.2 Rationaalisen toiminnan ohjauksen osatekijät

Pyrin seuraavaksi selkeyttämään rationaalisen sielun osan rakennetta ja toimintaa koskevia erotteluja. Täsmennyksistä ensimmäinen koskee ymmärryksen osuutta rationaalisisessa ajattelussa ja toinen käytännöllisen ajattelun osatekijöitä.

Rationaalisisella sielun osalla on sanottu olevan viisi totuutta eri tavoin hallitsevaa toimintavalmiutta (heksis): *tieteellinen tieto* (episteme, scientific knowledge), *viisaus* (sofia, philosophical wisdom), *intuitiivinen järki* (nus, intuitive reason), *käytännöllinen järki* (fronesis, practical wisdom) ja *taito* (tekhne, art).²⁷ Tieteellinen tieto, viisaus ja intuitiivinen järki kuuluvat teoreettisesta ajattelua ohjaaviin valmiuksiin, joilla pyritään saamaan tietoa ja totuutta ikuisista ja pysyvistä asioista. Taito ja käytännöllinen järki kuuluvat käytännöllistä ja tuotannollista ajattelua sekä toimintaa ohjaaviin valmiuksiin.²⁸ Totuuden ja tiedon tavoittelu on sekä teoreettisen että käytännöllisen ajattelun tehtävä.²⁹

Teoreettinen ajattelu koskee siis välttämättömiä ja ikuisia asioita ja sen valmiuksien avulla pyritään tietämään, mitä jokin on. Tieteellistä tietoa voidaan opettaa ja se on myös opittavissa.³⁰ Käsitän tieteellisen tiedon käsitteiden varassa eläväksi abstraktiksi, symbolisella tasolla olevaksi ja yleisiä asioita koskevaksi tiedoksi. Se on siis tietoa, josta vammautumisen myötä Pirjolta pyyhkiytyi suurin osa pois. Koska Pirjo edelleenkin vastailee vain yhden/ kahden sanan lauseilla ja niiden tuottamisessa on suuria vaikeuksia, on hänen teoreettisesta ajattelustaan vaikea saada käsitystä. Tästä huolimatta kerron

²⁷ Engl. käännökset (EN, 1963).

²⁸ Knuuttila, 1989, 242; NE VI, 2, 4 ja 5; Sihvola, 1992, 25.

²⁹ Hans Georg Gadamer tarkoittaa teoreettisella ajattelulla epistemeä eli tieteellistä tietoa ja käytännöllisellä eli moraalisisella ajattelulla fronesista. Gadamerilla käsitteiden teoreettinen ajattelu/tieto ja käytännöllinen ajattelu/tieto alat ovat siis selvästi ahtaammat kuin tässä tekstissä esitetyt alat.

"Thus the distinction that Aristotle makes between moral knowledge (phronesis) and theoretical knowledge (episteme) is a simple one, especially when we remember that science, for the Greeks, is represented by the model of mathematics, a knowledge of what is unchangeable, a knowledge that depends on proof and that can therefore be learned by anybody." (Gadamer, 1999, 314)

³⁰ NE VI, 3, 1139b18-36 ja 6, 1140b-1141a9.

hänelle asioita ja innostan häntä terapiatilanteissa käyttämään kieltä ja nimeämään asioita. Toisaalta näyttää siltä, että tästä käsitteettömyydestä huolimatta Pirjolla on jonkinlainen pragmaattinen, toiminnan ja henkilökohtaisen kosketuksen ja kokemuksen myötä kehittynyt konkreettinen käsitys siitä, mikä jokin on.

Intuitiivinen järki havaitsee yksittäiset tapaukset, joiden pohjalta yleiskäsitykset muodostetaan. Jokaisella ihmisellä oletetaan olevan luonnostaan intuitiivista järkeä, joka kehittyy iän ja kokemuksen myötä.³¹ Intuitiivinen järki ja hiljainen tieto liitetään usein asiantuntijuuden kehittymiseen. Jos meillä kaikilla on luonnostaan jonkinlainen intuitiivinen järki, voisi sen olettaa olevan jotakin sellaista, jonka varassa toimimme uusissa, oudoissa ja ennalta arvaamattomissa olosuhteissa. Intuitiiviseen järkeen täytyy turvautua myös silloin, jos aiemmat kokemukset ovat syystä tai toisesta pyyhkiytyneet pois muistista, kuten Pirjolle kävi. Oletan, että intuitiivisen järjen käyttö korostuu ennakoimattomassa improvisaatiotanssissa, jossa toimijat keskittyvät välittömään tilanteeseen ja ovat herkkiä reagoimaan tilanteen pieniinkin muutoksiin. Intuitiivisella järjellä on mitä ilmeisemmin juuri se erityispiirre, että sen avulla pystymme havaitsemaan kunkin tilanteen erityispiirteet ja sen avulla voimme erottaa poikkeamat vanhoista kokemuksista.

Viisaus on teoreettisen ajattelun hyve. Se edellyttää sekä intuitiivista järkeä että tieteellistä tietoa ja sen hallinta on jumalallista ja korkeinta ihmisessä. Vaikka Aristoteles kehottaakin meitä toimimaan aina sen mukaan, mikä meissä on korkeinta, niin viisaus tulee ensisijaiseksi suhteessa käytännölliseen järkeen vain siinä tapauksessa, että kuvittelemme olevamme jumalia.^{32 33}

Käytännöllisellä ajattelulla pyritään saamaan tietoa ja totuutta toiminnasta sekä muuttuvista ja muutettavissa olevista asioista. Käytännöllinen ja tuotannollinen ajattelukaan ei itsessään liikuta mitään, sillä ne tarvitsevat päämäärän, jonka saavuttamista silmällä pitävä halu tekee valintoja.³⁴ Käytännöllinen järki koskee hyvän

³¹ NE VI, 11, 1143a25-1143b14.

³² Aristoteleen käsityksen mukaan ihmisen korkein kyky oli nous eli kyky kontemplaatioon, jonka sisältöä ei voi ilmaista puheessa (logos). (Arendt, 1998, 27)

³³ Knuutila, 1989, 243; NE X, 7, 1177b27-29.

³⁴ Aristoteleen tekemä erottelu toiminnan ja tekemisen välille on aiheuttanut runsasta keskustelua ja se on saanut erilaisia tulkintoja. Arendtin (1998) mukaan "päämäärä itsessään" juontaa siitä, että aktualiteetit ovat Aristoteleelle ateleis eli ne eivät pyri lopputulokseen, vaan kuluttavat merkityksensä toiminnan aikana. Termin aktualiteetti eli energieia käyttö viittaa elävään tekoon ja puhuttuun sanaan, jotka ovat käytännöllistä

elämän elämistä ja omien asioiden hoitoa sekä toimintaa, joka on päämäärä itsessään. Se on yhteydessä myös kotitalouteen, valtiolliseen hallintoon ja lainsäädäntöön, sillä poliittiset päätökset toteutuvat yksittäisten ihmisten yksittäisten tekojen kautta.³⁵ Käytännöllisen ajattelun muotoja ovat poliittinen ja käytännöllinen järkevyy.

Toiminnan esimerkkinä Aristoteles käyttää muun muassa huilun soittoa, joka ei jätä jälkeensä mitään konkreettista jälkeä. Myös tanssi voidaan helposti käsittää vastaavanlaiseksi toiminnaksi. Totuudenmukaisesti päättelevällä toimintavalmiudella (heksis prāktikē) tarkoitetaan käytännöllistä toimintaa ja mielipiteiden muodostusta ohjaavaa käytännöllistä järkeä (fronesis).³⁶ Fronesis ohjaa mielipiteiden muodostusta erityisellä tavalla, sillä se ei ole pelkkä rationaalinen valmius, kuten taito tai tieteellinen tieto, vaan se pystyy kussakin yksittäisessä tilanteessa valitsemaan hyvän elämän kannalta parhaan vaihtoehdon.³⁷ Fronesis on siis yhteydessä luonteen hyveisiin ja sen kehittyminen edellyttää harjaantumista monenlaisissa elämäntilanteissa. Oletan, että fronesiksella täytyy olla kiinteä yhteys myös intuitiiviseen järkeen ja viisauteen, jotta parhaan mahdollisen vaihtoehdon valinta erilaissa tilanteissa olisi mahdollista.

Kuitenkin myös paheellinen toiminta on mahdollista. Ihminen nimittäin pystyy käytännöllisen älykkyytensä (deinotes) avulla toteuttamaan päämäärään johtavat keinot ja saavuttamaan päämäärät, vaikka ne eivät olisikaan hyviä. Tällöin harkinta osoittautuu pelkäksi älykkääksi viekkaudeksi ja nokkeluudeksi.³⁸ Deinotes ohjaa käytännöllistä toimintaa rationaalisesti, mutta ilman hyvettä. Seuraava lainaus vahvistaa sen, että ihmiset voivat toimia myös paheellisesti ja se viittaa myös paheellisuuden ja hyveellisuuden dynaamiseen suhteeseen siten, että paheellisuuden kasvaessa hyveellisyys häipyä ja päinvastoin.

”Paheellisuus näet turmelee ihmiset ja saa heidät erehtymään toimintojen lähtökohdista. Siksi on ilmeistä, että on mahdotonta olla käytännöllisesti järkevä olematta hyvä.”³⁹

elämää elävän ihmisen suurimmat saavutukset, vaikka kontemplaatio onkin jumalallisinta, mihin ihminen kykenee. (Arendt, 1998, 206.)

³⁵ NE VI, 8, 1141b23-33.

³⁶ NE VI, 13, 1144b-1145a11.

³⁷ NE VI, 5-7, 1140a24-1141b:24 ja Knuutila, 1989, 242.

³⁸ NE, VI, 12 1144a24-.

³⁹ NE, VI, 12, 1144a34-37.

Taito on tuotannolliseen ajatteluun kuuluva järkiperäinen tekemisvalmius (heksis poiētikē).⁴⁰ Taidon avulla pyritään muuttamaan asiantiloja toisenlaisiksi. Asiantilojen muuttamispyrkimyksen takia taito koskee sitä, mihin ihminen voi itse vaikuttaa.⁴¹ Taidon haltijalla on oltava paljon kokemusta, minkä ansiosta hän on selvillä myös taitoa koskevista yleisistä periaatteista.⁴² Valmistamisessa päämäärä on tekemisestä irrallinen tuote, jota ei syntyisi ilman tekemistä, mutta jota voidaan valmistuksen jälkeen käyttää erilaisiin tarkoituksiin. Tuotannollinen ajattelu koskee tuotteiden tekemistä eli valmistamista.⁴³ Yhtenä esimerkkinä valmistuksesta voi olla se, että työkalun tekijä valmistaa vasaran, jonka tarkoituksena on toimia varrellisena iskurina, joka helpottaa naulaamista. Tällöin työkalun valmistajan työ saavuttaa päämääränsä vasta, kun vasara on valmis ja otettavissa käyttöön, mutta toisaalta vasaran hankkija voi käyttää sitä myös muihin tarkoituksiin.⁴⁴

Terapiatilanteessa toimintana käytetty ruoanlaitto perustuu ja harjoittaa ensisijaisesti järkiperäistä tekemisvalmiutta siinä mielessä, että tekemisestä syntyy lopputulos esimerkiksi salaatti tai keitto. Terapeuttisesti haasteelliseksi tilanne muuttuu, jos pyrkimyksenä ei olekaan pelkästään maistuvan ja houkuttelevan keiton valmistaminen, vaan keiton valmistaminen siten, että se sisältää päämäärän itsessään. Tällöin tyydytystä ei tuota pelkkä lopputuloksen valmistuminen, vaan tyydytystä tuottaa mahdollisuus osallistua tekemiseen: ainesten koskettelu, leikkausliike, yhdessäolo ja yhdessä tekeminen. Tällöin tarkoituksenmukainen tekeminen voi tulla myös itsessään merkitykselliseksi. Kutsun tällaista sekä tarkoituksen että merkityksen sisältävää toimintaa mielekkääksi toiminnaksi.

Mielekkäässä toiminnassa yhdistyy sekä taitojen harjaantuminen että aktiivinen mielihyvän kokemus, jotka yhdessä voivat lisätä hyvinvointia ja tyytyväisyyttä elämään. Uskon, että mielekkääseen toimintaan osallistumisella on terapeuttinen vaikutus kenelle tahansa.

⁴⁰ NE VI, 4, 1140a7-10.

⁴¹ ...'art loves chance and chance loves art'. (NE, VI. 4, 1140a19-20.)

⁴² Sihvola, 1992, 24.

⁴³ NE, VI, 2.

⁴⁴ Tämä tekstiosuus tukee Arendtin kritiikkiä, jonka mukaan erottelu työn ja valmistamisen välillä jätettiin hämäräksi jo antiikissa. Edellisen perusteella taito voitaisiin jakaa asiantiloja muuttavaksi työksi sekä tuotteita tuottavaksi valmistamiseksi.

Yleiskäsityksen synnyn kuvauksen Aristoteles jättää hataraksi. Koska kokemus synnyttää tietoa yksittäisistä asioista, täytyy yleiskäsityksen muodostamisen kuulua mieluummin käytännöllisen kuin teoreettisen ajattelun alueelle.⁴⁵ Toisaalta yleiskäsityksen muodostamisessa ei ole kyse määräysten antamisesta. Näin ollen näyttää ilmeiseltä, että kyseessä voi olla vain ymmärtävä eli arvioiva ja mielipiteitä muodostava ajattelu.

Hyvän toiminnan lähtökohdat muodostuvat teoreettisesta ja käytännöllisestä tiedosta sekä päämäärästä, joka voi olla hyvä tai hyvältä näyttävä. Vain onnellisuus (eudaimonia) on Aristoteleen mukaan itsessään riittävä hyvän toiminnan päämäärä.⁴⁶ Erehtyminen toimintojen lähtökohdista voi siis tarkoittaa joko virheellistä tai puutteellista tietoa tai väärää käsitystä siitä, mikä on ihmiselle hyvä. Ymmärrän yllä olevan lainauksen siten, että toimintojen lähtökohdista erehtyvällä ihmisellä voi siis olla väärät lähtökohdat joko tiedollisesti tai päämäärällisesti tai molemmissa. Käytännöllisesti järkeväkin voi siis joskus erehtyä tiedollisissa lähtökohdissa, mutta hänellä on aina oikea käsitys hyvästä päämäärästä. Älykkäällä sen sijaan voivat tiedolliset lähtökohdat olla oikeatkin, mutta häneltä puuttuu oikea käsitys hyvästä.⁴⁷

3.3 Aristoteelinen hyve-etiikka

Aristoteelisen hyve-etiikan keskeinen kysymys on: Miten tulisi elää? Vaikka esitetty kysymys on käytännöllinen, ovat filosofisen etiikan vastaukset olleet hyvinkin teoreettisia ja vaikeasti käytäntöön sovellettavia. 1900-luvun alkupuoliskon moraalifilosofiassa ja erityisesti analyttisessä filosofiassa ollaan oltu keskittyneitä selvittämään etiikan käsitteitä,

⁴⁵ Met. I, 1, 981a16.

⁴⁶ NE, I, 7, 1197b:20-21.

⁴⁷ Rawlsin oikeudenmukaisuusteorian (1980) taustalla on aristoteelinen ajattelu. Rawls oli yksi 1900-luvun merkittävimmistä politiikan filosofiista, joka tarkasteli yhteistoiminnan ehtoja myös yksilön näkökulmasta. Hän kritisoi teleologisia teorioita siitä, että niissä hyvän määritelmä on riippumaton oikean käsitteestä, jolloin harkitut mielipiteet muodostavat arvoarvostelmista erillisen arvostelmien luokan, jonka jälkeen oikeaksi käsitetään kategoriassa yksilöidyn hyvän toteuttaminen. Tämä teleologisen teorian ongelma viittaa käsittäkseni juuri niihin ongelmiin, joita deinetoksen mukainen toiminta aiheuttaa. Toiseksi teleologinen teoria mahdollistaa asioiden hyvyyden arvostelun viittaamatta siihen, mikä on oikeaa, sillä oikea käsitetään vain hyvän maksimoinniksi. Tämä ongelma liittyy käsitykseen hyvästä. Aristoteleen mukaanhan osa päämääristä on hyviä ja osa vain hyvältä näyttäviä, mutta ihmiset erehtyvät pitämään myös hyvältä näyttäviä päämääriä hyvänä sinänsä. Jos siis esimerkiksi vaurautta pidetään päämääränä sinänsä on vaurastumisen maksimointi tällöin oikein. Näin ollen, kuten Rawlsin toteaa, erilaiset hyvän käsitykset johtavat erilaisiin teleologisiin teorioihin (hedonismi, eudaimonismi, utilitarismi). (Rawls, 1980, 10-11; 1988, 26-27.)

mitä on ”hyvä”, ”oikea”, ”paha” ja ”väärä” sen sijaan, että siinä oltaisiin oltu kiinnostuneita selvittämään moraalisesti hyvän toiminnan ehtoja tai yritetty etsiä vastausta siihen, miten pitäisi toimia.

Poikkeuksena analyttisen filosofian perinteessä teki G. E. Moore (1962), joka oli käsitteiden tutkimuksen lisäksi kiinnostunut myös siitä, mitä meidän tulisi tehdä. 1980-luvulla Alasdair MacIntyre kehitti aristoteelisista lähtökohdista käsin kommunitaristisen hyve-etiikan teorian kritiikkinä vuosisadan alkupuoliskon individualistiselle ja liberaalille moraalifilosofialle ja käsiteanalyysille.⁴⁸ MacIntyren aristoteelisen avauksen jälkeen hyve-etiikka on saanut nykyajan filosofiassa runsaasti huomiota osakseen.⁴⁹

Martha Nussbaumin (1993) mukaan aristoteelista hyve-etiikkaa on yritetty nostaa vaihtoehdoksi utilitarismille ja kantilaiselle velvollisuusetiikalle. Monia nykyisiä hyve-etiikoita on kuitenkin haitannut tapauskohtaisuuden korostus, joka on johtanut relativismin ongelmaan. Tapauskohtaisuuden seurauksena on ollut se, että etiikan ongelmissa on tyydytty kontekstisidonnaisiin ratkaisuihin.⁵⁰ Tapauskohtaisuuteen liittyvä erojen ja ainutkertaisuuden korostaminen on kuulunut keskeisesti jälkimodernistiseen käsitykseen etiikan luonteesta.⁵¹

Relativismin ongelman ratkaisemisessa Nussbaum (1993) on etsinyt ratkaisua hyveitä koskevasta keskustelusta.⁵² Hänen mukaansa käsitykset hyveistä voivat muuttua ja kehittyä tai varmistua entisestään. Intellektuaalisten hyveiden ansiosta eettinen keskustelu on mahdollista ja yhtenä keinona voi olla harkinnan lähtökohtien kriittinen tarkastelu. Yksilöllisen valinnan tekeminen tai yhteisen sopimuksen solmiminen edellyttää erilaisten arvojen ja eri lähteistä muodostuneiden tietoperustojen yhteyksien etsimistä, minkä takia yhteiskunnassa tarvitaan yhteistä harkintaa, keskustelua ja ymmärrystä.

⁴⁸ MacIntyre, 1984.

⁴⁹ Esimerkkinä muutoksesta on, että muun muassa von Wright esittää 1960-luvulla ilmestyneessä teoksessaan *Varieties of Goodness*, että etiikan tutkimus on laiminlyönyt hyvettä ja että Aristotelesta seurannut keskustelu ei ole juurikaan kyennyt lisäämään tai polemisomaan sitä. (von Wright, 1963)

⁵⁰ Relativistisia etiikan teoreetikoita ovat muun muassa Alasdair MacIntyre, Philippa Foot ja Bernard Williams.

⁵¹ Mm. Zygmunt Bauman (1996) ja Stephen Toulmin (1998).

⁵² Charles Taylor (1993) on Nussbaumin ohella lukeutunut ei-relativistisen hyve-etiikan keskeisiin puolustajiin. He ovat halunneet osoittaa aristoteelisen etiikan erilaisuuden suhteessa kontekstisidonnaisiin etiikoihin.

Kakkuri-Knuutilan (2000) mukaan jälkimodernistien kritiikki on tietyiltä osin perusteltu. Yleisten eettisten teorioiden hylkääminen on nojannut käsitykseen, jonka mukaan yksittäisiä tapauksia ei voi alistaa yleiselle väitteelle ottamatta huomioon muita mahdollisia vaihtoehtoja. Toisena ongelmana on pidetty paikallisten ratkaisujen kyvyttömyyttä vastata globaalin kehityksen aiheuttamiin ongelmiin, joita ovat esimerkiksi väestön nopea kasvu, suurten ikäluokkien vanheneminen ja kansalaisten vilkas liikkuvuus maasta toiseen sekä markkinatalouden, teollisuuden ja informaatioteknologian hallitsematon kehitys. Tapauskohtainen ongelmien ratkaiseminen ilman teoriaa johtaa valitettavasti fragmentaarisuuteen, josta seurauksena on kyvyttömyys puuttua elämän perusongelmiin. Aristoteleen etiikkaan luottaen myös Kakkuri-Knuutila uskoo, että on mahdollista rakentaa kestäväälle perustalle sellainen eettinen teoria, joka tekee tilaa myös jälkimodernistien korostamalle erojen ja ainutkertaisuuden arvostamiselle.

Aristoteeliseen hyve-etiikkaan perustuva moraalitietä vastaa relativistien odotuksiin, mutta se selittää relativistisia etiikoita paremmin hyvää elämää silmällä pitäviä ominaisuuksia ja toimintatapoja. Hyve-etiikkaan perustuvassa moraalissa tutkitaan huolellisesti ihmisen toimintaa sekä kontekstia ja etsitään hyvän elämän tekijöitä. Siltikään mitään tiettyä toimintatapaa ei voida yleispätevästi oikeuttaa sopivaksi joka tilanteeseen, sillä vaikka yhteinen eettinen käsitys löydettäisiinkin, on loppujen lopuksi toimijan aina itse harkittava omat tilannekohtaisesti omat ratkaisunsa.⁵³ Keskustelun avulla voimme siis etsiä perusteluja ja yhteisiä kriteereitä eri asioille ja näkökulmille, mutta valinnat ja vastuu teoista jää aina viime kädessä toimijalle itselleen.

Nussbaumin mukaan aristoteelinen hyve-etiikka koostuu luonteen hyveiden lisäksi intellektuaalisista hyveistä, erityisesti käytännöllisestä harkinnasta (practical reasoning). Käytännöllisen harkinnan ansiosta hyvää elämää säätelevät hyveet muuttuvat ja muotoutuvat. Käytännöllisen harkinnan ansiosta hyveet sitoutuvat tilanteeseen, aikaan, kulttuuriin ja kontekstiin. Koska käytännöllinen harkinta ei kuitenkaan perustu pelkkään tilannekohtaiseen tietoon, vaan sen rinnalla huomioidaan myös yleinen tieto, pystytään Nussbaumin tulkinnan mukaan aristoteelisessa hyve-etiikassa välttämään relativismin ongelma.

⁵³ Nussbaum, 1993.

Länsimaisessa filosofian historiassa sekä luonnontieteellisessä ja yhteiskuntatieteellisessä teorianmuodostuksessa järjen, tahdon ja ruumiin väliset painotukset inhimillisen toiminnan säätelijänä ovat vaihdelleet.⁵⁴ Yksimielisyys todennäköisesti vallitsee joka tapauksessa siitä, että ihmisen toiminnan ohjaus poikkeaa jossain määrin muiden eläinten toiminnan ohjauksesta. Ihmisellä nimittäin aistimukset eivät luonteen hyveiden ansiosta välttämättä determinoi haluavaa sielunosaa ja toimintaa. Muista eläimistä poiketen ihmiset pystyvät hyveittensä avulla säätelemään reagointiaan aistiärsytyksiin ja mielitekoihinsa.^{55 56}

Uusaristoteelisen hyve-etiikan yhtenä lähtökohtana on universaali käsitys ihmisen olemuksesta.⁵⁷ Hyve-etiikan uskotaan koskevan kaikkia niitä ihmisiä, joilla on mahdollisuus tehdä valintoja ja toimia. Se ei edellytä ihmisten välistä yksimielisyyttä siitä, mikä kulloinkin on oikea keino toimia, mutta kaikkia toimijoita yhdistää sopivan keinon etsintä. Toiseksi oletetaan, että kaikkia ihmisiä yhdistää pluralistinen ja redusoimaton 'perustava kokemus' ('grounding experience'). Käänteisesti ajateltuna hyve-etiikka ei koske niitä ihmisiä, joilla ei ole mahdollisuutta tehdä valintoja eikä toimia, mikä tarkoittaa samalla myös sitä, että heidän ihmisolemuksensa on tällöin myös jossain määrin rajoittunut. Valinnanmahdollisuuden tarjoaminen ei siis tarkoita vain päätöksentekomahdollisuuden tarjoamista, vaan myös toisen ihmisen ihmisolemuksen kunnioittamista. Oletan, että tällä käsityksellä voisi olla runsaasti käyttöä terapiatyön ohella myös kasvatuksen ja hoidon alueilla.

'Perustavan kokemuksen' pluralistisuus tarkoittaa sitä, että jokaisella ihmisellä on erilaisten kokemusten rikkaudesta sekä kulttuurin vaikutuksesta kehittynyt kokemusperusta, joka vaikuttaa yksilön uskomuksiin, kieleen ja kykyyn tehdä havaintoja. 'Perustavan kokemuksen' pluralistisuuden takia ihmisellä ei voi olla ennakkotiedosta vapaata 'viatonta

⁵⁴ Kts esim. von Wright 1976, 'Determinismi ja ihmistutkimus' sekä ko.artikkeliä edeltävä toimittajien Tuomela R ja Patoluoto I (1976) esipuhe. von Wright tarjoaa yhteiskuntatieteille ratkaisuksi praktisen syllogismin mallia. Praktisen syllogismin malli vastaa Hempelin deduktiivis-nomologista mallia, jota täydentämällä saadaan institutionalisoitujen tekojen selitysmalli. Palaan tähän aiheeseen myöhemmin erillisessä praktisen syllogismin ja käytännöllisen harkinnan välistä suhdetta tutkivassa luvussa. Toisena vaihtoehtona von Wright tarjoaa teon intention pohjaavaa teleologista selitysmallia.

⁵⁵ Knuutti, 1989, 208-209.

⁵⁶ Pidän Knuuttilan vetoamista pelkkiin luonteen hyveisiin liian ahtaana, koska Nikomakhoksen etiikassa ilmaistaan eksplisiittisesti useassa eri kohdin, että ihmisen toimintaa ohjaavat sekä luonteen hyveet että intellektuaaliset hyveet.

⁵⁷ Esitetty lyhyesti edellisessä luvussa.

silmää' ('innocent eye').⁵⁸ Monien terapiatilanteiden tuoman kokemuksen myötä terapeutille voi kehittyä vahvojakin käsityksiä siitä, miten eri tilanteissa tulisi toimia. Esimerkiksi siitä, kuinka toispuolihalvaantuneen henkilön halvaantuneita raajoja tulee käsitellä, tai miten omaisten tulee vaatia omatoimisuutta, miten huonekalut tulee sijoitella kodissa siten, että ne tukevat kuntoutumista ja mitä asunnonmuutostöitä pitää tehdä. 'Perustavan kokemuksen' pluralistisuus kuitenkin muistuttaa samalla myös jokaisen ihmisen elämän erilaisuudesta suhteissa toisiin ja suhteissa teoriaan. Pelkässä omassa kokemustiedossa ja käsityksissä pitäytymisen sijaan huomaankin, miten tärkeää terapian onnistumisen kannalta onkaan ollut selvittää Pirjon 'perustavaa kokemusta', mitkä asiat ovat olleet ja ovat hänelle tärkeitä tai vastenmielisiä, minkälaista työtä hän on tehnyt ja mitä harrastanut.

'Perustavan kokemuksen' redusoimattomuus tarkoittaa sitä, että kaikilla ihmisillä on 'perustava kokemus', mutta se kehittyy jokaisella hänen elämäkokemuksiensa myötä yksilölliseksi siten, ettei sitä voida redusoida mihinkään yhteen perustavaa laatua olevaan kokemukseen.⁵⁹ Samaan toimintaan osallistuminenkin tuottaa osallistujilleen erilaisia kokemuksia. Tanssi synnyttää Pirjolle erilaisia kokemuksia kuin minulle, vaikka teemme sen yhdessä. Olen usein pohtinut, mitä Pirjo kokee tai mitä hänelle tapahtuu, kun vihanneksia leikatessa yhteinen rytmi löytyy, kun hänen vartalonsa alkaa keinahdella leikkaamisen tahdissa, kun hän alkaa hyräillä ja hänen kasvoilleen levittäytyy tyytyväinen hymy. Kokemus vaikuttaa hyvin kokonaisvaltaiselta ja sen nimittäminen pelkäksi nautinnoksi tai tyytyväisyydeksi tuntuu liian yksinkertaiselta ja laimealta vastaukselta.

3.3.1 Hyvän elämän päämäärä

Onnellisuus (eudaimonia) tarkoittaa eräänlaista hyvää elämää ja hyvää toimintaa. Siitä huolimatta, että Aristoteles on kehottanut meitä tekemään myös sitä, mikä meissä on

⁵⁸ Nussbaumin (1993) viittaus 'viattomasta silmästä' on ollut filosofiassa esillä monina muunnelmina. Keskustelun juuri on Archimedeen pisteessä, jolla tarkoitetaan objektiivista paikkaa, josta havainnoitsija voi tarkastella kohdettaan sen kaikissa suhteissa siten, että itse pysyy kuitenkin kohteesta erillisenä.

Descartesin 'Cogito ergo sum' argumentti siirsi tuon puolueettoman paikan ihmisen sisälle.

⁵⁹ Nussbaum, 1993.

korkeinta ja jumalallisinta eli mietiskelemään, arvostaa hän aktiivista toimintaa enemmän kuin passiivista olemista. Toimivien ihmisten elämä on itsessään nautinnollista, sillä toimimisen myötä heidän osakseen tulevat jalot ja hyvät asiat.⁶⁰ Vain onnellisuus on Aristoteleen mukaan itsessään riittävä hyvän toiminnan päämäärä.⁶¹ Onko siis niin, että aristoteelisen ajattelun mukaan ihminen, joka ei pysty toimimaan, ei voi saavuttaa onnellisuutta eikä elää hyvää elämää?

Aristoteles tarkastelee ihmistä aina yhteisön jäsenenä ja hän tarkoittaa itsessään riittävällä sellaista, mikä tekee elämän elämisen arvoiseksi ja puutteettomaksi. Itsessään riittävä ei ole vain yksi hyvä muiden joukossa, vaan se on täydellinen hyvä ja sitä silmällä pitäen ihmisen tehtävä on järjen käyttöön perustuva elämä, sillä pelkkä ravinnon käyttöön ja kasvuun tai aistimiseen rajoittuva elämä olisi ihmiselle puutteellista.⁶² ⁶³ Aristoteleen vastaus näyttää väistämättä olevan, että ihminen voi elää kasvin tai eläimen elämää, mutta ei onnellista ihmiselämää, jos hänellä ei ole mahdollisuutta osallistua yhteisön toimintaan ja käyttää rationaalista sielun osaa. Nykyajan eutanasia- ja aborttikeskusteluissa on paljon pohdittu ihmiselämän ehtoja: mistä alkaa ihmisen elämä ja mihin se loppuu? Samaa asiaa jouduin aikoinaan pohtimaan Martan kanssa, joka ei pystynyt hyväksymään sitä, että neurokirurgi oli tehnyt hänen elämänsä säästäneen leikkauksen, mutta jonka takia Martta menetti vasemman raajaparin hallinnan ja vasemman puolen huomioon. Henkiin jäämisen seurauksena oli, ettei hän enää pystynyt tekemään niitä asioita, jotka olivat olleet hänelle aiemmin tärkeitä: tekemään elokuvaa ja elämään itsenäisen, keski-ikäisen naisen kultturellia elämää, johon hän oli tottunut. Sen sijaan asiantuntijat olivat päättäneet hänen puolestaan ja vastoin hänen tahtoaan, missä hänen olisi hyvä asua.

Käytännöllisesti järkevä ihminen eroaa älykkäästä ihmisestä nimenomaan suhteessaan hyvään elämään. Käytännöllisesti järkevällä ihmisellä on nimittäin aina oikea käsitys

⁶⁰ NE, I, 8, 1098b22-1099a26.

⁶¹ Arendtin mukaan eudaimonian kääntäminen onnellisuudeksi, onneksi (engl. happiness) tai autuudeksi (engl. beatitude) ei vastaa sanan alkuperäistä merkitystä, sillä onnellisuus on pikemminkin ”ohimenevä mieliala”. Mieluummin se tarkoittaa siunausta ilman uskonnollista merkitystä. Arendtin mukaan eudaimoniolla viitataan ihmisen yksilölliseen ja muuttumattomaan identiteettiin, joka voi paljastua toisille elämäntarinoissa konkretisoituvissa puheissa ja toiminnassa. Arendt, 1998, 192-194 ja Arendt, 2002, 195-196.

⁶² NE, I, 7.

⁶³ Toisaalta hän tekee oudon myönnytyksen ulkoisen hyvän hyödyllisyydestä onnellisuudelle. Hänen mukaansa jalojen tekojen tekeminen edellyttää ulkoista hyvää, minkä takia voimme käyttää ystäviä, rikkautta ja poliittista valtaa välineinä jalojen tekojen mahdollistamiseksi. NE, I, 8, 1099a31-1099b1.

hyvästä päämäärästä, vaikka hän voikin joskus erehtyä tiedollisissa lähtökohdissa. Hyvän elämän päämäärästä huolimatta erehtyminen toimintojen lähtökodissa voi johtaa virheisiin, jotka estävät hyvän elämän päämäärän saavuttamisen. Älykkäällä sen sijaan voivat tiedolliset lähtökohdat olla oikeatkin, mutta häneltä puuttuu oikea käsitys hyvästä.⁶⁴ Älykäs voi siis päästä haluamaansa, huonoonkin päämäärään.

Luonteen ja toiminnan vastavuoroinen suhde perustuu Aristoteleen käsityksen mukaan oletukselle, jonka mukaan yhtäältä luonne muokkaa toimintaa ja toisaalta teot yksittäisissä tilanteissa muokkaavat luonnetta.⁶⁵ Tämän pohjalta olemme tekojen ja toiminnan lisäksi vastuullisia luonteestamme sekä jopa siitä, miten näemme ja tarkastelemme asioita. Vaikka emme joka tilanteessa harkitsekaan jokaista yksittäistä käden heilautusta, on meillä luonteen ja toiminnan vastavuoroisuuden takia velvollisuus ottaa asioista selvää, tutkia, harkita ja tehdä mahdollisimman hyviä valintoja sekä erityisesti toimia ja harjoitella. Myös yksittäinen käden heilautus voi olla hyvin harkittua ja mielekäs teko, jolla osoitetaan vastaantulevalle tuttavalle, että hänet on huomattu ja että hänet halutaan huomata.

Hyvä päämäärä tiedostetaan intuitiivisesti ilman valintaa ja harkintaa.⁶⁶ Hyvän elämän päämäärä yksinkertaisesti vain tunnetaan ja tiedetään, mutta hyvältä näyttäviä päämääriä tai haluttuja asiantiloja sen sijaan voidaan harkita ja valita.

Aristoteles oletti hyvän, käytännöllisen elämän edellyttävän sekä hyvän elämän päämäärän että myös haluttujen asiantilojen tavoittelun. Käytännöllistä elämää eläessään ihminen toimii monin tavoin, olipa kyseessä sitten tiedemies, opettaja, hitsaaja, vastaanottovirkailija tai terapeutti. Hän voi tavoitella hyvää elämää, toimintaa ja puhetta yhteydessä toisiin ihmisiin, mutta hän voi myös haluta muutosta asiantiloihin tai ylipäätään tuottaa jotakin. Hyvä, käytännöllinen elämä on mielekästä toimintaa.

⁶⁴ Rawls on kritisoinut teleologisia teorioita siitä, että niissä hyvän määritelmä on riippumaton oikean käsitteestä, jolloin harkitut mielipiteet muodostavat arvoarvostelmista erillisen arvostelmien luokan, jonka jälkeen oikeaksi käsitetään kategoriassa yksilöidyn hyvän toteuttaminen. Tämä teleologisen teorian ongelma viittaa käsittääkseni juuri niihin ongelmiin, joita deinetoksen mukainen toiminta aiheuttaa. Toiseksi teleologinen teoria mahdollistaa asioiden hyvyyden arvostelun viittaamatta siihen, mikä on oikeaa, sillä oikea käsitetään vain hyvän maksimoinniksi. Tämä ongelma liittyy käsitykseen hyvästä. Aristoteleen mukaanhan osa päämääristä on hyviä ja osa vain hyvältä näyttäviä, mutta ihmiset erehtyvät pitämään myös hyvältä näyttäviä päämääriä hyvänä sinänsä. Jos siis esimerkiksi vaurautta pidetään päämääränä sinänsä on vaurastumisen maksimointi tällöin oikein. Näin ollen, kuten Rawlskin toteaa, erilaiset hyvän käsitykset johtavat erilaisiin teleologisiin teorioihin (hedonismi, eudaimonismi, utilitarismi). (Rawls, 1988, 26-27.)

⁶⁵ NE, III, 5.

⁶⁶ NE, III, 2-4.

Kokemuksensa perusteella toimijalla voi olla ennakkokäsityksiä erilaisista toimintamahdollisuuksista sekä eri keinojen vaatimista edellytyksistä sekä seurauksista. Toimintatilanteet ovat kuitenkin vaihtelevia, joten välttämättä ratkaisuissa ei voida turvautua vain tottumuksiin ja tietoon siitä, miten aiemmin on toimittu. Jokaisen on harkittava ja tutkittava tilanteensa erikseen. Koska jokainen on viime kädessä yksin vastuussa toiminnastaan, velvoittaa vastuun kantaminen tehtävistä teoista jokaisen meistä harkitsemaan. Yksin teoistaan vastaaminen viittaa käsittääkseen eri asiaan kuin harkinta yksin ja yksinäisyys, sillä Aristoteleen mukaan meidän on suuria asioita harkitessamme syytä turvautua myös toisten apuun.⁶⁷ Harkinnassa voidaan keskustella toisten kanssa saadaksemme laaja-alaisesti tietoa ja ymmärrystä mahdollisimman hyvien ratkaisujen tekemiseksi, mutta valinnoista ja teoista meidän on kuitenkin itse vastattava.

Halun ja päämäärän huomioon ottaminen käytännöllisen harkinnan yhtenä lähtökohtana kukistaa tulkinnan, jonka mukaan aristoteelinen harkinta perustuisi pelkkään järkeen ja haluttujen asiantilojen tavoitteluun. Oletan, että halun ja päämäärän yhtyminen teoreettiseen tietoon käytännöllisen harkinnan lähtökohdassa voi myös paljastua välttämättömäksi sillaksi tieteellisen teorian ja etiikan välille.

3.3.2 Luonteen hyveet

Aristoteleelle inhimillinen hyvä on sielun hyvyyttä ja onnellisuus saavutetaan hyveellisen toiminnan kautta.⁶⁸ Aristoteles jakaa hyveet luonteen hyveisiin (ēthikai aretai) ja intellektuaalisiin hyveisiin (dianoētikai aretai).⁶⁹ Luonteen hyveet jaetaan luonnollisiin

⁶⁷ NE, III, 1112b:9-11.

⁶⁸ NE, I, 13;1102a15-17.

⁶⁹ MacIntyren perustelee eron tekemistä intellektuaalisten ja luonteen hyveiden välille niiden erilaisilla hankintatavoilla. Mielestäni MacIntyre yksinkertaistaa intellektuaalisten hyveiden kehittymistä väittäessään, että intellektuaaliset hyveet hankitaan vain opetuksen kautta, sillä Aristoteleen tekstissä on eksplisiittisesti ilmaistu, että ne edellyttävät aikaa ja kokemusta (MacIntyre, 1984, 144). "Aristotle's distinction between the ways in which they [virtues] are acquired; intellectual virtues are acquired through teaching, the virtues of character from habitual exercise. Suomalisessa käännöksessä kohta kuuluu: "Intellektuaalisen hyveen syntyminen ja kehittyminen perustuu pääasiassa opetukseen, ja siksi se tarvitsee kokemusta ja aikaa." (NE, II, 1; 1103a15-17.) ja Rossin engl. kielisessä käännöksessä: "Virtue, then, being of two kinds, intellectual and

hyveisiin ja varsinaisiin hyveisiin. Luonnolliset hyveet ovat ihmisen syntymästä saakka olevia luonnollisia toimintavalmiuksia tai taipumuksia toimia tietyllä tavalla. Ilman tilanteen erityispiirteet huomioonottavaa ja toimintatavan muuttamiseen kykenevää käytännöllistä järkeä ne voivat olla tai niistä voi kehittyä ihmiselle vahingollisia, minkä takia lapsuudessa tarvitsemme vanhempien kasvatusta ja ohjausta.⁷⁰ Varsinaisten hyveiden kehittymiseen tarvitaan käytännöllisen järjen mukainen oikea käsitys. Aristoteleen mukaan varsinaiset hyveet eivät ole tietämisen muotoja tai järjen käsityksiä, vaan ne toimivat yhdessä järjen kanssa.^{71 72}

Aristoteles luettelee 12 luonteen hyvettä, joiden harjoittaminen auttaa elämään hyvää elämää. Nimettyjä luonnollisia hyveitä ovat *rohkeus*, *rauhallisuus*, *kohtuullisuus*, *anteliaisuus*, *runsaskätisyys*, *suurisieluisuus*, *totuudellisuus ja seurallisuus*. Lisäksi on kaksi nimetöntä hyvettä sekä kaksi varsinaista hyvettä, jotka liittyvät kaikkiin yhteisöllisiin suhteisiin, nimittäin *ystävällisyys* ja *oikeudenmukaisuus*.⁷³

Rohkeus on pelon ja uhkarohkeuden keskiväli.⁷⁴ Rohkea ihminen ei ole täysin peloton ja pelkäämätön, vaan hän osaa pelätä oikeita asioista oikealla tavalla ja toisaalta hän uskaltaa ja osaa toimia oikealla tavalla tilanteen niin vaatiessa. Jalojen päämäärien takia rohkeus on rauhallinen sekä luja ja hän suhtautuu luottavaisesti tulevaisuuteen. Hyveeksi kehittynyt rohkeus on harkitusti valittua ja siihen liittyy pyrkimys jalouteen. Jalouden takia rohkeus ei pelkää edes kuolemaa, vaan tarpeen tullen hän on valmis siihenkin. Ihmiset saattavat tehdä rohkeita tekoja myös muista syistä, esimerkiksi ansaitakseen kunnianosoituksia. Pakotettuna sotilaat voivat tehdä tekoja, joita he eivät vapaaehtoisesti valitsisi. Omaan vahvempuuteen ja paremmuuteen perustuva itsevarmuus voi myös

moral, intellectual virtue in the main owes both its birth and its growth to teaching (for which reason it requires experience and time), while moral virtue comes about as a result of habit,..." EN, II, 1; 1103a14-18.)

⁷⁰ Aristoteles rinnastaa luonnollisen toimintavalmiuden ja varsinaisen hyveen kehittymisen syntymästä saakka olevien kykyjen ja harjoituksen ja reflektion myötä kehittyneiden taitojen väliseen suhteeseen. Selkeyden vuoksi olisikin ehkä kohdallisempaa puhua eettisestä kyvystä ja taidosta kuin luonnollisesta ja varsinaisesta hyveestä.

⁷¹ NE, VI, 13. Aristoteles tekee eksplisiittisesti selvän eron Sokrateen käsitykseen, jonka mukaan varsinaiset hyveet olisivat pelkkiä järjen käsityksiä.

⁷² Aristoteles ei Nikomakhoksen etiikassa sijoita luonteen hyveitä sielun rakennetta ja toimintaa kuvaavaan kaavioon, mutta selittää kuitenkin eksplisiittisesti käytännöllisen järjen olevan varsinaisen hyveen syntymisen ja toteutumisen ehto. Mainitussa kohdassa ei mainita lainkaan ymmärryksen ja varsinaisen hyveen välistä suhdetta, mutta kirjan VI, luvussa 11 ymmärrys kytketään tiukasti yhteen kohtuunmukaisuuden kanssa, sillä ymmärtäväisyyden sanotaan olevan kohtuunmukaisuuden oikeaa erottamista.

⁷³ EN, II, 7; 1107a33-1108b10. Poikkeuksellisesti ensisijaisena lähteenä on käytetty W. D. Rossin käännöstä.

⁷⁴ andreia, engl. courage.

johtaa rohkeisiin tekoihin, sillä sellaiset ihmiset uskovat, etteivät he joudu kärsimään, vaan että he selviytyvät voittajina tilanteesta kuin tilanteesta.

Kokemuksen myötä opitaan arvioimaan, millaisia riskejä kannattaa ottaa tai mitä asioita on turha pelätä. Kun uhkatekijöitä on liian paljon tai ne kasvavat liian suuriksi, pakenee pelkän järjen varassa toimiva, sillä häpeääkin enemmän hän pelkää kuolemaa. Hyveellisesti rohkea pysyy pelkäämättömänä ja rauhallisena myös ennalta arvaamattomien kauhujen keskellä.⁷⁵

Pelkän tunteen, esimerkiksi vihan tai nautinnon synnyttämä rohkeus näyttää luontoperäiseltä, mutta jaloksi rohkeudeksi ja hyväksi toiminnaksi se muuttuu vasta hyvää elämää tavoittelevan harkinnan myötä:

”Vihan synnyttämä miehuullisuus näyttää olevan ennen muuta luontoperäistä; varsinaista miehuullisuutta siitä tulee, kun siihen liittyy valinta ja päämäärä.”⁷⁶

Hyvän elämän tähden rohkea ihminen tarttuu asioihin ja tarvittaessa asettaa itsensä alttiiksi myös vaaroille ja kärsimyksille. Näin ollen kaikkien hyveiden kohdalla ei ole niin, että niiden mukainen toiminta olisi nautinnollista. Vaikka jalosti rohkea arvostaa elämää kaikkein eniten, on hän samanaikaisesti valmis asettamaan itsensä alttiiksi ja tarvittaessa jopa kuolemaan hyvän elämän puolesta.^{77 78}

Perinteisesti esimerkiksi elokuvissa, kirjallisuudessa ja elämäntarinoissa jalous ja rohkeus on liitetty tavallisia ihmisiä parempien sankareiden ominaisuuksiksi. Postmodernissa, erilaisuutta ja yksilöllisyyttä korostavassa maailmassa on vähitellen alettu kiinnostua myös arkielämän sankareista, jotka hyvän elämän tavoittelussaan uskaltavat asettaa itsensä alttiiksi. Arjen sankarin ei enää tarvitse olla muita nopeampi, etevämpi, voimakkaampi ja

⁷⁵ NE, III, 6-8.

⁷⁶ NE, III, 8; 1117a1-3.

⁷⁷ NE, III, 9.

⁷⁸ Rohkeuden hyve nostaa esiin kiinnostavia seikkoja. Ensinnäkin siinä paljastuu hyvin Aristoteleen kosmologinen maailma- ja ihmiskäsitys, jossa hyvä elämä ei tarkoita vain ja pelkästään yhden yksilön individualistista pyrkimystä omaan etuun tai mielihyvään. Rohkeuden hyve myös velvoittaa meidät tarttumaan asioihin ja ottamaan kantaa. Parempien asiantilojen takia on asetettava itsensä alttiiksi. Altiksi asettumisella on kuitenkin myös kääntöpuolensa. Harkittu ja valittu rohkeus ilman hyvän elämän päämäärää tai hyvänä pidetyn päämäärän takia voi mahdollistaa maailmassa suuria kärsimyksiä, kuten monet terroriteot ja itsemurhaiskut ovat osoittaneet.

nopeampi, mutta hänen täytyy uskaltaa asettaa itsensä jollakin tavalla alttiiksi. Hän voi olla esimerkiksi entinen narkomaani, joka pystyy olemaan kuivilla ja uskaltaa rajoittua tavalliseen keskiluokkaiseen perhe-elämään, tai lääkäri, joka haluaa ymmärtää tautia sairastavan elämää ja hoitaa häntä ihmisenä, vaikka diagnoosin asettamiseksi riittäisi pelkkiin oireisiin keskittyminen. Arjen sankari voi olla tavallinen keski-ikäinen nainen, jonka mies jätti hänet huolehtimaan yksin kolmesta alle 10-vuotiaasta pojasta kuultuaan, että vaimo sairastaa MS-tautia ja arjen sankari voi olla yli 80-vuotias mies, joka hellästi rakastaen hoitaa dementoitunutta vaimoaan.

Elämän haasteiden vastaanottaminen ja itsensä alttiiksi asettaminen on läsnä jokaisen ihmisen arjessa ja juhlassa. Tuttuihin ja turvallisiin toimintoihin ei välttämättä liity samanlaista itsensä ylittämisen tunnetta, vaikka joskus pelkkä kananmunan rikkominen yhdellä kädellä voi vaatia rohkeutta. Pirjon tilanteessa yksi suuri haasteen vastaanottaminen oli vanhempien päätös hoitaa tytär kotona, vaikka asiantuntijat pitivät laitoshoidoa ainoana järkevänä vaihtoehtona. Terapiassa se on tarkoittanut uusien asioiden kokeilua ja taitorajoilla liikkumista. Esimerkiksi Pirjon matka sähköpyörätuolilla parin kilometrin päässä sijaitsevaan kauppaan sisälsi tietyn jännitysmomentin, vaikka olimme yhdessä kulkeneet matkan muutamia kertoja. Vaikka olin harkinnut turvallisuuteen liittyviä tekijöitä etukäteen, enkä halunnut ottaa ylisuuria riskejä, en voinut olla varma siitä, että Pirjo pysyy turvallisesti tien reunassa ja että hän osaa reitin, kun hän lähti ensimmäistä kertaa ajamaan itsenäisesti sähköpyörätuolilla lähikauppaan. Vaikka turvallisuussyistä kuljinkin koko ajan Pirjon perässä lähietäisyydellä, tarjosi matka hänelle kokemuksen itsenäisyydestä ja tilanteen hallinnasta.

Rauhallisuus on liiaksi vihastuvan ja liian rauhallisen keskiväli.⁷⁹ Se ei kuitenkaan tarkoita vihastumattomuutta, vaan pikemminkin taitoa vihastua oikeista asioista, oikealla hetkellä, oikealle henkilölle ja sopivan pitkäksi aikaa, mutta liiallisuus tai puutteellisuus ovat molemmat moitittavia. Rauhallinen vihastuu järjen määräämällä tavalla, mutta ei pelkästä intohimosta tai kostonhalusta. On tyhmää ja orjamaista on olla kokonaan vihastumatta silloin, kun pitäisi.⁸⁰ Tämä aggressioiden hallintaan ja ilmaisuun liittyvä hyve on lähes ainoita tunteiden tarkasteluun liittyviä kohtia Nikomakhoksen etiikassa. Aristoteles nimeää vihastumisen hallintaan liittyvät tärkeät tekijät, mutta jättää asian juuri niin avoimeksi kuin

⁷⁹ praotes, engl good temper.

⁸⁰ NE, IV, 5.

se käytännössä onkin. Eihän ole olemassa mitään valmiita sääntöjä, joiden mukaan voisi toimia tilanteessa kuin tilanteessa aina oikealla tavalla.

Nussbaumin (1994) mukaan Aristoteles teki eron perinteiseen hellenistiseen ajatteluun, sillä hän nosti ylipäätään tunteet (esim. viha, pelko ja rakkaus) ja niiden hallinnan yhdeksi arvokkaaksi ja tarpeelliseksi tekijäksi hyveellisen toimijan elämässä. Tunteet eivät ole Aristoteleelle vain kehon reaktioita tiettyihin ärsykkeisiin, kuten fysiologisten tarpeiden herääminen. Nussbaumin tulkinnan mukaan uskomuksiin yhteydessä olevat tunteet ovat intentionaalisen herkkyyden muotoja, joiden järkevyyttä ja todenperäisyyttä voidaan arvioida. Siten tunteet ovat kiinteässä yhteydessä ajatteluun ja harkintaan.⁸¹

Kohtuullisuudella tarkoitetaan tiettyihin aistinautintoihin liittyvän hillittömyyden ja kärsimyksen keskiväliä.⁸² Aistinautintojen ja kärsimysten keskivälinä kohtuullisuudella ei siis tarkoiteta sielullisia nautintoja, kuten kunnian tai oppineisuuden rakastamista eikä ruumiillisten näkö-, kuulo-, maku tai hajuaistimusten nauttimista. Aristoteleen mukaan kohtuullisuus ja hillittömyys liittyy vain tiettyjä ruumiin osia koskeviin tuntoaistimuksiin. Kohtuuttomuus vaikuttaa hänen mukaansa jollakin tavoin orjamaiselta ja eläimelliseltä. Esimerkiksi ylensyönnissä on kyse pikemminkin ruoan aiheuttamasta syömisen halun tyydyttämisestä kuin makuihin liittyvästä nautinnosta. Suhteessa pelkuruuteen hillittömyys on enemmän vapaaehtoista, sillä hillitön toimii nautintoja haluten ja tavoitellen ja siksi se on myös moitittavampaa. Luonteenpiirteeksi muodostuttuaan se ei kuitenkaan enää ole vapaaehtoinen, sillä tuskin kukaan haluaa olla vapaaehtoisesti hillitön.⁸³ Tänä päivänä ilmaisimme kohtuullisuuden hyveen ehkä lähinnä kykynä huolehtia kohtuudella fysiologisista perustarpeista, esimerkiksi ravinnosta, levosta, liikunnasta ja kosketuksesta.

Anteliaisuus liittyy varojen antamiseen ja ottamiseen. Se on tuhlaavaisuuden ja ahneuden keskiväli.⁸⁴ Kyse ei ole rahassa mitattavan varallisuuden asianmukaisesta ja oikeasta käytöstä, ei vain sen hankkimisesta ja omistamisesta. Tämä johtuu siitä, että Aristoteles käsittää anteliaisuuden hyveeksi nimenomaan sen tähden, että hän arvostaa kaikessa enemmän aktiivista hyvän tekemistä toisille kuin passiivista hyvän kohteena olemista. Tuhlaava ei ilmeisesti ymmärrä oikein sen enempää varallisuuden hankkimisesta kuin sen

⁸¹ Nussbaum, 1994, 78-81.

⁸² *sofrosyne*, engl. temperance.

⁸³ NE, III, 10-12.

käyttämistäkään, sillä hän ei ota sieltä, mistä pitäisi ja ottaa liian vähän, mutta antaa mielellään, vaikka ei välttämättä niille, joille pitäisi. Tuhlaaminen saattaa jossain mielessä näyttää paremmalta kuin ahneus, sillä ahne ottaa sieltä, mistä ei pitäisi ja hän ottaa liikaa, mutta ei anna tai antaa liian vähän niille, joille pitäisi. Tuhlaavasta voi kuitenkin tulla myös hanakka ottaja, sillä muutoin hänen varakkuutensa hupenee nopeasti.⁸⁵

Anteliaisuuden liittyvät kysymykset kuuluvat Suomen kaltaisessa demokraattisessa hyvinvointiyhteiskunnassa kiinteästi vajaakuntoisuuteen liittyviin ilmiöihin. Koska valtion varoja ei haluta tuhjata on ensinnäkin tiettyjen kriteerien avulla kyettävä määrittelemään ne ihmiset, joille taloudellista tukea pitäisi antaa perusturvan ylläpitämiseksi. Esimerkiksi Kelan sairauspäivärahan tarkoituksena on ansionmenetyksen korvaaminen ja koska tuki halutaan kohdentaa nimenomaan niille, jotka ovat sairauden takia menettäneet ansionsa, on tuen saamisen yleisenä ehtona pysyvä asuminen Suomessa sekä lääketieteellinen diagnoosi. Tiettyjen kriteerien avulla määritellään myös se, mitä palveluja, esimerkiksi terapiota, koulutusta, apuvälineitä tai asunnonmuutostöitä, kustannetaan yhteiskunnan varoista.

Hyvinvointiyhteiskunnan anteliaisuus on mahdollista veron kannon avulla. Jaettavan pääoman hankintatavan ja anteliaisuuden liittyvien yleisten kriteerien määrittämisen seurauksena syntyy erottelu sekä tukea maksavien että tukea saavien kansalaisten joukoiksi. Koska molemmat joukot eivät välttämättä ole samat eivätkä ne välttämättä osallistu jaettavan pääoman kartuttamiseen ja jakoon samalla tavoin, voi asetelmalla olla myös asenteisiin vaikuttavia seurauksia. Terve, tukia tarvitsematon veronmaksaja voi pitää avustusten määrää kohtuuttoman suurena, minkä seurauksena hänelle voi kehittyä kielteinen asenne ja epäluottamus koko demokraattista hyvinvointiyhteiskuntaa kohtaan. Hän voi myös pitää jakoperusteiden kriteereitä väärinä. Sen takia hänen mielestään tukea saavat väärät henkilöt, minkä seurauksena hän voi pitää koko tukea saavien ihmisten joukkoa petollisena yhteiskunnan anteliaisuuden väärinkäyttäjänä.

Toisaalta ahneus ja tuhlaavaisuus voivat kuulua myös tukea saavan kansalaisen heikkouksiin, minkä takia hän voi pitää oikeutettuna kaikkia mahdollisia, myös vilpillisiä keinoja etuisuuksien hankkimiseksi itselleen. Sen seurauksena hänelle ei ole niinkään

⁸⁴ elutheriotes, engl. liberality.

⁸⁵ NE, IV, 1.

tärkeää sähköpyörätuolin hankinta liikkumista varten, vaan ylipäättään sen saaminen, vaikka aitoa tarvetta hankkimiselle ei olisi.

Myös palvelujen tuottajien toimintaan voi liittyä anteliaisuuden hyve sekä ahneuden ja tuhlaavaisuuden heikkoudet, jolloin rahan tai maineen hankkimisesta voi tulla itsetarkoitus. Tällöin ihmisen kuntouttamisen ja hyvän elämän sijaan tärkeäksi voikin tulla keskittyminen vain taloudellisesti tuottoisimpiin palveluihin tai palvelujen osiin, jolloin kokonaisvaltainen kuntoutus ja hoito joutavat jäämään taka-alalle.

Runsaskätisyys on kitsastelun ja nousukasmaisuuden keskiväli, kun kyseessä ovat suuret rahasummat.⁸⁶ Runsaskätisyys koskee nimenomaan suurimittaista varallisuuden käyttöä. Yksi suomalaisista runsaskätisyyteen perustuvista tapahtumista on Veikko Hurstin useana vuonna järjestämä suuri Kodittomien joulujuhla Helsingissä Töölön kisahallissa. Tilaisuuden järjestelyjen onnistuminen perustuu viimekädessä monien anteliaisuuteen pikemminkin kuin Hurstin omaan sijoitustoimintaan. Runsaskätisyys kuitenkin edellyttää aina anteliaisuutta, mutta laajemmissa mittasuhteissa. Sen takia runsaskätisyyteen liittyvät teot herättävät ihailua eri tavoin kuin pelkkä anteliaisuus. Runsaskätinen nimittäin sijoittaa pitkäikäisiin ja monille iloa tuottaviin kohteisiin siten, että kulut ovat vähintään tulosten arvoisia. Aristoteleen esimerkkeinä runsaskätisyydestä ovat loistavien teatteriesitysten järjestäminen, sotalaivaston varustaminen ja kaupungin kestävyys. Meillä tällaisena tapahtumana voitaisiin ehkä pitää esimerkiksi kaupunkien järjestämiä ilotulituksia. Julkisuudessa on lukemattomia esimerkkejä nousukasmaisista tuhlaajista, jotka käyttävät varojaan suurellisesti vain näyttääkseen rikkauksiaan ja tullakseen ihailtuksi. Toista ääripäätä edustavat kitsaat, jotka epäröivät ja etsivät aina halvinta mahdollista ratkaisua. He käyttävät liian vähän varojaan ja epäilevät siltikin aina maksavansa liikaa.⁸⁷

Suurisieluisuus liittyy suuriin asioihin ja kunniaan.⁸⁸ Se on tyhmänylpeyden ja pienisieluisuuden keskiväli. Suurisieluinen ihminen on suurien asioiden arvoinen ja hän myös pitää itseään sellaisena. Jalosukuisia, hallitsijoita tai rikkaita saatetaan kunnioittaa olettaen, että he ovat muita parempia, mutta ilman hyvettä näistä kansalaisten esikuvista tulee kuitenkin ylimielisiä ja röyhkeitä ihmisiä, jotka käyttäytyvät miten sattuu. Todella

⁸⁶ megaloprepeia, engl. magnificent

⁸⁷ NE, IV, 2.

⁸⁸ megalopsykhia, engl. proper pride.

arvostettava suurisieluinen on hyveellinen, joka suhtautuu ylpeästi vallanpitäjiä ja menestyneitä kohtaan, mutta on vaatimaton tavallisia ihmisiä kohtaan. Hän ei tavoittele samaa kuin muut, sillä hänen tehtävänään ovat suuret ja maineikkaat teot. Suurisieluinen on totuudellinen ja avoin puheissaan, toiminnassaan, rakkaudessaan ja vihassaan. Esimerkiksi Suomen kansalliseepoksen, Kalevalan, kokoajan on pitänyt kyetä kohtaamaan tavalliset kansalaiset ja saada heidät kertomaan tarinoita, loitsuja ja sananlaskuja. Sen lisäksi hänen on pitänyt nähdä oma, muita suurempi päämääränsä kirkkaasti ja uskallettava toimia tehtävässään siten, että hän on sen myös saavuttanut. Elias Lönnrot uudisti merkittäväällä tavalla suomen kieltä ja oli arvostettu jo eläessään sekä Suomessa että ulkomailla.

Tyhmänylpeys sen sijaan on heikkous, joka saa ihmisen pitämään itseään suurten asioiden arvoisena, vaikka ei sitä olekaan. Esimerkkinä tästä voi olla suuri uho ja voitonjulistus esimerkiksi ennen hiihtokilpailuja tai taisteluja. Pienisieluisuus taas saa suurten asioiden arvoisen ihmisen vähättelemään ja pitämään itseään vähempiarvoisena ja vähempään pystyvänä kuin mitä todellisuudessa onkaan. Tyhmänylpeä asettaa siis itselleen ylisuuria tavoitteita ja pienisieluinen liian vaatimattomia. Kumpaakaan näistä heikkouksista ei pidetä paheina, vaan ne tekevät ihmisestä jollakin tavoin huonon ja tyhmän, sillä tyhmänylpeät ja pienisieluiset ihmiset arvioivat itsensä väärin suhteessa kunniaan.⁸⁹

Suurisieluisuuteen liittyy ilmeisesti realistinen usko ja luottamus omiin kykyihin ja voimavaroihin. Pelkkä tieto siitä, mitä osaan ja mihin pystyn ei siis vielä riitä tekemään ihmisestä suurisieluista, vaan hänen on kyettävä asettamaan myös tavoitteensa oikealla tavalla. Kun sairastuminen tai vammautuminen muuttaa sekä ihmisen kykyjä ja taitoja että koko elämäntilannetta, voi usko ja luottamus itsen ja omiin kykyihin ja taitoihin horjua. Kuka tahansa saattaa sattumalta tehdä suurisieluisia tekoja, mutta luonteenpiirteensä suurisieluisuus edellyttää välttämättä realistisuutta oman toimintakyvyn suhteen. Näin ollen tärkeänä tekijänä kuntoutumisessa on ensinnäkin realistisen käsityksen muodostaminen toimintakyvystä ja toiseksi riittävän haasteellisten tavoitteiden asettaminen. Suurisieluisuudessa on siis jossain määrin kyse sopeutumisesta eli oikeanlaisten tavoitteiden asettamisesta. Ne ovat keskeisiä tekijöitä esimerkiksi Ingmar Pörnin

⁸⁹ NE, IV, 3-4.

adaptaation ajatukseen perustuvassa terveystäytöksessä.⁹⁰ Oleellista terveystäytöksestä suurisieluisuudessa on se, että elämäntilanteen vaihtelut esimerkiksi työttömyys, vapautuminen vankilasta, eläkkeelle siirtyminen tai äkillinen vammautuminen tai etenevän sairauden aiheuttamat muutokset toimintakyvyssä, pakottavat ihmisen kykyjen ja tavoitteiden uudelleenarviointiin. Suurisieluinen ihminen ei tyydy vain sopeutumaan tilanteeseen, vaan hän asettaa itselleen haasteita, joiden saavuttaminen ei ole pelkkä itsestäanselvyyttä, vaan joita tavoitellessaan hän voi myös ylittää aiemmat suorituksensa.

Totuudellisuus on kerskailun ja tekovaatimattomuuden keskiväli.⁹¹ Totuudellisuus liittyy sanoihin, tekoihin ja itsensä esiin tuomiseen. Sekä kerskailija että tekovaatimaton on valheellinen itsensä esiintuomisen suhteen. Kerskailija esittää parempaa kuin on liittämällä itseensä sellaisia kiitettäviä ominaisuuksia, joita hänellä ei tosiasiallisesti ole tai hän liioittelee näiden ominaisuuksien suhteen. Tekovaatimaton taas kieltää tai vähättelee omia kiitettäviä ominaisuuksiaan. Valheellisuus kummassakin suhteessa on alhaista ja moitittavaa. Totuudellisuus tarkoittaa tässä yhteydessä totuuden mukaisuutta puheissa ja teoissa. Kerskailu on jälleen yksi sellainen pahe, joka perustuu aluksi valintaan, mutta josta voi tottumuksen myötä kehittyä myös harkitsematon luonteenpiirre. Tekovaatimattomat vaikuttavat miellyttävämmin ihmisiltä kuin kerskailijat ja etenkin, jos he kieltävät arvossapidetyimmät ominaisuutensa.⁹² Totuudellisuus ja valheellisuus voi jossain määrin sekoittua suuri- ja pienisieluisuuteen. Niiden välillä on kuitenkin ero siinä, että suuri- ja pienisieluisuus on yhteydessä hyvän tai huonon itsetuntemuksen ja tavoitteen asettamisen välisen suhteeseen, kun taas totuudellisuus on yhteydessä oikeaan tai väärään toimintaan tavoitteen saavuttamiseksi. Oletan, että tähän eroon perustuu myös se, että valheellisuutta pidetään paheena ja totuudessa pysymistä hyveenä ja että pienisieluisuutta ei pidetä varsinaisesti paheellisena.

Seurallisuus on naurettavuuden ja jöröilyn keskiväli.⁹³ Seurallisuus on eräänlaista tahdikasta luonteen liikettä siten, että seurallinen puhuu ja kuuntelee sellaista, mikä on

⁹⁰ "Jag är nu klar att ge den handlingsteoretiska karakteriseringen av dimensionen hälsa-ohälsa. Den säger att en individ har god hälsa om och endast om han har den repertoarer som hans generaliserande anpassning kräver. Han har mindre god, dålig eller extremt dålig hälsa allteftersom hans repertoar i tilltagande grad avviker från den som hans anpassning kräver." Pörn, 1995, 19-20.

⁹¹ aletheia, engl. truthfulness.

⁹² NE, IV, 7.

⁹³ eutrapelia, engl. ready-witted.

soveliasta. Hän ei loukkaa toisia tekemällä heitä naurunalaiseksi, mutta osaa rentoutua ja olla leikillinen toisten seurassa. Pelleilijä taas tekee itsensä naurunalaiseksi saadakseen toiset nauramaan, kun taas kaikkeen tyytymättömän jörön seura ei tuota kenellekään iloa.

Opittuna taitonakin tahdikkuus tekee tilaa toiselle piilottamatta itseä jöröilyyn tai mystiseen salaperäisyyteen. Tahdikas ottaa tilaa myös itselleen. Hän kertoo omista kokemuksistaan, ottaa kantaa, arvioi, kommentoi, kyselee, neuvoo ja ohjaa loukkaamatta toisen itsemääräämisoikeutta. Luottamus toiseen voi vapauttaa kertomaan avoimesti tuntemuksistaan ja refleктоimaan arkojakin kokemuksia. Vapautumisen välttämättömänä ehtona on luottamus loukkaamattomuuteen. Yhteinen nauru ja ilo, mutta yhtä hyvin pelkkä tyhjä tilakin voi olla tienä kohti miellyttävää ja syvällistä ihmissuhdetta.

Viimeistään sairastumisen ja vammautumisen akuuttivaiheessa seurallisuuden hyve joutuu kovalle koetukselle. Kaikki eivät välttämättä jaksakaan eivätkä pysty omaksumaan nykypäivän ihanteeksi asetettua iloisuutta, optimismia ja positiivisuuden asennetta tilanteessa kuin tilanteessa. Sairastuminen ottaa tilan haltuunsa ja saa ihmisen kääntämään katseen itseensä. Ei ole helppoa kestää päivästä toiseen jatkuvaa tyytymättömyyttä elämäntilanteeseensa, yllättäen iskevää toistuvaa väsymystä, toiminnan hidastumista ja vaikeutumista tai kiukkuista vihaa kipuja kohtaan. Se on raskasta myös läheiselle, vaikka hän pitäisikin reagointia täysin oikeutettuna. Seurallisuuden ongelmat ovat yleisiä niin äkillisissä vammautumisissa kuin sairastumisessa pitkäaikaiseen tai etenevään sairauteen. Totuudellisuuden löytäminen eli realistisen käsityksen saaminen itsestä ja omasta tilanteesta sekä siinä pysyminen on yksilöllistä. Uudessa tilanteessa realistisen käsityksen saaminen vie aikaa, ja se vaatii kärsivällisyyden lisäksi toisilta myös apua tilanteen hahmottamiseksi. Tällainen prosessi on luonnostaan hidas ja harkintaa vaativa.

Häpeäminen muistuttaa enemmän tunnetta kuin luonteenpiirrettä, minkä takia Aristoteles epäilee sen käsittelyn kohdallisuutta hyveenä. Hän perustelee valintaansa sillä, että häpeäminen on jonkinlaista kunniattomuuden pelkoa. Häpeäminen koskee vapaaehtoisia tekoja, minkä takia aikuisen ei tulisi tehdä mitään sellaista, jota joutuisi häpeämään. Nuorille ja kokemattomille häpeä sopii tämän vuoksi paremmin.⁹⁴

⁹⁴ NE, IV, 9.

Siitä huolimatta, että sairastuminen tapahtuu tahtomatta, voi siihen liittyä myös häpeää, sillä sairastumisen seurauksena emme välttämättä pystykään enää hallitsemaan kaikkia niitä tavallisesti tahdonalaisia ja valittuja toimia, jotka aiemmin olivat itsestäänselvyksiä. Erityisesti neurologiset sairaudet ja vammat aiheuttavat monia sellaisia toiminnanvajavuuksia, joiden takia tavalliset perustoiminnot eivät enää onnistu ilman toisen ihmisen apua. Kehon toisen puolen halvaantuminen voi tehdä alkuvaiheessa sängystä ylös nousun mahdottomaksi ja nuorta miestä voi olla suihkussa auttamassa kaksikin naista. Nainen ei välttämättä pysty enää ilmaisemaan kielellisesti tahtoaan ja toistaa vain kahta sanaa "ei perkele" joka tilanteessa, tiedostaen koko ajan, mitä sanoja toistaa. Keski-ikäinen markkinointipäällikkö ei välttämättä muista hetki sitten keskusteltuja asioita, mutta tiedostaa toimintaansa liittyvät ongelmat: hän on menettänyt kykynsä käsitellä esineitä, minkä takia esimerkiksi ruoka jää koskemattomaksi lautasella, paita jää napittamatta, housun sepälus auki ja takapuoli pyyhkimättä.

Kun ihminen tunnistaa tällaisia toiminnanvajavuuksia itsessään, on häpeän tunne läsnä. He tunnistavat itse häiriönsä ja sen lisäksi he voivat tulla loukatuiksi ja naurunalaisiksi toisten ihmisten taholta. Vaikka siis häiriöt eivät olekaan sairastuneen itsensä valitsemia, eivät toiset ihmiset tule sitä ajatelleeksi. Häpeä näyttää liittyvän jonkinlaiseen tiettyyn asemaan liittyvään toiminnasta selviytymisen odotteeseen. Ihmisen tehtäville on eri ikäkausina ja erilaisissa sosiaalisissa asemassa asetettu tiettyjä odotteita siitä, mitä kaikkea toimijan tulee osata ja pystyä tekemään ja mitä välttämään. Nuorilla ihmisillä häpeän tunne ohjaa heitä välttämään väärää valintaa ja toimintaa. Aikuisella ihmisellä odotetaan olevan kokemuksen myötä kehittyntä taitoa tai käytännöllistä viisautta, minkä takia selviytymättömyyttä pidetään merkinä heikkoudesta, jota voidaan pilkata ja halveksia. Sosiaalista asemaa ja häpeää ei ole ilman toisia ihmisiä. Pelko heikkouden havaituksi tulemisesta ja sosiaalisen arvon alennuksesta voi synnyttää aiheettomankin häpeän tunteen. Toisten ihmisten suhtautumisella on näin ollen aina tärkeä merkitys häpeän tunteen vähentämisessä.

3.4 Varsinaisten hyveiden kehittyminen

Nykyisin luonteenhyveiden tarkastelu kuuluu vahvasti psykologian kiinnostuksen kohteisiin. Esimerkiksi tunteiden hallintaan liittyvää rauhallisuutta, rohkeutta, häpeää ja fysiologisten tarpeiden tyydyttämiseen kohdistuvaa kohtuullisuutta sekä suurisieluisuutta ja totuudellisuutta tarkastellaan usein psykologian näkökulmasta ihmisen luonteenpiirteinä. Aristoteleen mukaan luonnolliset hyveet voivat kehittyä varsinaisiksi hyveiksi opetuksen, ohjauksen, harjoittelun ja kokemuksen myötä. Hyveiden kehittymiseen tarvitaan siis toimintaa ja osallistumista. Tästä huolimatta nykyisin hyveisiin suhtaudutaan lähinnä ihmisen yksilöllisinä ja koskemattomina ominaisuuksina, joita arvioidaan pääasiassa keskustelutilanteissa.

”Ihmisen täytyy olla täysin järjetön, jos hän ei muka tiedä, että luonteenpiirteet kehittyvät yksittäistapauksissa harjoitetun toiminnan mukaisiksi.”⁹⁵

Toiminnan ja luonteen välillä vallitsee kehämäinen suhde, sillä luonne vaikuttaa valintojen kautta tekoihin ja toisaalta teot vaikuttavat siihen, millaiseksi luonteenpiirteet muodostuvat.⁹⁶ Koska tehdyt teot määräävät osittain luontemme, on hyvään toimintaan ohjaavalla kasvatuksella ja sen mukaisella toiminnalla tärkeä osuus luonteenhyveiden kehityksessä ja onnellisuuden saavuttamisessa.⁹⁷

Vaikka kasvatuksella onkin merkittävä osuus luonteenpiirteiden kehittymisessä, on vastuu siitä kuitenkin jokaisella toimijalla itsellään sillä, jos luonteenpiirteet kehittyvät toiminnan kautta, voi jokainen ihminen itse vaikuttaa siihen, millaiseksi hän kehittyy. Mutta tultuaan jonkinlaiseksi, hän ei enää voi olla olematta sellainen.⁹⁸

Ihmiset voivat tavoitella sekä hyvää että hyvältä näyttävää tai he voivat olla välinpitämättömiä päämäärän suhteen. Aristoteles asettaa jokaisen ihmisen vastuuseen vapaaehtoisista teoistaan. Samalla hän vastuullistaa jokaisen ihmisen etsimään ja tavoittelemaan hyvän elämän päämäärää:

⁹⁵ NE, III, 4, 1114a9-11.

⁹⁶ NE, II, 2, 1103b:30.

⁹⁷ NE, II, 1, 23-26.

⁹⁸ NE, III, 4. Aristoteleen kanta on tässä varsin pessimistinen siitäkin huolimatta, että hän on aiemmin ilmaissut ihmisen mahdollisuuden itse vaikuttaa siihen millaiseksi hän kehittyy.

”Mutta jos jokainen on jollakin tavalla vastuussa luonteestaan, jokainen on jollakin tavalla vastuussa myös siitä, miltä asiat hänestä näyttävät. Jos näin ei ole, kukaan ei ole vastuussa huonoista teoistaan; niiden tekijä toimii tuntematta päämäärää ajatellen, että hänelle on parasta se, mitä hän tekee. Ja päämäärän tavoittelu ei silloin ole itse valittua, vaan ihmisillä täytyy olla ikään kuin synnynnäinen näkökyky, jolla arvioidaan asioita oikein ja valitaan todella hyvä, ja tässä suhteessa hyvin varustettu on luonnostaan hyvä. Se on suurinta ja jalointa, ja sitä ei voi saada eikä oppia toisilta. Se on myötäsyttyinen ominaisuus, ja sen hyvyys ja jalous on täydellistä ja todellista luontaista hyvyyttä. Jos tämä olisi totta, niin kuinka hyve olisi enemmän vapaaehtoista kuin pahe? Sekä hyveelliselle että paheelliselle päämäärä näyttäytyy ja on asettunut luonnostaan tai jollakin muulla tavalla ja miten tahansa he toimivatkin, he toimivat suhteuttaen tekonsa tuohon päämäärään. Mutta jos päämäärä eri ilmenemismuodoissaan ei asetu ihmiselle luonnostaan, vaan jokin riippuu myös heistä itsestään, tai jos päämäärä asettuukin luonnostaan, niin hyve on joka tapauksessa vapaaehtoista, sillä hyveellinen toimii vapaaehtoisesti keinojen suhteen. Ja silloin pahe on yhtä hyvin vapaaehtoista.”⁹⁹

Aristoteleen mukaan valinnat paljastavat ihmisen luonteen paremmin kuin teot, sillä siihen, mitä ihminen tekee, on aina vaikuttamassa monet partikulaariset asiat eikä ihminen aina tiedä, mitä hän tekee tai mitä hänen tekonsa aiheuttaa.¹⁰⁰ Aristoteles olettaa, että vaikka hyväkään ihminen ei aina pystyisi jokaisessa partikulaarisessa tilanteessa toimimaan oikein, niin hän voi kuitenkin arvostella asiat oikein ja totuudenmukaisesti. Aristoteles uskoo sekä hyveen että paheen olevan vallassamme, kuten myös toimimisen ja toimimattomuuden. Aristoteleen esittämä väite ”jotkut ihmiset voivat olla syntymästään saakka hyviä” pitää sisällään käsityksen, jonka mukaan jollakulla voisi olla Nussbaumin kritisoima ”innocent eye”. Toisaalta voidaan ajatella, että joku voi olla syntymästään saakka hyvä vain siinä tapauksessa, että hänen ympäristönsä tukee ja ohjaa häntä koko ajan kohti hyvää ja estää häntä tekemästä vääriä valintoja tai toimimasta harkitsemattomasti. Entä jos ajatellaan päinvastaista tapausta, jossa lapsi sattuu

⁹⁹ NE, III, 4; 1114b1-13.

¹⁰⁰ NE, III, 1-2.

syntymään ympäristöön, jossa häntä ei kasvateta ja ohjata kohti hyvää elämää, vaan hänelle annetaan vain välineellinen merkitys: rahan hankkija, kunnian ja maineen tuoja tai seksuaalinen objekti. Ympäristön merkitys hyveiden kehittämisessä näyttää väistämättömältä, sikälikin että myös niillä, joita ei ole varustettu yhtä suurella luonnollisella lahjalla, on Aristoteleen mukaan mahdollisuus kehittyä ja elää hyvää elämää.

Aristoteleen kanta kehittyneen luonteen muuttamiseen on ehdoton ja tiukka. Luonne kehittyy toistojen kautta, sillä kuten Aristoteles itsekin sanoo:

”... yksi pääsky ei tee kesää eikä yksi päivä.”¹⁰¹

Siinä missä hyvät tavat ja tottumukset saattavat helpottaa selviytymistä arjen päätöksenteosta ja rutiineista ja johtaa hyvään elämään, voivat huonot tai pahat tavat olla jatkuvana haittana ja pilata sekä luonteen että elämän. Tämän pohjalta saa ympäristö sekä lapsuuden ja nuoruuden kasvatus ja ohjaus entistä suuremman merkityksen hyveiden kehittämisessä, mutta silti ne eivät yksin määrää ihmisen mahdollisuuksia elää hyvää elämää.

Aristoteles ei nimittäin ilman lisämääreitä hyväksy, että hyveellisyys olisi pelkkää luonteenhyveiden mukaista toimintaa ja sielun tyyneyttä. Sen sijaan hyveellisyyttä karakterisoi ihmisen pyrkimys toteuttaa hyvin hänelle ominaiset toiminnot.¹⁰² Hyvien luonteenpiirteiden eli luonteen hyveiden muotoutuminen on siis tärkeää, mutta ei yksin riittävää.¹⁰³

¹⁰¹ NE, I, 7; 1098a19-20.

¹⁰² NE, II, 3, 1104b: 5-1107a.

¹⁰³ Sanonta ”tottumus on toinen luonto” viittaa hyvin osuvasti luonteenpiirteiden kehittymiseen totumuksen kautta ja toisaalta totumuksen kehittymiseen luonteenpiirteiden kautta. Ihmiselämään kuuluu kuitenkin olennaisena osana elämän sattumanvaraisuus, minkä takia yksittäisissä tilanteissa ei voida eikä kannata toimia vain totumuksen varassa.

3.5 Yhteistoimintaa koskevat hyveet

”Paras ei ole se, jonka hyveellisyys rajoittuu omaan elämään, vaan se, joka toimii hyveellisesti myös suhteessa muihin, sillä se on vaikeaa.”¹⁰⁴

Luonteen hyveiden mukainen toiminta on yleensä pääasiassa riippuvaista vain toimijasta ja useimpien hyveiden harjoittamiseen tarvitaan vain kyseisen toimijan aktiivisuutta. Yhteisölliseen toimintaan liittyvien hyveiden harjoittamiseen tarvitaan kuitenkin enemmän. Yhteistoiminta ja siihen liittyvien hyveiden kehittyminen edellyttää aina vähintään kahden toimijan osallistumista.¹⁰⁵ Käytännöllistä yhteistoimintaa ohjaavista hyveistä Aristoteles nimeää ystävyyden ja oikeudenmukaisuuden varsinaisiksi hyveiksi, jotka ovat mukana kaikissa yhteisöllisissä suhteissa.¹⁰⁶

Ystävyys kuuluu Aristoteleen mukaan tärkeimpiin asioihin ihmisen elämässä, sillä se on sekä välttämätöntä että jaloa. Ystävyyden ja oikeudenmukaisuuden keskinäinen arvojärjestys johtuu ensinnäkin siitä, että ystävyyttä ei voi olla ilman toista ihmistä, sillä se edellyttää molemminpuolisuutta. Oikeudenmukaisuuttakaan ei voi olla ilman toista ihmistä, mutta sitä vastoin sen toteuttaminen on mahdollista yksipuolisestikin. Lisäksi oikeudenmukaisuus tarvitsee toteutuakseen rinnalleen myös ystävyyttä, mutta ystävät eivät tarvitse erikseen oikeudenmukaisuutta, sillä he ovat luonnostaan oikeudenmukaisia toisiaan kohtaan.^{107 108}

3.5.1 Ystävyys yhteistoiminnassa

Aristoteleen käsitys ystävydestä poikkeaa jossain määrin nykykäsityksistä. Hän kutsuu nimittäin varsin laveasti ystäväksi kaikkia niitä ihmisiä, joiden kanssa tehdään yhdessä asioita riippumatta siitä, millaisesta ihmissuhteesta tai yhteistoiminnan muodosta on

¹⁰⁴ NE, V, 1; 1130a8-10.

¹⁰⁵ NE, I, 13; 1103a4-10.

¹⁰⁶ NE, VII, 9; 1159b27-31.

¹⁰⁷ NE, V, 1, 1129b33-34.

¹⁰⁸ NE, VIII, 1, 1155a26-30.

kysymys.¹⁰⁹ Ekspansiivinen yhteistoiminnan määrittely sinänsä jää Aristoteleella varsin vähäiselle huomiolle, mutta ystävyyttä ja sen muotoja koskevissa analyyseissään hän sitä vastoin tarkastelee eräänlaisia yhteistoiminnan ehtoja. Aristoteles kuvailee ystävyyttä yhteistoiminnan muotona ja ehtona pikemminkin kuin tunteena.^{110 111 112}

Ystävyys ja sen toteuttaminen kuuluu olennaisesti yhteisölliseen elämänmuotoon.¹¹³ Ystävyden syinä Aristoteles luettelee muun muassa tilaisuuden tehdä hyviä ja jaloja tekoja, kokea läheisyyttä, saada ja antaa turvaa, tukea, hoitoa ja apua, keinon välttää harhateitä kehittyä kohti parempaa ajattelua ja toimintaa.¹¹⁴ Ihmiset voivat Aristoteleen mukaan pitää toisistaan huolta ja kiintyä toisiinsa sekä omistamisen että rakkauden tähden.¹¹⁵ Ystävyden syyt ja rakastettavat asiat ovat samat: hyvät, nautinnolliset ja hyödylliset asiat.¹¹⁶ Niiden mukaisesti eroavat myös ystävyden muodot toisistaan.

*Hyötyyn ja nautintoon perustuvassa ystävydessä ihmiset eivät rakasta toisiaan sellaisenaan, vaan siksi, että ystävyys tuottaa heille hyötyä tai nautintoa. Tällaisessa suhteessa kanssakäymistä kaivataan vain silloin, kun toisesta on jotakin hyötyä.*¹¹⁷

”Kun ystäviä yhdistänyt katoaa, myös ystävyys häviää, koska se oli olemassa vain tuota tarkoitusta varten.”¹¹⁸

Terapiasuhte on helppo käsittää nimenomaan hyötyä tavoittelevana suhteena, jossa asiakas hyötyy terapeutin asiantuntijuudesta ja terapeutti hyötyy asiakkaan maksamasta korvauksesta. Suhte perustuu tällöin hyödykkeiden vaihtoon. Terapiasuhte perustuu myös jonkinlaiseen yhteiseen sopimukseen, jolloin se olisi Aristoteleen ajattelussa

¹⁰⁹ Nykykäsitysten mukaan Aristoteleen laajaa käsitystä ystävydestä voitaisiin nimittää yhteistoiminnaksi.

¹¹⁰ Ringbomin mukaan tämä osa Aristoteleen etiikasta on pikemminkin teoria ihmisten välisistä ystävällisistä suhteista kuin teoria ystävällisistä tunteista. (Ringbom, 2002, 160.)

Myös Nussbaum käsittää ystävyden suhteeksi, johon kuuluu emotionaalisia komponentteja. ”...philia, which, strictly speaking, is not an emotion at all, but a relationship with emotional components.” (Nussbaum, 1994, 90)

¹¹¹ Näin siitäkkin huolimatta, että Aristoteles väittää keskittyvänsä ystävyden tarkastelussaan ihmistä koskevaan luonteeseen ja tunteisiin palautuviin ongelmiin. (NE, VII, 1; 1155b9-13.)

¹¹² ”Jostakin pitäminen näyttää olevan tunne, kun taas ystävyys muistuttaa pikemminkin luonteenomaisuutta.” (NE, VIII, 5; 1157b29-30.)

¹¹³ NE, VIII, 5.

¹¹⁴ NE, VIII, 1; 1155a.

¹¹⁵ Pol. II, 4; 1262b21-23.

¹¹⁶ NE, VIII, 2; 1155b17-19.

¹¹⁷ NE, VIII, 3; 1156a6-32.

¹¹⁸ NE, VIII, 3, 1156a24-25.

liitettävissä samaan ryhmään kansalaisten välisen, matkalaisten keskeisen ja kestiystävyyden kanssa erotukseksi sukulaisten ja toverien välisestä ystävydestä.¹¹⁹ Kiinnostava kysymys on, rajoittuuko terapeutin suhde aina pelkästään hyötyystävyyteen ja vaihtoon vai voiko sopimukseen perustuva terapiasuhte perustua myös hyveeseen. Ovatko siis hyödyn ja hyveen tavoittelu terapiasuhteessa toisensa poissulkevia vaihtoehtoja?

Hyötyyn tähtäävä yhteistoiminta voi perustua joko etiikkaan tai se voi olla laissa säädettyä. Laissa säädettyä, hyötyä tavoittelevaa yhteistoimintaa on esimerkiksi kaupankäynti, jonka perustana ovat lait ja toimijoiden keskinäiset sopimukset.¹²⁰ Laillistettu terapiatoiminta perustuu nykyisin eräänlaiseen kaupankäyntiin, jossa terapeutti myy joko työpanoksensa työnantajan käyttöön tai palveluksiaan asiakkaalle. Joka tapauksessa terapiasuhte tähtää aina hyötyyn ja ainakin Suomessa lait säätelevät terapeuttien toimintaa.

Eettinen hyöty-ystävyyden perustuu Aristoteleen mukaan luottamukseen, jolloin osapuolia kannustaa toivo ja odotus siitä, että yhteistoiminta antaa vähintään yhtä paljon kuin siihen sijoitetaan. Ellei kanssakäyminen tuota haluttua hyötyä, esiintyy hyötyä tavoittelevassa toiminnassa valituksia ja syytöksiä. Mittapuuna on tällöin aina vastaanottajan saama etu.

Mielihyvää tavoittelevassa suhteessa viihdytään niin kauan kuin se tuottaa nautintoa, mutta siitä luovutaan, kun seura ei enää miellytä. Nuorten ystävyys perustuu Aristoteleen mukaan pääasiassa nautintoon, joka muuttuu iän myötä.¹²¹ Terapiasuhte ei välttämättä ole aina pelkästään vain mielihyvää tuottava, sillä niissä joudutaan kohtaamaan myös vaikeita ja epämiellyttäviä asioita ja hyvistä pyrkimyksistä huolimatta terapeutti voi aiheuttaa kuntoutujalle pettymyksiä.

Hyveeseen perustuvassa yhteistoiminnassa molemmat pyrkivät tekemään toisilleen hyvää ja suhteen mittana on tekijän tarkoitus, ei suhteen tuottamat tulokset tai vaikutukset.¹²² *Täydellinen ystävyys* on samanarvoisuutta, joka on mahdollista vain hyvien ja hyvää tahtovien ihmisten välillä. Hyvien välisen ystävyuden tekee haluttavaksi se, että siinä ystävät ovat toisilleen miellyttäviä ja hyödyllisiä. Täydellinen ystävyys on kuitenkin

¹¹⁹ NE, VIII, 12, 1161b13-16.

¹²⁰ NE, VIII, 13; 1162b26-1163a.

¹²¹ NE, VIII, 3; 1156a6-1156b6.

harvinaista ja kehittyäkseen se vaatii paljon aikaa ja läheistä kanssakäymistä. Hyvien välillä vallitsee luottamus ja usko toisen oikeudenmukaisuuteen.¹²³ Vaikka terapeutin suhde ei yltäisikään täydellisen ystävyyden tasolle, näyttää aiempien analyysien perusteella kuitenkin välttämättömältä, että terapeutin suhteen ehtona on ainakin hyötyystävyys sekä luottamus ja oikeudenmukaisuus.

Aristoteleen teoria ystävyydestä koskee pääasiassa ystävällisiä ihmissuhteita, joiden synnyssä ja ylläpitämisessä otetaan huomioon *rakkaus*. Rakkaus on siitä mielenkiintoinen, että tunteena se on jollakin tavoin rajoittuneempi kuin ystävyys. Rakkaus voi kohdistua yhtä hyvin esineisiin ja muihinkin elottomiin asioihin, jolloin ei luonnollisestikaan esiinny vastavuoroisuutta eikä hyvän tahtomista toiselle, kuten ystävyydessä. Vastavuoroisuutensa takia ystävyys on siis jossain määrin enemmän kuin rakkaus, kuitenkin niin, että pitäminen ja rakkaus ovat ystävyyden ja sen edellyttämän yhteistoiminnan välttämättömiä ehtoja.¹²⁴ Kun Aristoteles määrittelee rakkauden äärimmäisenä tunnetilana kohdistuvan kerrallaan vain yhteen henkilöön, antaa se olettaa, että myös rakkauden tunteita on erilaisia.¹²⁵

Toisena ystävyyden ehtona on *hyvän tahtominen toiselle*. Hyväntahtoisuus voi syntyä nopeasti, kohdistua myös tuntemattomiin ja se voi olla myös yksipuolista. Ystävyydeksi kehittyneessä suhteessa hyväntahtoisuuden syynä on rakkaus ja se on molemminpuolista ja avointa.¹²⁶

Ystävyys ei ole itsestään selvyyttä kaikkien ihmisten välillä, sillä on vaikea toimia yhdessä sellaisten kanssa, joiden seura ei tuota mitään iloa.¹²⁷ Kuten elämäntapojen, niin myös ystävyyden päämäärät voivat olla monenlaisia, minkä takia ystävyys voi toteutua eri tavoin. Ihminen voi olla yhtä aikaa monen kanssa suhteessa esimerkiksi hyödyn tai nautinnon saavuttamiseksi, mutta täydellinen ystävyys tai rakkaus voi kohdistua yhdellä kertaa vain yhteen henkilöön.¹²⁸

¹²² NE, VIII, 13; 1162b32-1163a.

¹²³ NE, VIII, 3; 1156b7-33.

¹²⁴ NE, VIII, 2; 1155b29-33.

¹²⁵ NE, VIII, 6; 1158a11-18.

¹²⁶ NE, VIII, 2, 1155b32-1156a5.

¹²⁷ NE, VIII, 6; 1158a5.

¹²⁸ NE, VIII, 6; 1158a11-13.

Ystävyuden edellytyksenä on toisen ihmisen havaitseminen, eläminen ja toimiminen yhdessä sekä sanojen ja ajatusten vaihtaminen. Siksi onnellinenkin ihminen tarvitsee ystäviä.¹²⁹ Ystävyyteen perustuva yhteistoiminta vaatii välttämättä toisen ihmisen olemassa olon havaitsemista ja siitä iloitsemista.

Ystävyuden toteuttaminen on siis molemmin puoleista yhteistoimintaa, jota erossa oleminen luonnollisestikin haittaa. Vaikka ero voi johtaa ystävyuden unohtamiseen, se ei sitä välttämättä tuhoa. Ystävät iloitsevat toisistaan ja siksi ystävyuden toteuttamiseen kuuluu ajan viettäminen yhdessä.¹³⁰ Ystävyys sinänsä voi säilyä myös erossa, mutta ystävyuden toteuttaminen on mahdotonta ilman mitään yhteyttä.¹³¹

Ystävyys perustuu yhteisyyteen, joka toteutuu yhdessä tekemisenä ja yhteisenä jakamisena.¹³² Yhteistoimintaan osallistuu aina vähintään kaksi osapuolta. Esimerkiksi terapia voidaan käsittää yhteistoiminnaksi, johon kuuluu aina jonkinlaista yhteisyyttä ja ystävyyttä. Toimintaterapian erityispiirteenä on yhdessä tekeminen ja jakaminen.

Aristoteleella on selvästi aktiivisuutta arvostava asenne myös ystävyuden suhteen: on parempi rakastaa kuin vain tulla rakastetuksi ja on parempi tehdä hyvää kuin vain saada sitä osakseen. Hänelle ystävyys ja rakkaus on tietynlaista aktiivisuutta ja toimintaa, joka ei ole olemassa vain omistettuna ominaisuutena tai taipumuksena, vaan tekemisen kautta syntyvänä asiana:

”Rakkaus on samanlaista kuin tekeminen ja rakastetuksi tuleminen samanlaista kuin tekemisen kohteena oleminen. Siksi rakastaminen ja ystävyyteen kuuluvat asiat ovat pikemmin aktiivisen osapuolen ominaisuuksia.”¹³³

¹²⁹ NE, IX, 9; 1170b11-19.

¹³⁰ NE, IX, 5.

¹³¹ Nykyfilosofian esimerkkeinä yhteistoimintaa koskevista teorioista ovat muun muassa Jürgen Habermasin (1992) Kommunikatiivisen toiminnan teoria ja Hannah Arendtin (1998) teoria toiminnasta ja puheesta ihmisen korkeimpana aktiviteettinä. Molemmissa teorioissa ihmisten välinen puhe ja kommunikaatio sekä sen erilaiset muodot ovat keskeisessä asemassa ja ihmisen fyysinen olemus jätetään sivuun.

¹³² NE, VIII, 9.

¹³³ NE, IX, 7; 1168a19-22.

Terapiasuhteen määrittäminen vain esimerkiksi hyöty-ystävyydeksi ei voi tehdä oikeutta suhteiden moninaisuudelle, mutta erilaisten suhteiden ehtojen tunnistaminen voi auttaa ymmärtämään vaihtelevia tilanteita ja muuttuvia vaiheita terapian edetessä.

3.5.2 Ystävyys eriarvoisissa ihmissuhteissa

Valta ja sosiaalisten asemien väliset erot vaikuttavat ystävyysuhteiden tasapainoon. Esimerkkeinä tällaisista eriarvoisten välisistä suhteista Aristoteleella ovat orjan ja isännän suhteen lisäksi isän suhde poikaan, miehen suhde vaimoon ja hallitsijan suhde hallittaviin.¹³⁴ ¹³⁵ Terapiasuhte voidaan joissakin tapauksissa käsittää esimerkkinä eriarvoisten välisestä suhteesta. Erityisesti pohjoismaisen hyvinvointiyhteiskunnan asiantuntijavaltaisissa yhteisöissä terapiapalvelun käyttäjää on avun tarvitsijana pidetty yleensä alempiarvoisena ja terapeuttia ylempiarvoisena. Toisaalta asiantuntijavallan murenemisen ja yksityisten palvelujen lisääntymisen myötä suhde on tasa-arvoistunut ja asetelma kääntyy toiseksi, kun suhdetta tarkastellaan palkkion maksajan ja palvelun tuottajan välisenä suhteena.

Aristoteleen esimerkkinä pienimuotoisesta yhteisöstä on antiikin oikos, joka muodostui miehen, naisen ja lasten sekä isännän ja orjien välisistä suhteista. Vapaita yhteisön jäseniä olivat mies, vaimo ja lapset ja epävapaita olivat orjat. Lisäksi oikokseen luettiin kuuluvaksi kiinteä ja irtain omaisuus.¹³⁶ Vapauden määrän perusteella mies ja orja olivat hyvin eriarvoisessa asemassa keskenään. Oliko siis ystävyys millään tavalla mahdollista isännän ja orjan välillä?

¹³⁴ Valtio edusti jo antiikin Kreikassa laajempaa ihmiselämän luonnollista yhteisöä, jonka ulkopuolella ihminen ei voi olla itseriittäinen. Valtion tehtävänä on aktiivinen toiminta hyvän elämän toteuttamiseksi. Valtiota ei siis pidetä aristoteelisessa ajattelussa itsetarkoituksena, jota varten ihmisten tulisi elää, vaan päinvastoin.

¹³⁵ NykYTEknologia mahdollistaa reaaliajassa tapahtuvan yhteistoiminnan myös maantieteellisesti hyvin kaukana olevien osallistujien välillä. Kontaktien nopeus ja keskustelun mahdollistuminen etäällä toisistaan osapuolien välillä on mullistanut yhteistoiminnan luonnetta. Sen seurauksena voidaan nähdä etäällä toisistaan olevien ihmisten väliin jäävän tilan, välitilan kasvu. Samalla välitön paikallisuus menettää merkitystään, ihmiset voivat olla fyysisesti lähekkäin, mutta heidän vuorovaikutuksensa ja huomionsa suuntautuu puhelinten, kommunikaattoreiden ja internetin keskusteluohjelmien välityksellä fyysisesti muualla oleviin ihmisiin. Teknologisen kehityksen tuottama elämisen monimuotoisuus näkyy siinä, että enää riitä vain yksittäinen tilanne 'tässä ja nyt'. Sen tilalle on tullut ihmisen olemissuhteita ja tilanteen hallintaa monimutkaistava tässä ja tuolla olomisen samanaikaisuus.

”Sikäli kuin orja on orja, ystävyys ei koske häntä, mutta se koskee häntä ihmisenä, sillä näyttää siltä, että jokaisen ihmisen kohdalla jokin on oikeudenmukaista suhteessa kaikkiin, jotka voivat osallistua lain ja sopimusten määrittelemään kanssakäymiseen, ja on myös ystävyyttä, joka koskee jokaista ihmistä ihmisenä.”¹³⁷

Edellisestä lainauksesta voidaan päätellä, että jos orja on isännälle vain elävä työkalu ja isäntä on orjalle vain omistaja, ei heidän väliseen suhteeseen voi liittyä ystävyyttä, sillä esineitä voi kyllä rakastaa, mutta molemmin puoleista hyvántahtoisuutta vaativa ystävyys esineiden kanssa on mahdotonta. Jos siis isäntä käyttää ja käsittää orjansa vain työkaluksi, on heidän välinen ystävyytensä mahdotonta. Mutta siinä määrin kuin isäntä käsittää orjan ihmiseksi ja orja isännän ihmiseksi, on ystävyys heidän välillään olla mahdollista.¹³⁸ Voidaan siis olettaa, että eettisessä mielessä jokainen ihminen on ensisijaisesti juuri ihminen ja että kaikkia ihmisiä koskee pyrkimys toimia hyvin ja elää hyvää elämää riippumatta siitä, missä asemassa hän on tai, mitä velvollisuuksia tai tehtäviä hänelle kuuluu.¹³⁹

Sellaiset eriarvoisten väliset tasapainoiset suhteet, joissa molemmat osapuolet tahtovat ja saavat toisiltaan samaa tai vaihtavat keskenään samat määrät asioita, ovat harvinaisia ja lyhytaikaisia. Niissä ystävyys on suhteellista. Mutta kun vastakohtaiset osapuolet saavat toisiltaan sitä, mitä itseltä puuttuu tai he tuottavat toisilleen mielihyvää. Ystävyys voi säilyä pidempään, kun vastakohtaiset ystävykset hyödyttävät ja tasapainottavat toisiaan¹⁴⁰

Vastavuoroisuuteen perustuvaan hyöty-ystävyyteen voi kuitenkin liittyä mielipide-eroja, mikäli osa-puolet vaativat itselleen suurempaa osaa kuin, mihin toinen on halukas. Parempi haluaa itselleen enemmän, koska kokee sijoittaneensa enemmän ja huonompiosaisen mielestä paremman tulee auttaa heikompa ja antaa enemmän. Yksilön ja yhteisön välisessä suhteessa yhteisö voi antaa arvostusta sille, joka tekee jotakin hyvää

¹³⁶ Pol, I, 2.

¹³⁷ NE, VIII, 11; 1161b5.

¹³⁸ Alasdair MacIntyren mukaan ”ihminen” on funktionaalinen käsite siten, että ihmisenä oleminen on erilaisten roolien, esimerkiksi isännän tai orjan roolin toteuttamista ja vain, jos ihminen voidaan ajatella olemassa olevaksi ilman rooleja, lakkaa ”ihminen” olemasta funktionaalinen käsite. (MacIntyre, 1984, 56.)

¹³⁹ NE, VIII, 6; 1159b.

yhteisön hyväksi, joten paremman tulee saada hyvistä teoistaan yhteisöltä kunnioitusta. Siksi sen, joka hyötyy jollain tavoin toisen hyveistä, palveluksista tai varoista, tulisi osoittaa kunnioitusta tai korvata saamansa palvelus siinä määrin kuin se on mahdollista.¹⁴¹

Aristoteles uskoo vahvasti hyvän positiiviseen voimaan väittäessään, että ”kukaan ei suutu sille, joka rakastaa häntä ja tekee hänelle hyvää, ”.¹⁴² Edellä mainittu saattaa olla totta hyveellisten välisessä ystävyudessa, mutta mikäli vain toinen on hyveellinen ja toinen jotain muuta, voi hyvienkin tekojen seurauksena olla riitaa ja tyytymättömyyttä. Ihmiset voivat nimittäin helposti ja usein toimia hyvää harkitsematta. Hyveelliset eivät siis ole tekemisissä vain toistensa kanssa, vaan myös huonojen tai heikkoluonteisten ihmisten kanssa.

Huonoihin ja heikkoluonteisiin ihmisiin kuuluvat Aristoteleen mukaan ne, jotka eivät harkitse tai harkitsevat, mutta eivät toimi harkintansa mukaisesti. Huonojen halut vaihtelevat sattumanvaraisesti hetkestä toiseen, kuten heikkoluonteisella ja vaikka he tietävät, mikä on hyvä vaihtoehto, he valitsevat nautinnon. Paheelliset sen sijaan harkitsevat, mutta heidän päämääränsä ei ole hyvä, eivätkä he siksi eläkään sen mukaisesti. Paheelliset pakenevat itseään seuraan, jossa he voivat unohtaa synkät asiansa. Paheellisissa ei ole mitään rakastettavaa, sillä he eivät iloitse eivätkä sure kenenkään kanssa, sillä he eivät suhtaudu ystävällisesti toisiin eivät edes itseensä. Siksi Ihmisen tulee toimia kaikin tavoin paheellisuuden välttämiseksi, sillä sen seurauksena on vain äärimmäinen surkeus.¹⁴³

Eriarvoisten väliseen yhteistoimintaan liittyy väistämättä myös auktoriteettiongelma: tulisiko luottaa auktoriteettiin hänen asemansa perusteella vai tulisiko erityiskysymyksissä käyttää apuna kunkin alan asiantuntijoita. Entä tulisiko mieluummin uskoa vain asiantuntijoita vai tulisiko siitä huolimatta käyttää myös omaa harkintaa? Näissä kysymyksissä joudutaan tekemään ratkaisuja jalouden ja välttämättömyyden välillä. Ensinnäkin Aristoteles kannattaa mieluummin asiantuntijoiden käyttämistä kussakin erityiskysymyksessä. Toiseksi ystävien tekemät hyvät teot on korvattava ensisijaisesti ja

¹⁴⁰ Nykyaikaisina esimerkkeinä voisivat olla myös virkamiehen suhde kansalaiseen tai terapeutin suhde asiakkaaseen.

¹⁴¹ NE, VIII, 14; 1163a24.

¹⁴² NE, VIII, 13; 1162b9.

¹⁴³ NE, XI, 4.

vasta toissijaisesti pyrittävä tekemään itse hyvää. Kolmanneksi velallisen on mieluummin maksettava laina takaisin kuin annettava lainaa ystävälle. Näistä tapauksista on kuitenkin helposti löydettävissä poikkeuksia, joten edellä mainitut yleiset periaatteet eivät koskaan voi täysin määrätä käytännöllistä toimintaa. Mainitut periaatteet ovat siis pikemminkin suuntaa kuin määräyksiä antavia. Yleisenä periaatteena näyttää kuitenkin olevan, että kullekin on annettava se, mikä hänelle kuuluu ja on sopivaa.¹⁴⁴

3.5.3 Oikeudenmukaisuus yhteistoiminnassa

Seuraavaksi on vielä syytä tarkastella toista, yhteisölliseen toimintaan liittyvää varsinaista hyvettä eli oikeudenmukaisuutta (dikaiosynē).¹⁴⁵ Aristoteles toteaa, että oikeudenmukaisuutta on sekä luonteenpiirteenä että luonteen hyveenä. Luonteenpiirteenä oikeudenmukaisuus tarkoittaa täydellistä oikeudenmukaisuutta, jonka vastakohtainen luonteenpiirre on täydellinen paheellisuus. Luonteenpiirteenä oikeudenmukaisuus on täydellinen hyve, koska sen on ajateltu sisällyttävän itseensä kaikki muut hyveet ja sitä toteutetaan suhteessa toisiin. Kuten ystävyuden tarkastelussa, niin myös oikeudenmukaisuutta koskevassa tutkimuksessa Aristoteleella keskeisenä ajatuksena ei ole vain, että joku on jotakin, vaan että joku on jotakin suhteessa toisiin.¹⁴⁶

”Ja se [oikeudenmukaisuus] on täydellinen, koska se, jolla se on, voi toteuttaa sitä myös suhteessa muihin eikä pelkästään suhteessa itseensä.”^{147 148}

¹⁴⁴ NE, XI, 2.

¹⁴⁵ Aristoteleen tavoin Rawls ei kuitenkaan usko teleologisesti suuntautuneeseen ajatteluun yleisenä eettisenä periaatteena, minkä takia hän etsii pikemminkin teleologisen ja deontologisen ajattelun välimaastoon sijoitettavaa oikeudenmukaisuusperiaatetta, joka velvoittaa kaikki rationaalisia elämänsuunnitelmiaan toteuttaessaan toimimaan oikeudenmukaisesti toisiaan kohtaan. Rawlsin mukaan rationaalisen elämänsuunnitelman menestyksellinen toteuttaminen on ihmisen hyvä ja sen osia ovat vähemmät hyvät. (Rawls, 1980, 433.) Tässä on syytä huomauttaa, että Rawlsin käsitys hyvän elämän päämäärästä painottuu vahvasti sen päämäärärationaaliseen tulkintaan eli että hyvä päämäärä on joko haluttu asiantila tai valmistettu tuote, ei toiminta sinänsä.

¹⁴⁶ NE, V, 1.

¹⁴⁷ NE, V, 1; 1129b32-34.

¹⁴⁸ Rawlsin mukaan Aristoteleen määrittelemästä oikeudenmukaisuuden käsitteen merkityksestä on pohjana tutuimmille oikeudenmukaisuuskäsityksillemme. Aristoteles tarkastelee siis oikeudenmukaisuutta hyveenä, jolloin se on tarkoitettu, kuten Rawlsin huomauttaa sovellettavaksi tekoihin. Tätä käsitystä tukee myös edellinen lainaus. Vaikka Rawls määrittelee oikeudenmukaisuuskäsityksensä koskevan perusrakennetta, hän ei usko sen olevan ristiriidassa perinteisten käsitysten kanssa.

Aristoteles osoittaa, että oikeudenmukaisuutta voidaan jakaa eri lajeihin.¹⁴⁹ Ensimmäistä, *distributiivista oikeudenmukaisuutta* voidaan kutsua tasapuolisuudeksi, sillä se koskee kansalaisten kesken jaettavia asioita, muun muassa kunniaa ja rahaa.¹⁵⁰ Toinen, *oikaiseva oikeudenmukaisuus* toteutuu ihmisten välisessä kanssakäymisessä, josta Aristoteles erottelee vapaaehtoisen ja tahdonvastaisen.¹⁵¹

Vapaaehtoinen oikaiseva oikeudenmukaisuus liittyy jonkinlaiseen vaihtoon, joista esimerkkeinä on annettu kaupankäynti, rahan lainaaminen, panttaus, tavaran lainaaminen, haltuun jättäminen ja vuokraaminen. Vapaaehtoinen oikeudenmukaisuus liittyy siis hyötyä tavoitteleviin ystävyyssuhteisiin.

Tahdonvastainen oikaiseva oikeudenmukaisuus liittyy tilanteisiin, joissa joku on toiminut joko epäoikeudenmukaisesti jotakuta kohtaan vastoin tämän tahtoa. Tahdonvastainen epäoikeudenmukaisuus jaetaan salaisesti tapahtuvaan ja väkivaltaiseen. Esimerkkeinä salaisesta epäoikeudenmukaisuudesta ovat aviorikos, myrkyttäminen, parittaminen, orjien viettely, palkkamurha ja väärä todistus. Esimerkkeinä väkivaltaisesta epäoikeudenmukaisuudesta on pahoinpitely, vangitseminen, tappo, ryöstö, silpominen, herjaaminen ja häpäiseminen.^{152 153}

Distributiivinen oikeudenmukaisuus eli tasapuolinen jako on verrannollista, sillä se toteutuu vähintään kahden henkilön välisenä tasapuolisuutena ja keskivälinä jonkin asian suhteen. Siinä jäsenet otetaan huomioon heidän arvonsa ja ansioidensa mukaan.¹⁵⁴ Tahdonvastainen oikaiseva oikeudenmukaisuus ei sen sijaan ole verrannollista, sillä siinä huomio kiinnitetään jäsenten sijaan tehtyihin tekoihin ja niiden oikeudenmukaisuuteen tai

¹⁴⁹ NE, V, 2; 1130a14-17 ja 1130b17-18.

¹⁵⁰ Muina distributiivisen jaon kohteina esimerkiksi Rawls mainitsee kansalaisten perusoikeudet ja – velvollisuudet sekä sosiaalisen yhteistoiminnan avulla tuotetun hyödyn jakamisen. Rawlsin oikeudenmukaisuusteorian lähtökohtana on Aristoteleen distributiivista oikeutta koskeva käsitys. Aristoteleen lähtöoletuksena on, että distributiivinen oikeudenmukaisuus on verrannollista, mutta Rawls pyrkii etsimään universaaleja jakoperusteita tilanteessa, jossa kaikki jaosta päättävät ovat samanarvoisessa tilanteessa. (Rawls, 1980, 7, 10-11.)

¹⁵¹ Aristoteleen mukaan ihmiset tekevät yleensä epäoikeudenmukaisia tekoja olematta silti paheellisesti epäoikeudenmukaisia (pleoneksiä) (Knuutila, 1989). Rawlsin mukaan tunnetuimmat oikeudenmukaisuutta koskevat määritelmät on johdettu edellä mainitusta Aristoteleen oikaisevaa oikeudenmukaisuutta koskevasta käsityksestä. (Rawls, 1980, 10-11.)

¹⁵² NE, V, 2; 1130b30-1131a9.

¹⁵³ Esimerkeistä nähdään, että Aristoteles otti ruumiillisen väkivallan lisäksi huomioon myös henkisen väkivallan.

epäoikeudenmukaisuuteen, ja tällöin kaikki asianomaiset (tekijä ja teon kohde) käsitetään samanarvoisiksi. Jokainen epäoikeudenmukainen teko käsitetään loukkaukseksi tasapuolisuutta kohtaan.¹⁵⁵

Vapaaehtoiseen, oikaisevaan oikeudenmukaisuuteen perustuvat vaihtosuhteet ovat yhteisöä koossapitävä voima, koska ne ovat vapaaehtoisia ja verrannollisia vaihtosuhteita.¹⁵⁶ Vapaaehtoisen vaihtosuhteen perusajatuksena on tasapuolinen korvaavuus eikä tasapuolinen saaminen, kuten distributiivisessa oikeudenmukaisuudessa. Tämä johtuu siitä, että vaihtosuhteissa molemmat myös aina menettävät jotakin. Tasapuolinen korvaavuus on mahdollista, kun vaihdettaville tuotteille tai palveluksille määrätään niiden arvon mukainen hinta. Lakiin perustuva raha (nomisma) on se mitta, jolla tuotteita ja palveluksia mitataan ja vaihdetaan. Tällä menettelyllä yhteisössä elävät ihmiset voivat vaihtaa valmistamiaan tuotteita ja palveluksia niihin, joita he itse muilta tarvitsevat ja sopimukseen perustuvan rahan avulla vaihdettavat asiat saatetaan yhteismitallisiksi.¹⁵⁷

Vapaaehtoisuuteen perustuvassa vaihdossa vaihtosuhteeseen osallistuvat käsitetään samanarvoisiksi, vaikka vaihtosuhde syntyy yleensä aina ”eriarvoisten” eli erilaisia tuotteita tai palveluksia tuottavien välille. Vaihtosuhteen oikeudenmukaisuuden tarkastelussa tuotteille annetaan tuotteesta riippuen erilaisia arvoja, mutta tuottajat käsitetään verrannollisesti samanarvoisiksi, kuten muillakin ihmisten välisen kanssakäymisen alueilla, esimerkiksi tahdonvastaisen oikaisevan oikeudenmukaisuuden alueella.¹⁵⁸

Aristoteles tekee erottelun luontoon perustuvan ja lakiin perustuvan oikeudenmukaisuuden välille. Luontoon perustuva oikeudenmukaisuus on voimassa kaikkialla, kun taas lakiin

¹⁵⁴ NE, V, 3.

¹⁵⁵ NE, V, 4.

¹⁵⁶ NE, V, 5; 1132b31-34.

¹⁵⁷ NE, V, 5.

¹⁵⁸ Knuuttila nostaa esiin mainitun kohdan selityksissä ongelman, joka johtuu Aristoteleen viittauksesta siihen, että tuotteiden vaihtoarvot määräytyvät ja vastaavat niiden tuottajien välisiä arvosuhteita. Ongelmaa ovat Knuuttilan mukaan yrittäneet ratkaista mm. Ross (1952), Hardie (1980). Kyseisen ongelman muodostaminen voidaan aiheellisesti kyseenalaistaa, sillä Aristoteles on jo aiemmin tehnyt selväksi, että ihmisten välisessä kanssakäymisessä suhteeseen osallistuvat ihmiset käsitetään samanarvoisiksi (NE, V, 4; 1131b33-1132a8), mutta vaihdettaville tuotteille tai teoille on määritettävä jokin arvo 1133a6-19. ”Sillä vaihtosuhdetta ei muodosta kaksi lääkäriä, vaan esimerkiksi lääkäri ja maanviljelijä. Yleensä on niin, että vaihtosuhde toteutuu erilaisten eikä samanarvoisten vaihtajien välillä, mutta heidän verrannollinen samanarvoisuutensa on säilytettävä. Siksi myös kaiken vaihdettavan on oltava jollakin tavoin keskenään verrattavaa, ja tästä syystä raha on tullut käyttöön. (NE, V, 4; 1133a18-20.)

perustuva on sidottu kuhunkin valtioon ja sen omiin lakeihin. Erottelu tehdään myös oikeudenmukaisuuden ja oikeudenmukaisen teon välille huomauttaen, ettei yksi epäoikeudenmukainen teko vielä tee kenestäkään epäoikeudenmukaista, sillä kyseessä oli vain epäoikeudenmukaisuutta toteuttava teko.¹⁵⁹ ¹⁶⁰ Tätä mielenkiintoista erottelua on syytä tarkastella vielä lähemmin.

Oikeudenmukaisuudella ja epäoikeudenmukaisuudella Aristoteles viittaa toimijan luonteeseen. Toimijan luonnetta ei voi suoraan päätellä hänen toiminnastaan. Ensinnäkin luonnetta ilmentävän toiminnan ehtona on tekojen vapaaehtoisuus, joka mahdollistaa harkinnan ja valinnan. Vapaaehtoisista teoista kuitenkin vain osa tehdään harkittuun valintaan perustuen ja osa tehdään harkitsemattomasti.¹⁶¹ Näin ollen kaikki vapaaehtoiset teot eivät ole harkittuja eikä niiden pohjalta näin ollen voi tehdä toimijan luonnetta koskevia johtopäätöksiä.

On myös huomioitava, että kaikki teot eivät ole vapaaehtoisia, sillä tekoja voidaan tehdä myös aksidentaalisesta tai pakottavasta syystä johtuen, jolloin kyse on tahdonvastaisista teoista. Tahdonvastaisten tekojen perusteella voidaan ehkä tehdä pikemminkin ympäristöä ja muita ulkoisia tekijöitä koskevia kuin toimijan luonnetta koskevia johtopäätöksiä. Vapaaehtoisiksi ei voi myöskään luokitella tekoja, joihin liittyy kohdetta, päämäärää ja/ tai olosuhteita koskeva tietämättömyys.

Toimijan luonnetta koskevia johtopäätöksiä voidaan tehdä siis vain harkittuun valintaan perustuvan toiminnan pohjalta, jos toimijalla on ollut riittävästi kohdetta, päämäärää ja olosuhteita koskevaa tietoa. Muiden tekojen havainnoinnin pohjalta voidaan tehdä vain tekoja ja niiden luonnetta koskevia johtopäätöksiä. Jos siis toiminta on vapaaehtoista, mutta ei harkittua ja valittua, on kyseessä vain oikeudenmukaisten tai epäoikeudenmukaisten tekojen tekeminen, minkä perusteella ei vielä voida sanoa, onko tekijä luonteeltaan oikeudenmukainen tai epäoikeudenmukainen. Koska tahdonvastaiset

¹⁵⁹ NE, V, 7.

¹⁶⁰ Tämä periaate on ollut esillä jo muidenkin hyveiden kohdalla, mistä voidaan päätellä, että aristoteelisessa etiikassa teot eivät ole välttämättä ihmisen mitta sinänsä. Toisaalta huomautus muistuttaa myös inhimillistä toimintaa leimaavasta sattumanvaraisuudesta, joka saa meidät tietyistä hyveellisistä taipumuksista huolimatta toimimaan toisin.

¹⁶¹ NE, V, 8;1135b9.

teot tehdään joko sattumalta, pakosta tai tietämättömyydestä, muodostavat ne edelleen luonteeltaan aiemmista poikkeavia tekoja.¹⁶²

Aiemmin väitettiin, että ihmisen luonne muokkaantuu sen perusteella, millaisia tekoja hän tekee ja nyt väitetään, ettei pelkkien tekojen perusteella voida päätellä ihmisen luonnetta. Mainitut väitteet ovat aiemman perusteella esitetty huolimattomasti. Luonteenpiirteiden kehittämisessä ja tekojen arvioinnissa on nimittäin aina huomioitava tekoja koskevan harkinta ja harkitun valinnan mukainen toiminta. Tekojen ja toimijan luonnetta määräävä ja ilmaiseva tekijä ei siis ole teko tai teot sinänsä, vaan harkittuun valintaan perustuvat teot tai niiden puute tai puutteellisuus sekä näitä tekoja koskevan harkinta.¹⁶³ Tärkeä seikka toimintaa koskevia arviointeja tehtäessä on myös se, ettei yhden harkittuun valintaan perustuvan teonkaan perusteella vielä voida tehdä toimijan luonnetta koskevia johtopäätöksiä, vaan sitä varten tarvitaan pitempiaikaista seuranta ja arviointia.

3.5.4 Kohtuunmukaisuus yhteistoiminnassa

Suomenkielisten käännösten samankaltaisuudesta huolimatta kohtuullisuudella (sōfrosynē) ja kohtuunmukaisuudella (epieikeia) tarkoitetaan Aritoteleen teoriassa eri asioita. Jo aiemmin esillä ollut kohtuullisuus, kohdistuu tiettyjen ruumiinnautintojen hallintaa, kun taas kohtuunmukaisuudella tarkoitetaan lähinnä eräänlaista oikeamielisyyttä, puolueettomuutta ja tasapuolisuutta.^{164 165}

¹⁶² NE, V, 8; 1135b9-1136a4.

¹⁶³ Rawlsin (1971) perusoletuksena on ollut, että on mahdollista laatia osallistujien välille oikeudenmukainen sopimus. Rawlsin teokset *Theory of Justice* (1971), *Political Liberalism* (1993) ja erityisesti hänen kahdesta esseestä koostuvassa teoksessaan "The Law of Peoples; The Idea of Public Reason Revisited" (2001) tarjotaan ajankohtainen ja varteenotettava lähtökohta arvojen yhteensovittamista koskevalle kriittiselle tutkimukselle. Rawlsin teoriassa esitetään sosiaalisen sopimuksen idea ja yleiset ehdot, jotka sekä vapaissa että ei-vapaissa yhteisöissä tulisi hyväksyä standardiksi pyrittäessä muuttamaan yhteistä toimintaa.

Charles Taylor (1997) pitää Rawlsin näkökantaa menetelmäkeskeisenä liberaalisena teoriana (procedural liberal theories), jonka ongelmana on atomismi. Rawlsin teoriassa liberaalit yhteisöt koostuvat omia etujaan ajavista ja henkilökohtaisia elämänsuunnitelmiaan toteuttavista yksilöistä, joita yhdistävät toisiinsa välineelliset pyrkimykset saavuttaa kukin omat tavoitteensa. Ongelmana on myös yhteisön jäsenten erilaiset arvostukset, minkä takia yhteinen käsitys hyvästä elämästä kielletään. (Taylor, 1997, 183-6.)

¹⁶⁴ Nussbaumin mukaan epieikeialla on Aristoteleen teoriassa kaksi eri merkitystä. Ensinnäkin se tarkoittaa hyvälle arvostelukyvylle kuuluvaa partikulaarisuuden etsimistä yleisten lakien takaa ja toiseksi se tarkoittaa

Kohtuunmukaista ihmistä voidaan pitää hyvänä ja sopuisana kansalaisena, joka ottaa toiset huomioon:

”Hän valitsee ja tekee kohtuunmukaisia tekoja, eikä hän pidä pikkutarkasti kiinni oikeuksistaan millä hinnalla tahansa, vaan hän tyytyy myös vähempään, vaikka laki olisi hänen puolellaan.”¹⁶⁶

Kohtuunmukaisuus on Aristoteleen mukaan parempaa kuin oikeudenmukaiset teot ja lakiin perustuva oikeudenmukaisuus, mutta ei kuitenkaan parempaa kuin oikeudenmukaisuus luonteenpiirteenä. Kohtuunmukaisen toiminnan arvo perustuu sen lakeja korjaavaan luonteeseen, mikäli lain yleisyydestä seuraa aukkokohtia.¹⁶⁷ Arvostelukyvyn ja harkinnan ansiosta yksilö pystyy toimimaan yksittäisessä tilanteessa oikein, vaikka käytettävissä ei olisikaan tilannetta koskevaa lakia tai sääntöä. Kohtuunmukaisuuden ansiosta kaikkea ei tarvitse säätää lailla, sillä laista huolimatta monissa tapauksissa tarvitaan yksittäisiä, olosuhteet huomioonottavia päätöksiä.^{168 169}

ymmärrykseen perustuvaa taipumusta armollisuuteen ja anteeksiantamiseen (mercy). (Nussbaum, 1994, 426–429.)

¹⁶⁵ Käsittäakseni Rawls määrittelee reilun pelin periaatteen (principle of fairness) perustavaa laatua olevalla tavalla toisin kuin Aristoteles. Rawls lähtee liikkeelle siitä, että kyseessä on yksilöperiaate, jossa perusoletus sisältää käsittäakseni Kantin kategorisen imperatiivin käännökseen: jos hyväksyn samat lait ja toimintaperiaatteet kuin muutkin, minulla on hyvä peruste odottaa, että myös muut toimivat samalla tavoin: ”The main idea is that when a number of persons engage in a mutually advantageous cooperative venture according to rules, and thus restrict their liberty in ways necessary to yield advantages for all, those who have submitted to these restrictions have a right to a similar acquiescence on the part of those who have benefited from their submission.” (Rawls, 1980, 112.)

Rawlsin reilun pelin periaate nimittäin johdattaa kansalaiset mieluummin vaatimaan oikeuksiensa toteutumista kuin keskinäiseen sopeutumiseen ja sopeutuvaisuuteen, jota Aristoteles pitää kohtuunmukaisen henkilön yhteisöä ylläpitävänä voimavarana.

¹⁶⁶ NE, V, 10; 1137b35-1138a2.

¹⁶⁷ Gadamerin tulkinnan mukaan epieikeia on lain korjaus. Lain korjaamisen tarve ei johdu siitä, että lait olisivat puutteellisia sinänsä, vaan inhimillisen elämän epätäydellisyydestä. (Gadamer, 1999, 318.)

¹⁶⁸ NE, V, 10.

¹⁶⁹ Käsitteiden samankaltaisuudesta huolimatta poliittista liberalismia kannattaneen ja yhteiskuntasopimuksesta liikkeelle lähteneen Rawlsin käsitys oikeudenmukaisuudesta kohtuunmukaisuutena (fairness) poikkeaa lähtökohdaltaan aristoteelisesta ajattelusta. Rawls on omassa teoriassaan nostanut oikeudenmukaisuuden kohtuunmukaisuutena päämääräksi sinänsä (Rawls, 1996, 201), kun taas Aristoteles on määritellyt kohtuunmukaisuuden yhdeksi ihmisten välisiin suhteisiin liittyväksi hyveeksi, ei päämääräksi sinänsä. Teoksen *‘The Law of Peoples’* (2001) esipuheessaan Rawls kertoo pyrkimyksensä olleen selvittää, miten järkevät kansalaiset ja ihmiset saattaisivat elää rauhallista elämää oikeudenmukaisessa maailmassa. Kun Aristoteleen päämääränä on ollut yhteisössä elävän ihmisen hyvä elämä ja Rawlsilla oikeudenmukaisessa maailmassa elävän ihmisen rauhallinen elämä, niin edellä mainitusta huomataan, että Rawlsin päämäärän kuvaus on selvästi tiukemmin rajattu kuin Aristoteleen, jolla hyvän elämän eläminen ei ole vain yhden hyveen toteuttamista tai siihen tähtäämistä, vaan hyvä elämä muodostuu monien eri hyveiden mukaisesta elämästä.

Aristoteleen käsityksen mukaan yhteistoiminta siis edellyttää hyvän elämän päämäärän mukaista toimintaa. Toiseksi se edellyttää luonteenhyveiden ja niiden mukaisen toiminnan lisäksi erityisesti ystävyyttä, oikeudenmukaisuutta ja kohtuunmukaisuutta. Ystävyys edellyttää rakastamista ja jostakin pitämistä; hyvän tahtomista toiselle; toisen ihmisen olemassa olon havaitsemista, toisen olemassaolon tuntemista ja siihen tottumista sekä aktiivista ystävyyden toteuttamista.¹⁷⁰

Luontoon perustuva oikeudenmukaisuus on voimassa kaikkialla ja siten se toteuttaa universaalisti ihmisen olemusta, kun taas lakiin perustuvaa oikeudenmukaisuutta rajoittavat valtioiden väliset rajat. Edelleen on muistettava, että oikeudenmukaisia tai ystävällisiä tekoja tekevä ei välttämättä ole vielä oikeudenmukainen ihminen, joten pelkkien tekojen perusteella ei voida määritellä toimijan luonnetta. Oikeudenmukaisuus edellyttää luonteenpiirteenä harkintaa ja vapaata valintaa, jotka yhdessä tekojen kanssa paljastavat ihmisen luonteen. Kohtuunmukaisuuden tärkein merkitys on sen lakia korvaava ominaisuus ja sopuisuuden ylläpitäminen yhteisössä.

3.6 Intellektuaaliset hyveet

Aristoteelista hyve-etiikkaa ei voi supistaa koskemaan vain luonteen hyveitä, sillä intellektuaalisilla hyveillä on sekä yksilön ja yhteisön että etiikan ja politiikan kehittymisen kannalta ensiarvoisen tärkeä merkitys. Elämän sattumanvaraisuuden takia ihmisen tulee oppia käyttämään intellektuaalisia hyveitä pystyäkseen harkitsemaan tilannekohtaisesti erilaisten vaihtoehtojen merkitystä ja keinojen paremmuutta. Intellektuaalisten hyveiden ja harkitun toiminnan toteutuksen avulla voivat mahdollistua yksilölliseen ja yhteisölliseen hyvään elämään tähtäävät muutokset.

Intellektuaaliset hyveet kuuluvat ihmisen rationaaliseen toiminnan ohjaukseen, joka voidaan käsitteellisesti jakaa kahteen, toisiinsa yhteydessä olevaan osaan. Ensimmäisen

¹⁷⁰ Nussbaumin mukaan politiikka ei ole vain distributiivista oikeudenmukaisuutta eli pelkkää hyödyn ja palvelusten jakamista, vaan politiikkaan eli ihmisten yhteistoimintaan sisältyy koko sielu, sen rakkaudet, pelot ja vihat, sen sukulaisuussuhteet, sen seksuaalinen halu, sen asenteet omistamiseen, lapsiin ja perheeseen siitäkin huolimatta, että nämä on haluttu sulkea privaatile ihmiselämän osa-alueelle. (Nussbaum, 1994, 504.)

osan muodostaa tieteellinen ajattelu, jonka hyve on ikuisia ja pysyviä asioita koskeva viisaus. Toinen osa on laskeva ajattelu eli käytännöllinen harkinta, jonka hyve on muuttuvia asioita koskeva käytännöllinen järki (fronesis). Totuuteen ja tietoon tähtäävää tieteellistä ajattelua voidaan nimittää myös teoreettiseksi ajatteluksi tai todistavaksi toiminnan ohjaukseksi. Teoreettisen ajattelun valmiuksia ovat tieteellinen tieto (episteme), viisaus (sofia) ja intuitiivinen järki (nous). Käytännöllinen harkinta tähtää tietoon ja toimintaan ja siksi sen kohteena ovat toiminta sekä inhimilliset ja partikulaariset asiat, jotka voivat muuttua ja olla toisin.¹⁷¹

Perinteisen moraalifilosofian pyrkimykset etiikan tieteellistämiseksi ovat noudatelleet teoreettisen rationaalisuuden korostusta, jonka seurauksena intellektuaalisten hyveiden laaja-alainen tutkimus on siirretty syrjään ja huomio on kiinnitetty pääasiassa teoreettiseen ja tieteelliseen ajatteluun. Pyrkimyksenä on ollut käytännöllisen ajattelun typistäminen ja yksinkertaistaminen muun muassa praktisen syllogismin malliin.¹⁷² Tänä päivänä ei enää kuitenkaan voida ohittaa käytännöllisen harkinnan ja ymmärryksen merkitystä inhimilliselle toiminnalle ja sitä koskevan tiedon sovellutuksille.

”Viisaus ei mieti asioita, joiden kautta ihminen tulee onnelliseksi [kuten ymmärrys tekee] (sillä se ei käsittele syntymistä); käytännöllinen järki tosin tekee niin, mutta mihin sitä tarvitaan.”¹⁷³

3.6.1 Käytännöllinen harkinta ja teoreettinen ajattelu

Sekä tieteellisessä että käytännöllisessä arkielämässä harrastetaan niin teoreettista kuin käytännöllistäkin päättelyä ja harkintaa. Teoreettisella päättelyllä tarkoitetaan päättelyä, jonka johtopäätös on väitelause, kun taas käytännöllisen päättelyn johtopäätöksenä on

¹⁷¹ NE, VI, 1, 1139a: 1-18.

¹⁷² G. H. von Wrightin (1990) teon teleologista luonnetta korostava analyysi on ollut yksi tärkeä yritys käytännöllisen toiminnan tieteellisen tutkimuksen mahdollistamiseksi. Tutkimuksessaan von Wright muun muassa määritteli teon siten, että se eritettävissä empiirisen tutkimuksen tutkimusyksiköksi.

¹⁷³ NE, VI, 12; 1143b19-21.

pidetty tekoa.¹⁷⁴ ¹⁷⁵ Tällöin käytännöllisellä päättelyllä on viitattu yleensä vain tekoon johtavaan ja tiukasti muotoiltuun praktiseen syllogismiin.¹⁷⁶ Koska praktisen syllogismin ja käytännöllisen harkinnan välistä erottelua tarkastellaan omana lukunaan, keskitytään tässä käytännöllisen harkinnan ja teoreettisen ajattelun väliseen suhteeseen.

Teoreettinen päättely koskee ikuisia ja pysyviä asioita ja sitä luonnehtii pyrkimys tietää, mitä jokin on, mitä ominaisuuksia tutkittavalla oliolla on ja mitkä ovat sen kausaaliset syyt. Teoreettisen päättelyn tavoittelemat prinssiipit saavutetaan monin tavoin: induktiivisesti, havainnolla, totuttautumalla ja muulla tavoin. Prinssiippien tutkimus kuuluu teoreettisen päättelyn alaan, koska prinssiipit on pyrittävä määrittämään oikein ja kutakin prinssiippiä on tutkittava sille ominaisella.¹⁷⁷

Käytännöllisessä harkinnassa ollaan kiinnostuneita toiminnasta ja sen toteutuksesta ja sen takia käytännöllisessä harkinnassa tyydytään prinssiippien osalta teoreettisen päättelyn tuottamaan tietoon siitä, että jokin on jotakin.¹⁷⁸ Käytännöllinen harkinta kohdistuu toimintaan ja tekoon sekä tekoihin liittyviin asioihin.¹⁷⁹ ¹⁸⁰ Teoreettinen ja käytännöllinen harkinta koskevat siis eri asioita, mutta molemmat ovat luonteeltaan mietiskeleviä. Näin ollen ne voidaan nähdä kohteidensa osalta erilaisina ja siksi toisiaan täydentävinä ajattelun lajeina.

Siitä huolimatta, että teoreettinen ja käytännöllinen harkinta koskevat eri asioita, on niiden lähtökohta yhteinen. Aristoteleen mukaan nimittäin molemmissa lähdetään liikkeelle siitä, mikä tunnetaan. Tunnetut asiat ovat 'tosiasioita', jotka voivat olla yleisesti tunnettuja (yleinen tieto) tai tunnettuja meille (partikulaarinen tieto).¹⁸¹ Tässä tutkimuksessa olen lähtenyt liikkeelle kokemuksestani terapiatilanteissa. Terapiatilanteen kuvaukseen liittyy kuitenkin myös yleisen tiedon alaan kuuluvaa tietoa. Teoreettinen ja käytännöllinen ajattelu *jakavat siis pluralistisen* (yleisestä ja yksittäisestä tiedosta muodostuvan) *tietoperustan*,

¹⁷⁴ Muotoilu on peräisin Aristoteleelta, joka käytti praktista syllogismia käytännöllisen päättelyn esimerkkinä.

¹⁷⁵ Kts. eim. Niiniluoto, 1983, 9 ja Haaparanta ja Niiniluoto, 1993, 54.

¹⁷⁶ Nussbaum on ansiokkaasti kritisoinut tulkintoja, joissa käytännöllinen harkinta pyritään typistämään vain praktiseksi syllogismiksi (Nussbaum, 1978, 166-167).

¹⁷⁷ NE, I, 7, 1098a:29- 1098b:9.

¹⁷⁸ NE, I, 7, 1098a:29- 1098b:9.

¹⁷⁹ 'Tekoa' käytetään tässä laajemmassa merkityksessä kuin von Wrightin analyysissä, jossa teko käsitetään vain praktisen syllogismin johtopäätöksenä, jonka on materialisoiduttava havaittavissa olevaksi tulokseksi. (von Wright, 1990, 68). Tässä teoilla ja tekemisellä viitataan myös ei-rationaalsiin tekoihin.

¹⁸⁰ NE, II, 2, 1104a:1-13.

¹⁸¹ NE, I, 4, 1095b.

joka näin ollen yhdistää mainittuja ajattelun muotoja yhteen. Niiden erona on kuitenkin se, että käytännöllisessä harkinnassa olosuhteita ja meille tunnettuja yksittäisiä asioita koskeva tieto muodostaa ensisijaisen lähtökohdan, kun taas teoreettisessa ajattelussa yleinen tieto on ensisijaista.

Teoreettisen ja käytännöllisen harkinnan samankaltaisuutta tukee myös se, että *molemmissa on kyse tutkimisesta*. Molemmat perustuvat tietynlaiseen ajattelun moitteettomuuteen, mutta tietyllä tavalla ne kuitenkin poikkeavat toisistaan.

Käytännöllinen harkinta on eräänlaista laadullista tutkimista ja arviointia. Se on tietynlaista etsimistä ja analysointia toisin kuin esimerkiksi matematiikassa, jossa ajattelu on valjastettu tiettyjen sääntöjen ja kaavojen noudattamiselle.¹⁸² Käytännöllisesti harkitseva nimittäin etsii, laskee, tutkii ja vertailee moitteettomasti eri vaihtoehtoja suhteessa johonkin, esimerkiksi hyödyllisyyteen, päämäärään, tapaan ja aikaan.¹⁸³ Vaikka harkinta onkin tutkimista, niin kaikki tutkiminen ei ole harkintaa. Näin ollen voidaan väittää, että jossain määrin teoreettinen ja käytännöllinen harkinta poikkeavat toisistaan myös metodologisesti.

Käytännöllinen järkevyyden perustuu siis kykyyn tehdä erotteluja ja löytää samanlaisuuksia. Käytännöllisessä järkevyydessä tarvitaan kykyä erotella ja liittää yhteen asioita sekä kykyä tunnistaa 'hyvä' ja 'oikea'. Käytännöllisessä harkinnassa on kyse asioiden arvottamisesta eli asioiden asettamisesta arvojärjestykseen. Tämän pohjalta käytännöllisen harkinnan perustana olevaa kykyä voidaan pitää arvostelukykynä, joka edellyttää sekä mielipiteitä muodostavaa sielunosaa että myös ei-käsitteellisen ja perustelemattoman kokemustiedon käyttöä.¹⁸⁴ Omien esimerkkitaapauksieni osalta pyrkimyksenäni on ollut ylipäättään saada selville ja ymmärtää, mitä terapiatilanteessa tapahtuu ja mitkä tekijät vaikuttavat toiminnan terapeuttisuuteen. Olen tietoisesti pyrkinyt jättämään taka-alalle terapiatyössä käytettävät mallit ja teoriat. Keskustellessani kollegoiden kanssa olen joutunut perustelemaan

¹⁸² NE, III, 3 ja VI, 9.

¹⁸³ NE, III, 3, 1112b:23-25 ja VI, 9, 1142a:31-1142b:36.

¹⁸⁴ Aristoteleen jälkeen arvostelukyvyn teoriaa ja eettisen teorian muodostusta ovat kehittäneet muun muassa Hume ja Kant. Heidän teoksissaan käytännöllisen harkinnan tarkastelu jää lähinnä implisiittiseksi. (Audi, 1989, 39 ja 60) Käytännöllisen harkinnan implisiittisyydestä huolimatta Audi pitää Humea ja Kantia, Aristoteleen ohella, tärkeimpinä filosofeina käytännöllisen harkinnan teorian kehittäjinä. Toisaalta Audi näkee Humen ja Kantin teorioissa yhteneväisyyksien lisäksi myös eroja Aristoteleeseen teoriaan nähden. (Audi, 1989, 9)

käyttämäni lähestymistapaa, valintoja ja toimintaa terapiatyössä uudesta, kokonaisvaltaisesta, hyvän elämän päämäärästä käsin.

Teoreettisessa ajattelussa otetaan kantaa siihen, onko jokin käsitys tosi vai ei.¹⁸⁵ Todistavassa ajattelussa ollaan näin ollen kiinnostuneita siitä, vastaavatko väitteet havaintojen välittämää käsitystä todellisuudesta (korrespondenssi) tai sitä, mitä asiasta on aiemmin väitetty ja sanottu (koherenssi). Todistavassa ajattelussa ei oteta kantaa väitteiden eikä niistä johdettavien seurausten, toimintatapojen, periaatteiden tai keinojen hyvyyteen sen enempää kuin niiden merkitykseenkään. Sen vuoksi todistavaa tietoa voidaan opettaa ja oppia myös ilman käytännön kokemusta.¹⁸⁶

Mallien ja metodien opettaminen ja opiskelu on tärkeää käytännölliseen ammattiin opiskeltaessa, sillä ne auttavat noviisia tekemään valintoja. Käytännöllisiä tilanteita voidaan analysoida myös annettujen mallien näkökulmasta. Tällöin voidaan seurata esimerkiksi tekeekö terapeutti mallin mukaisia asioita tilanteen edetessä. Annetut mallit voivat toimia kriteerinä arvioitaessa terapeutin toimintaa. Tällaiset etukäteen annetut mallit ja niiden pohjalta tehty arvio auttaa määrittämään esimerkiksi sitä, miten hyvin joku saavuttaa toiminnalle asetetut tavoitteet. Mutta ne eivät auta ymmärtämään, mitä tilanteessa tapahtuu eikä sitä, miten se vaikuttaa asiakkaaseen ja terapeuttiin. Mallit sisältävät siis kriteerit, joiden luomiseksi toimintaa on ensin tutkittava käytännöllisen harkinnan avulla.

“Tavoittelu ja välttäminen halun alueella vastaa myöntämistä ja kieltämistä ajattelun alueella, joten koska luonteen hyve on valintaa määräävä luonteenpiirre, ja koska valinta on harkittu halu, niin päättelyn on oltava tosi ja halun oikea, että valinta olisi hyvä, ja jälkimmäisen on kohdistuttava samaan asiaan kuin mihin edellinen päättyy. Puhumme tässä käytännöllisestä ajattelusta ja totuudesta; teoreettisen ajattelun yhteydessä, toisin kuin käytännöllisen tai tuotannollisen ajattelun kohdalla, hyvä ja huono tarkoittaa pelkästään sitä, ovatko käsitykset tosia vai eivät. Totuuden saavuttaminen on

¹⁸⁵ NE, VI, 3, 1139a: 27-29 ja VI, 5, 1140a: 34-35.

¹⁸⁶ NE, VI, 3, 1139b: 25-26.

tosin kaikkien järkevien osien tehtävä, mutta käytännöllisen ajattelun totuuden on oltava myös oikean halun suuntainen.”¹⁸⁷

Tässä vaiheessa voidaan siis todeta, että teoreettinen ja käytännöllinen ajattelu ovat jossain määrin samankaltaisia tai yhteneviä lähtökohdan ja tehtävän osalta, mutta niiden kohde ja päämäärä ja sen mukaisesti myös metodologia poikkeavat toisistaan. Edellinen lainaus osoittaa hyvin teoreettisen ja käytännöllisen harkinnan välttämättömyyden toisilleen. Yhtäältä käytännöllisen harkinnan välttämättömänä ehtona on teoreettinen tieto, ja toisaalta pelkkä teoreettinen tieto on merkityksetöntä ilman laadullista arviointia ja käytännöllistä harkintaa. Inhimillisessä elämässä ja toiminnassa tarvitaan siis molempia.

Aiemmin sanotun perusteella voidaan sanoa, että tieteellisessä ajattelussa otetaan kantaa käsitysten totuusarvoihin, kun taas käytännöllisessä harkinnassa pyritään ymmärtämään niiden merkitys. Totuusarvojen toissijaisuudesta huolimatta hyvään harkintaan kuuluu myös tieteellisen ajattelun tuottamat, mahdollisimman todet uskomukset. Harkinnassa tosin huomio kiinnittyy totuuden sijasta tiedon merkitykseen ja yhteen sopivuuteen suhteessa inhimilliseen toimintaan ja elämään.^{188 189}

Tietoa ja totuutta tavoitellaan siis sekä muuttumattomista että muuttuvista asioista. Koska käytännöllisen harkinnan eli mielipiteitä muodostavan sielun osan tehtävänä on hankkia ymmärrystä muuttuvista asioista (käytännöllinen harkinta) ja lisäksi antaa toimintaa koskevia määräyksiä (käytännöllinen päättely), selvitetään seuraavaksi tarkemmin näiden kahden erilaisen käytännöllisen ajattelun lajin luonnetta.

¹⁸⁷ NE, VI, 1, 1139a:20.

¹⁸⁸ NE, VI, 5, 1140b: 25-29.

¹⁸⁹ Gadamer (1999) tarkastelee käytännöllistä järkeä (fronesis) eksplisiittisesti. Hän tekee erottelut teoreettisen tiedon, käytännöllisen tiedon ja arvostelukyvyn (judgement) välille. Gadamerin näkemyksen mukaan käytännöllinen harkinta tuottaa tietoa, joka koskee nimenomaisesti sitä, että käytännöllinen tieto tarttuu aina konkreettiseen tilanteeseen ja suhteisiin, kun taas teoreettisessa tietämisessä etsitään yleistä ja lainomaista tietoa. Arvostelukyvyn ja käytännöllisen järjen välinen ero taas perustuu siihen, että arvostelmat subsumoidaan yleiseen käsitykseen, toisin kuin käytännöllisessä harkinnassa. Gadamer näkee käytännöllisen harkinnan pikemminkin determinanttina moraalisen olennon toiminnalle kuin vain pelkkänä kapasiteettina tai mielipiteitä esittävänä arvostelukykynä (vrt. maku).

3.6.2 Praktisen syllogismin erottaminen käytännöllisestä harkinnasta

Praktista syllogismia on erityisesti analyyttisessä filosofiassa pidetty yhtenevänä käytännöllisen harkinnan kanssa. Tarkastelujen lähtökohdaksi on yleensä nostettu Aristoteleen heikkoluonteisuutta koskeva luonnonfilosofinen tarkastelu, jossa praktisen syllogismin kaavaan sopivaa päättelyä esitetään.¹⁹⁰ Seurauksena on kuitenkin ollut vaikeudet sovittaa yhteen Aristoteleen praktisen syllogismin ja käytännöllisen harkinnan teorat.

Praktisen syllogismin tulkintoihin liittyneiden ongelmien kautta pyrin nyt etsimään niitä tekijöitä, jotka voisivat selkeyttää praktisen syllogismin ja käytännöllisen harkinnan välistä suhdetta. Tarkastelun kohteena ovat kolme praktista syllogismia käsittelevää klassista esseettä: Martha Nussbaum: *Practical Syllogisms and Practical Science* (1978), G. H. von Wright: *On So-Called Practical Inference* ja G. E. M. Anscombe: *On Practical Reasoning* (1978).

Nussbaumin tulkinta Aristoteleen praktisen syllogismin teoriasta

Nussbaumin kritiikin lähtökohtana on tulkinta, jonka mukaan Aristoteles olisi praktisen syllogismin teoriassaan luonut deduktiivisen metodin myös etiikkaan.¹⁹¹ Nussbaumin kritiikki kohdistuu muun muassa G. H. von Wrightin tulkintaan praktisesta syllogismista:

”I would claim, for example, that practical inference as a scheme of explanation plays a comparable role in the human sciences to that of nomological deductive explanation in the natural sciences.”¹⁹²

Nussbaum ei kuitenkaan löytänyt Aristoteleen teoksista tukea edellä esitetylle väitteelle. Sen sijaan Aristoteles on hänen mukaansa pikemminkin pyrkinyt luomaan polkua

¹⁹⁰ Kts. M. Nussbaum (1978), G. H. von Wright (1971, 1977, 1978) ja G. E. M. Anscombe (1968).

¹⁹¹ Nussbaumin tulkinta praktisesta syllogismista pohjaa pääasiallisesti kolmeen Aristoteleen teokseen: *Eläinten liikkeestä* (MA, *De Motu Animalium*), *Nikomakhoksen etiikka* (EN, *Ethic Nicomachea*) ja *Sielusta* (DE, *De Anima*).

¹⁹² von Wright, 1978.

sofistisen relativismin ja tieteellisen deduktivismin välille. Tätä tulkintaa tukee Aristoteleen käytännöllistä järkeä koskevat tarkastelut Nikomakhoksen etiikassa, VI, 5-13.

Praktisen syllogismin teoria on Nussbaumin mukaan ensinnäkin yritys tarjota malli ylipäättään eläinten (siis myös ihmisen) tekoa koskevalle adekvaatille selitykselle. Toiseksi se on yritys osoittaa, että tietynkaltainen selitysmalli on adekvaatti, koska sitä premissirakenteensa takia voidaan pitää yhdenmukaisena teoreettisen syllogismin kanssa. Praktinen syllogismi osoittaa selitettävän tekijän sekä selittävät tekijät selitettäessä tekoja adekvaatilla tavalla [teleologisesti].

Nussbaum lähtee liikkeelle Aristoteleen heikkoluonteisuuden (akrasia) tarkastelusta luonnonfilosofian näkökulmasta.¹⁹³ ¹⁹⁴ Aristoteleen heikkoluonteisuutta koskevat tarkastelut eivät rajoitu vain luonnonfilosofiaan, joten Nussbaumin analyysin rajaus ei välttämättä anna riittävän laajaa kuvaa heikkoluonteisuudesta sinänsä, mutta praktisen syllogismin kannalta heikkoluonteisuus –esimerkki on adekvaatti ja perusteluksi sopiva.

Heikkoluonteisuuden syiden luonnonfilosofisessa tarkastelussa ensimmäinen premissi on universaali uskomus (universal opinion) ja toinen premissi koskee yksittäisiä asioita (particulars). Tekemiseen liittyvien premissien yhteydessä sielun on toimittava heti, ellei mikään ulkopuolinen tekijä sitä estä.¹⁹⁵ Kahdelle ensimmäiselle premissille Nussbaum löytää lisäkuvausta Aristoteleen Sielusta -teoksesta, jonka mukaan ensimmäinen premissi on staattisempi kuin jälkimmäinen ja jälkimmäinen saa aikaan liikkeen joko yksin tai yhdessä ensimmäisen kanssa. Nussbaumin mukaan Aristoteleen esittämät esimerkit ovat deduktiivisesti päteviä, mutta täysin naurettavia selittämään kenenkään järkevän toimijan käytöstä:

”Esimerkiksi, jos on niin, että ”kaikkea makeaa tulee maistaa” ja ”tämä on makeaa” siinä mielessä, että se on yksi yksittäisistä makeista asioista, silloin sen on samaan aikaan toimittava, joka voi toimia ja jota mikään ei estä.”¹⁹⁶ ¹⁹⁷

¹⁹³ Heikkoluonteisuudesta Nikomakhoksen etiikassa kirja VII, josta heikkoluonteisuuden luonnonfilosofinen tarkastelu erityisesti kohdassa 1147a 24—36. Kyseiseen kohtaan viitataan hyvin usein esimerkkinä Aristoteleen praktisesta syllogismista.

¹⁹⁴ Nussbaumin lähtökohtana ovat NE ja DE.

¹⁹⁵ EN, 1147a, 25-27.

¹⁹⁶ NE, 1147a, 29-31.

Lainaus sopii hyvin eläinten toimintaan yleensä, mutta Nussbaum ei lähde pohtimaan, miten relevanttina Aristoteles olisi pitänyt inhimillisen toiminnan tutkimusta pelkästä luonnonfilosofisesta näkökulmasta. Saattaahan olla, että tällaisen naurettavan esimerkin tarkoituksena oli pikemminkin osoittaa luonnonfilosofisen metodin rajallisuus tarkasteltaessa inhimillistä toimintaa.

Uskottavimpana selityksenä Nussbaum pitää sitä, että Aristoteleella olisi ollut mielessään erottelu makeaa koskevan abstraktin reflektion ja todellisen praktisen syllogismin välille. Toisena tulkintana hän ehdottaa Sielusta teoksen pohjalta, että Aristoteles näki luokan praktisia syllogismeja, jotka oli erotettu teoreettisista vastineistaan vain kohteen perusteella ja joilla ei ollut mitään sisäistä yhteyttä tekoon. Kolmantena tulkintana voidaan esittää, että syllogismeilla sinänsä pitää olla propositionaalinen johtopäätös ennen teon alkamista. Viimeksi mainitun tulkinnan uskottavuutta kuitenkin horjuttaa Aristoteleen itsensä tekemä erottelu teoreettisen ja praktisen syllogismin välille:

”What happens seems parallel to the case of thinking and inferring about the immovable objects of science. There the end is truth seen² (for, when one conceives the two premisses, one at once conceives and comprehends the conclusion), but here the two premisses result in a conclusion which is an action—for example... ”¹⁹⁸

Nussbaumin mukaan heikkoluonteisuuden tarkastelussa Aristoteles edellyttää teon välitöntä välttämättömyyttä, kun premissit ovat aktiivisia ja ne on yhdistetty oikealla tavalla. Sen vuoksi ei voida olettaa, että praktiset syllogismit olisivat reflektioita, jotka johtaisivat tekojen sijasta propositioihin, vaan että yleisten, tekoja ohjaavien periaatteiden tulee olla osa toimijan halujen systeemiä. Palaan tähän premissien ja teon väliseen yhteyteen myöhemmin.

Mitä merkitystä Nussbaumin mukaan praktisella syllogismilla voi olla? Ihmisten kiinnostus arvoihin ja niiden oikeuttamiseen perustuu Nussbaumin mukaan oletukselle, jonka mukaan

¹⁹⁷ ”... (e.g. if 'everything sweet ought to be tasted', and 'this is sweet', in the sense of being one of the particular sweet things, the man who can act and is not prevented must at the same time actually act accordingly).” (EN, 1147a, 29-31.)

arvot oikeutetaan sosiaalisesti. Siihen liittyen tekoja puolustetaan ja selitetään toisille. Jos ihmiset eivät vaatisi toinen toisiltaan tekojen hyväksyntää tai, jos ihmiset eivät olisi kiinnostuneita tekojen oikeuttamisesta, elämä olisi joko jumalallista tai eläimellistä. Nussbaum uskoo, että inhimillisen, hyvän elämän pyrkimys motivoi myös Aristotelesta tutkimaan etiikkaa ja kuvailemaan sen pyrkimyksiä ja rajoituksia. Nussbaumin mukaan Aristoteles ei määritellyt päämääriä, vaan hän kiisti voimakkaasti, että etiikasta voitaisiin tehdä sokraattisessa mielessä tieteellistä. Etiikan päämääränä ei ole vapahdus tai tieteellinen varmuus, vaan pätevien ja vakavien ihmisten välinen jatkuvasti kehittyvä ja järkevä sopimus.

Nussbaumin tulkinnassa praktisesta syllogismista nousee esiin muutamia seikkoja. Ensinnäkin Nussbaum tarkastelee praktista syllogismia ainoastaan retrospektiivisena, tekoa seuraavana selittämisen mallina, ei siis tietoista tekoa edeltävänä prospektiivisena päättelynä, kuten Aristoteles edellytti. Tämän pohjalta voidaankin perustellusti kysyä: Miten Nussbaumin tulkinta praktisesta syllogismista eroaa teoreettisesta syllogismista?

Nussbaumin tulkinnan pohjalta praktinen syllogismi voidaan siis nähdä teoreettisena mallina, jota kuka tahansa järkevään päättelyyn kykenevä ihminen voi käyttää joko omien tekojensa tai toisten ihmisten tai eläinten tekojen selittämiseen riippumatta siitä, mitkä ovat olleet toimijan alkuperäiset intentiot ennen tekoon ryhtymistä. Jos praktisen syllogismin pätevyydelle riittää, että ensimmäinen premissi (universaali uskomus) ja toinen premissi (koskee yksittäisiä asioita) ovat yhteensopivat ja että tekemiseen liittyvien premissien yhteydessä sielu on toiminut heti, ellei mikään ulkopuolinen tekijä ole sitä estänyt. Sama teko voi siis jälkikäteen saada monta erilaista ja keskenään ristiriidassakin olevaa selitystä, jotka kaikki voivat olla praktisen syllogismin mukaisesti päteviä. Kun olen opetus- ja koulutustarkoituksessa esittänyt videoita terapiatilanteita, on ollut mielenkiintoista seurata katsojien päätelmien tekoa ja osallistua keskusteluihin. Pelkkä toiminnan havainnointi eli tekojen katselu johtaa meidät helposti tekemään aivan virheellisiäkin päätelmiä tekojen syistä ja päämääristä. Teemme oman kokemuksemme pohjalta nopeasti toisen toimintaa koskevia arvioita siitä, toimitaanko oikein vai väärin.

¹⁹⁸ MA, 701a, 10-14.

G. H. von Wrightin tulkinta praktisesta syllogismista

von Wright pitää praktista syllogismia tai päättelyä (inference), mitä nimitystä hän itse mieluummin käyttää, filosofiassa tärkeänä, mutta jossain määrin laiminlyötynä aiheena. Hänen mukaansa vain G.E.M. Anscombe, Hegel ja Marx sekä marxilaiset ajattelijat ovat Aristoteleen jälkeen käsitelleet aihetta. von Wrightin tarkastelun lähtökohtana on selvä innostus siitä, että praktisen syllogismin avulla inhimillisen toiminnan tutkimukselle voitaisiin löytää luonnontieteellisiin, nomologisiin ja deduktiivisiin selitysmalleihin verrattavissa olevia selitysmalleja. Praktisen syllogismin ongelmaksi kuitenkin muodostuu hänen mukaansa se, että praktisen päättelyn looginen luonne on epäselvempi kuin deduktiivisten tai muiden teoreettisten argumenttien luonne. Hänen implisiittisenä pyrkimyksenään näyttää olevan praktiselle syllogismille loogisesti pätevän muodon löytäminen.

von Wrightin mukaan praktisesta syllogismista on olemassa monia eri muotoja. Ensinnäkin Anscombe on laatinut praktisen päättelymuodon, jossa ensimmäinen premissi ilmaisee sen, mitä halutaan eli teon päämäärän ja toinen premissi ilmaisee jonkin keinon, jolla haluttu päämäärä voidaan saavuttaa.¹⁹⁹ Tällöin käytännöllinen johtopäätös on keinon käyttäminen päämäärään pääsemiseksi. Aristoteelisessa versiossa praktisesta syllogismista partikulaarisia asioita koskevat premissit alistetaan hyvää elämää tai velvollisuutta koskevien yleisten periaatteiden tai sääntöjen alaisuuteen.

von Wright keskittyy esseessään tarkastelemaan ensiksi mainittua praktisen syllogismin muotoa sekä yksikön ensimmäisen että kolmannen persoonan avulla. Hän pyrkii löytämään praktiselle syllogismille loogisesti pätevän muodon, jossa johtopäätös eli teko on välttämätön ja looginen seuraus premisseistä.²⁰⁰ von Wright päätyy lopulta seuraavaan muotoiluun:

”X now intends to make it true that E. He thinks that, unless he does A now, he will not achieve this and excluding, hypothetically or on the basis of investigations, that he is prevented, then his actual conduct, whatever it may

¹⁹⁹ Itseasiassa tämä von Wrightin tulkinta ei ole yhtenevä Anscomben muotoilun kanssa, sillä Anscomben muotoilussa ensimmäisessä premississä ilmaistaan halun kohde, ei halua sinänsä, sillä se sisältyy implisiittisesti halun kohteen ilmaukseen. (Anscombe, 1978)

²⁰⁰ Nussbaum kutsuu von Wrightin muotoilua anankastiseksi malliksi (Nussbaum, 1978, 176-210).

'look like', either is an act of doing A or aims, though unsuccessfully, at being this. Any description of his behaviour which is logically inconsistent with this is also logically inconsistent with premises. Accepting the premises thus forces on us this understanding of his conduct—unless for some reason we think that a preventive interference occurred right at the beginning of his action. ”²⁰¹

von Wrightin mukaan praktista syllogismia voidaan käyttää kahdella, toisistaan erotettavissa olevalla, tavalla: retrospektiivisesti ja prospektiivisesti. Retrospektiivinen eli teon jälkeen toteutuva praktinen syllogismi eli teleologinen selitys lähtee liikkeelle johtopäätöksestä ja sen avulla etsitään vastausta kysymykseen: Miksi hän teki sen?. Se siis selittää tekoa teleologisesta näkökulmasta jälkikäteen. Näin ollen teleologinen selitys ei itsessään enää ole praktista syllogismia, vaan praktinen syllogismi tarjoaa loogisen kaavan luonnontieteellistä ihannetta noudattavalle, inhimillisen toiminnan tieteelliselle tutkimukselle. von Wright siis ehdottaa praktisen syllogismin eli luonnontieteellistä ihannetta noudattavan kaavan soveltamista etiikkaan sillä oletuksella, että sen avulla voidaan jälkikäteen selvittää toimijan teon syytä tai että deduktiivisen etiikan alueella sen avulla voidaan osoittaa teon oikeutus nojaamalla yleiseen sääntöön tai normiin.²⁰²

Prospektiivinen eli tekoa edeltävä praktinen syllogismi päättyy von Wrightin mukaan ensimmäisen persoonan tapauksessa aikomuksen julistamiseen (declaration of intention) ja kolmannen persoonan tapauksessa se tuottaa ennusteen (prediction). Kumpikaan näistä tapauksista ei ole täysin yhteensopiva Aristoteleen praktisen syllogismin kuvauksen kanssa: praktisen syllogismin johtopäätöksenä on teko ja inhimilliseen toimintaan liittyä aina niin paljon sattumanvaraisuutta, ettei sitä voida ehdoitta ennustaa. Sen sijaan ne vastaavat pikemmin Anscomben kuvausta praktisesta syllogismista (the idle practical syllogism), jolla voi rajoituksistaan huolimatta olla käyttöä opetustarkoituksessa, kuten jo aiemmin esillä ollut esimerkki makean maistamisesta osoitti.²⁰³

Kaikissa edellä mainituissa tapauksissa voidaan nähdä, että von Wright päättyy praktisen syllogismin teoriassaan sen spekulatiiviseen tai teoreettiseen käyttöön. von Wrightin

²⁰¹ von Wright, 1978, 57.

²⁰² ”This aspect of von Wright’s account, however, does not establish that practical inferences are anything more than a special application of ordinary deductive logic.” (Raz, 1978, 9.) Razin tulkinta tukee sekä nyt tehtyä tulkintaa että aiemmin esitettyä Nussbaumin tulkintaa.

²⁰³ Anscombe, 1978, 35.

tulkintaan praktisesta syllogismista liittyy keskeisesti ainakin kaksi ongelmaa, jotka ansaitsevat lisähuomiota. Yhtäältä se saa pohtimaan, onko ylipäätään järkevää pyrkiä selittämään inhimillistä tekoa praktisen syllogismin avulla, ellei samalla oteta huomioon myös sitä edeltävää harkintaa ja harkittua valintaa. Yhtenä syynä tähän lähtökohdan hämäryyteen voi olla Anscomben toteama käsitys käytännöllisen harkinnan ja praktisen syllogismin yhteneväisyydestä. Anscomben linjaa noudattaen von Wright lähtee praktisessa syllogismissa liikkeelle siis halusta, mutta eri tavalla kuin Anscombe. von Wright esittää halun 'annettuna', kun taas Anscomben teoriassa halua edeltää harkinta.

Toisena ongelmana von Wrightilla on praktisen syllogismin ja teon välinen suhde. Analyysi on koherentti, alussa esitetyn, Aristoteleen teoreettisen ja praktisen syllogismin – erottelun kanssa, mutta ongelma paljastuu johtopäätösten esittelyssä, jossa erottelu teoreettisen ja praktisen syllogismin välillä hämärtyy tai jopa poistuu kokonaan. Yritän selventää väitettäni nostamalla esiin von Wrightin *Explanation and Understanding* – teoksessa teolle asettaman loogisen yhteyden argumentin:

”The connection between an action and its result is intrinsic, logical and not causal (extrinsic). If result does not materialize, the action simply has not been performed. The result is essential “part” of action. It is a bad mistake to think of the act(ion) itself as a cause of its result.”²⁰⁴

von Wright siis vaatii argumentissaan, että teon ja sen tuloksen on materialisoiduttava, jotta teko olisi tehty. Toisin sanoen: tekoa ei ole tehty, ellei teon tulos materialisoidu. Jos kuitenkin otetaan huomioon von Wrightin alussa esittämä pyrkimys löytää käytännölliselle harkinnalle loogisesti pätevä muoto praktisen syllogismin avulla, niin teon loogisen argumentin perusteella olisi nyt oletettava, että kun käytännöllisen harkinnan johtopäätöksenä on teko, niin tällöin käytännöllisen harkinnan johtopäätöksen on materialisoiduttava, teon loogisen argumentin johdosta. Näinhän ei kuitenkaan ole, sillä vain osa käytännöllisen harkinnan johtopäätöksistä johtaa tekoon.

Jos siis ajatellaan, että materialisoituva teko on välttämätön ja looginen seuraus premisseistä, voidaan von Wrightin laatimaa loogisen yhteyden muotoilua pitää riittävänä

²⁰⁴ von Wright, 1990, 68.

teon logiikan osoittamiseksi, mutta riittämättömänä ja jopa ei –kohdallisena käytännöllisen harkinnan logiikan osoittamiseksi. Kun aiemmin esitetty ero käytännöllisen harkinnan ja praktisen syllogismin välille otetaan huomioon, on von Wrightin argumentti käyttökelpoinen teon määritelmänä.

G. E. M. Anscomben tulkinta praktisesta syllogismista

Anscombe lähtee liikkeelle siitä oletuksesta, että käytännöllinen harkinta (practical reasoning) ja praktinen syllogismi ovat (practical syllogism) yksi ja sama ajattelun muoto. Syllogismille sinänsä Anscombe pystyy määrittelemään kolme erilaista muotoa, jotka ovat teoreettinen syllogismi, hyödytön praktinen syllogismi ja varsinainen praktinen syllogismi (the proper practical syllogism). Teoreettisessa ja hyödyttömässä praktisessä syllogismissa johtopäätöksenä on propositio, kun taas varsinaisessa praktisessä syllogismissa johtopäätöksenä on teko. Anscombe keskittyy tarkastelussaan varsinaiseen eli tekoon johtavaan praktiseen syllogismiin.

Anscombe on pannut merkille, että Aristoteleen praktisen syllogismin esimerkeissä lähdetään liikkeelle yleisestä säännöstä, kehotuksesta tai suosituksesta, joka ei välttämättä kuitenkaan johda tekoon. Siitä Anscombe päättelee, että praktiseen syllogismiin on sisällytettävä implisiittisesti toimijan tahtoa ilmaiseva lähtöpiste (starting-point), joka ei voi olla formaalissa praktisessä syllogismissa ensimmäisenä, universaalina premissinä. Sen sijaan ensimmäisen premissin tulee Anscomben mukaan absoluuttisesti ilmaista toimijan tahdon kohde. Esimerkiksi

Ei eksplisiittisesti :

”I want a Jersey cow
they have good ones in the Hereford market,
so I’ll go there.”

Vaan implisiittisesti:

”They have some good Jerseys in the Hereford market
I’ll go there”

Toiseksi Anscombe kiinnittää huomiota siihen, että ainoastaan negatiivinen yleinen premissi voi johtaa tiettyyn yksittäiseen tekoon, sillä kukaan järkevä ihminen ei hänen mukaansa voi ottaa päättelynsä lähtökohdaksi mitään yleistä sääntöä, kuten 'Tee aina X' tai 'D:n tekeminen on aina hyväksyttävää, suositeltavaa tai käytännöllistä'. Anscombe ei anna mitään esimerkkiä pätevistä käytännöllisistä, vaan hän lähtee etsimään toimijan motiivia menneisyydestä. Yhtenä esimerkkinä praktisen syllogismin tulkinnasta voisi olla:

They have some good Jerseys in the Hereford market
Unless I go to Hereford, I will not get any Jerseys
Therefore I'll go to Hereford.

Koska siis Anscomben oletuksena on, että on järjetöntä olettaa, että joku lähtisi toimimaan ilman halua, voidaan halu olettaa implisiittiseksi lähtökohdaksi ilman, että sitä ilmaistaan premissinä, mutta sen sijaan halun kohde on ilmaistava ensimmäisessä premississä.²⁰⁵ Anscomben negatiivisen premissin -teoriassa on kyseessä yhden mahdollisuuden päämäärärationalinen praktinen syllogismi. Siinä teko on siis ainoa mahdollinen keino, jonka avulla päämäärä saavutetaan.²⁰⁶

Anscomben tekemä praktisen syllogismin muotoilu vaikuttaa loogisesti pätevältä. Siinä negatiivisella toisella premissillä rajataan toimintavaihtoehdot yhteen ainoaan mahdollisuuteen, joka on tehtävä, jos päämäärään halutaan päästä. Anscomben muotoilun ansiosta premissien ja johtopäätöksen välisestä yhteydestä tulee looginen välttämättömyys. Näin ollen Anscomben muotoilusta saadaan tukea aiemmin esitetylle praktisen syllogismin ja teon välisen yhteyden argumentille. Mikäli hyväksymme tämän, voi sillä olla huomattavat seuraukset jatkossa käytännöllisen harkinnan ja praktisen syllogismin välisessä erottelussa ja se voi antaa mahdollisuuden tarkastella myös käytännöllistä harkintaa ja viisautta uudelleen.

Anscombe määrittelee praktisen syllogismin ja käytännöllisen harkinnan välistä suhdetta vastaamalla kysymykseen praktisen syllogismin ja etiikan välisestä suhteesta. Anscombe

²⁰⁵ Tämä on kuitenkin seikka, josta von Wright poikkeaa omissa muotoiluissaan: toisin kuin Anscombella ja Aristoteleella von Wrightilla halun ilmaus muodostaa ensimmäisen premissin.

²⁰⁶ "...practical inference which views actions as the use of means to attain ends." (von Wright, 1978, 47.)

ei kiistä, etteikö voisi olla yleisiä moraalisia premissejä, mutta hänen mukaansa ne voivat ilmetä vain käytännöllisen harkinnan premisseinä. Anscomben mukaan praktisella syllogismilla ei ole mitään tekemistä etiikan kanssa.²⁰⁷ Näin ollen voidaan sanoa, että negatiivinen toinen premissi praktisessa syllogismissa paljastaa teon toimeenpanon logiikan, mutta ei kerro mitään sitä edeltäneestä harkinnasta.

Nussbaumin tulkinta praktisen syllogismin käyttötarkoituksesta keskittyi tarkastelemaan ainoastaan retrospektiivista teon selittämisen mallia. Hän jätti huomiotta praktisen syllogismin prospektiivisen käytön ja merkityksen. von Wright, joka tarkasteli myös praktisen syllogismin prospektiivista käyttöä, päätyi kuitenkin johtopäätöksissään praktisen syllogismin spekulatiiviseen tai teoreettiseen käyttöön. Kaikkien esitettyjen tulkintojen pohjalta praktinen syllogismi voidaan nähdä teoreettisena mallina, jota kuka tahansa järkevään päättelyyn kykenevä ihminen voi käyttää joko omien tekojensa tai toisten ihmisten tai eläinten tekojen selittämiseen riippumatta siitä, mitkä ovat olleet toimijan alkuperäiset intentiot ennen tekoon ryhtymistä. Jos inhimillisen toiminnan tutkimuksessa tyydytään pelkkiin praktisen syllogismin tarjoamiin mahdollisuuksiin, voidaan katsoa, että se yksinään käytettynä johtaa ainakin kolmenlaisiin ongelmiin.

Ensinnäkin Aulis Aarnion mukaan menneisyyteen suuntautuvan kausaalisen selitysmallin hyväksyminen ihmisen toimintaa selittäväksi tavaksi johtaa meidät determinismiin ihmistutkimuksessa. Luonnontieteelliset kausaaliselitykset voivat olla käyttökelpoisia esimerkiksi liikkeiden analysoinnissa, mutta ne eivät yksinään riitä inhimillisen käyttäytymisen selittämiseen.^{208 209} Tämähän tuli esille jo aiemmin oikeudenmukaista luonnetta koskevassa tarkastelussa. Deduktiivisesti ja yksinään käytettynä praktinen syllogismi voi johtaa empiirisiin ylilyönteihin, joissa toiminnan selittäminen oikeutetaan vain pelkällä havaintotiedolla.

Toiseksi praktisen syllogismin käyttö inhimillisen toiminnan selitysmallina voi johtaa rationaalsiin ylilyönteihin. Jos nimittäin praktisen syllogismin pätevyydelle riittää, että ensimmäinen premissi (universaali uskomus) ja toinen premissi (koskee yksittäisiä asioita)

²⁰⁷ "The point is very obvious, but has been obscured by the conception of the practical syllogism as of its ethical nature, and thus as a proof about what one ought to do, which somehow naturally culminates in action." (Anscombe, 1978, 45.)

²⁰⁸ Aarnio 1975, 75-80.

ovat yhteensopivat ja että tekemiseen liittyvien premissien yhteydessä sielu on toiminut heti, ellei mikään ulkopuolinen tekijä ole sitä estänyt, niin tästä seuraa, että yksi ja sama teko voi jälkikäteen saada monta erilaista selitystä. Tällöin voi olla mahdollista, että yksi ja sama teko voi saada myös keskenään ristiriidassa olevia selityksiä, jotka kuitenkin kaikki ovat selityksinä päteviä. Tämä mahdollistaa myös sen, että etukäteen suunnittelemattomat teot voivat jälkikäteen saada pätevän selityksen.

Kolmanneksi praktisen syllogismin premissirakenne, jossa toinen premissi on partikulaarinen, tuottaa relatiivisia johtopäätöksiä. Nussbaumin mukaan praktisen syllogismin mukaisia selityksiä voidaan käyttää keskusteluissa tekojen oikeutuksesta, kun etiikan perustana pidetään pätevien ja vakavien ihmisten välistä, jatkuvasti kehittyvää ja järkevää sopimusta.

Praktista syllogismia voidaan siis käyttää ensinnäkin retrospektiivisesti teoreettisena teon logiikan selittämisen mallina ja toiseksi prospektiivisesti praktista tekoa loogisesti edeltävänä päättelynä. von Wrightin teon määritelmä on käyttökelpoinen inhimillisen toiminnan tutkimuksessa, mutta praktisen syllogismin adekvaatti käyttö edellyttää sen rajoitusten sekä suhteiden huomioonottamista.

3.6.3 Käytännöllisen älykkyyden ja käytännöllisen järjen merkitys käytännöllisessä harkinnassa

Hyvä toiminnan ohjaus ei siis ole pelkkää praktista syllogismia, vaan se rakentuu monen eri osatekijän yhteisvaikutuksesta. Aistiminen, luonteenpiirteet, hyveet, halu, järjen valmiudet ja intellektuaaliset hyveet muodostavat yhdessä ihmisen toiminnan ohjauksen keskeiset osatekijät. Niiden sopusointuinen yhteistoiminta käytännöllisessä harkinnassa voi johtaa hyvään ja onnelliseen elämään.²¹⁰

²⁰⁹ Von Wright ei täysin tyrmää determinismia ihmistutkimuksessa, vaan hän haluaa mieluummin korostaa ihmistieteiden erilaisuutta suhteessa luonnontieteisiin. (von Wright, 1976, 117.)

Käytännöllisen harkinnan prosessi on esitetty Nikomakhoksen etiikassa hajanaisesti, vältellen systemaattista ja dogmaattista muotoa. Keskeisiin asioihin palataan yhä uudelleen eri yhteyksissä ja hieman eri näkökulmista tarkastellen. Esitystapa jättää tilaa avoimuudelle ja sille sattumanvaraisuudelle, joka leimaa kaikkea käytännöllistä toimintaa, mutta myös epävarmuudelle ja hämäryydelle, jota on pidetty juuri käytännöllisen harkinnan ja sitä koskevan tutkimuksen heikkoutena. Tässä luvussa pyrin selkeyttämään käytännöllisen järjen osuutta käytännöllisessä harkinnassa.

Käytännöllisen harkinnan valmiuksiin kuuluvat praxis ja poiesis.²¹¹ Käytännöllisen harkinnan kohteena ovat praxiksen toiminta ja poiesiksen tekeminen. Käytännöllistä toimintaa koskevaa harkintaa säätelee perinteisen käsityksen mukaan käytännöllinen järki (fronesis), mutta sen lisäksi Aristoteles on ottanut esiin myös toisen harkintaa ohjaavan valmiuden, käytännöllisen älykkyyden (deinotes).²¹² Molemmat suuntautuvat tulevaisuuteen ja antavat toimintaa koskevia määräyksiä, mutta eri tavoin.

Luonteen hyveisiin yhteydessä oleva käytännöllinen järki on käytännöllisen harkinnan hyve, jonka avulla ihminen pyrkii kohti hyvää elämää. Pelkät luonteen hyveet eivät kuitenkaan riitä, sillä niiden lisäksi elämän monimuotoisissa olosuhteissa tarvitaan tilanteen erityispiirteet huomioonottavaa käytännöllistä järkeä. Koska käytännöllinen järki tuntee hyvän päämäärän, on sen ohjaama harkinta hyvää ja oikeaa, kun taas hyvän päämäärää tuntemattoman älykkyyden ohjaama harkinta voi olla oikeaa, mutta ei hyvää. Älykkyytensä avulla ihminen voi selviytyä tehokkaasti ja nopeasti käytännötilanteista, mutta koska pelkkään älykkyyteen sinänsä ei sisälly hyvän elämän huomioon ottavaa näkökulmaa, ovat yksinomaan älykkyyteen perustuvat lopputulokset jossain määrin puutteellisia. Älykkyyden avulla tuotettu lopputulos voi olla hyvä vain sattumalta.²¹³

Käytännöllinen harkinta voi siis jättää käytännöllisen järjen myös huomiotta tai kuunnella sitä vain osittain. Tällöin ihminen voi tyytyä myös pelkkään hyvältä näyttävään elämään. Hän voi pyrkiä esimerkiksi vain mahdollisimman suureen tehokkuuteen, tuloksellisuuteen

²¹⁰ Osatekijöitä on jo tarkasteltu aiemmin ihmisen olemusta koskevassa luvussa, joten tässä huomio kiinnitetään niiden erityispiirteisiin käytännöllisen harkinnan näkökulmasta.

²¹¹ Harkinnasta käytetään jatkossa tilanteesta riippuen myös nimityksiä käytännöllinen harkinta ja käytännöllinen ajattelu.

²¹² Mainittujen käsitteiden käyttö on Aristoteleella väljää, mikä on varmasti osaltaan vaikuttanut käytännöllistä harkintaa koskevien valmiuksien hämäryyteen ja sekavuuteen.

²¹³ Knuuttila, 1989, 242-246.

tai näyttävyyteen tai hän voi toiminnallaan tavoitella ensisijaisesti vain varallisuutta, voittoa tai toisten arvostusta. Kun harkinta jättää hyvän elämän päämäärät kokonaan huomiotta ja perustuu pelkkään strategiseen älykkyyteen, voi käytännöllinen harkinta tähdätä myös kohti pahaa. Käytännöllinen älykkyys voi siis ohjata harkintaa ilman eettisten tekijöiden huomioonottamista. Näin ollen käytännölliseltä älykkyydeltä puuttuu eettinen lisämerkitys.

Aristoteleen oletusten mukaan harkitun toiminnan lähtökohdan on oltava tekijässä itsessään. Siksi ulkopuolinen pakko, käsky, sääntö tai muu velvoite voi estää, mutta joissakin tapauksissa myös käynnistää harkinnan. Ulkopuolisten sääntöjen noudattaminen ilman omaa harkintaa muuttaa myös toiminnan luonteen toiminnasta tekemiseksi. Kun tekijällä on itsellään mahdollisuus vaikuttaa asioihin, mutta hän ei sitä tee, kyseessä on vapaaehtoinen tekeminen. Jos tekijällä ei ole valinnan mahdollisuutta, on kyseessä pakko ja tahdonvastainen tekeminen.²¹⁴

Pelkkä oma tahto tai pyrkimys kohti hyvää ei yksinään riitä harkitsevalle, vaan sen lisäksi hänellä on oltava tietoa ja hänen tulee vielä käyttääkin sitä. Niinpä käytännöllisesti harkitsevan on päämäärän lisäksi tunnettava olosuhteisiin, toimintatilanteeseen ja itseensä liittyvät yleiset ja partikulaariset asiat sekä lisäksi tekoon liittyvät asiat.²¹⁵ Tämä vahvistaa käsitystä siitä, että käytännöllisen harkinnan lähtökohta on tiedon lähteiltään pluralistinen. Onnistuneeseen harkintaan tarvitaan aina halun ja päämäärän lisäksi monenlaista tietoa.²¹⁶

Käytännöllisen harkinnan tietoperusta muodostuu kokonaisuudessaan jo aiemmin esillä olleen rationaalisen sielun osan valmiuksien tuottamaan tietoon.²¹⁷ Käytännöllisen harkinnan tiedollinen lähtökohta voidaan jakaa myös kahteen pääluokkaan: 1) *partikulaariseen tietoon*, joka muodostuu toimijan kokemus-, havainto- ja intuitiivisesta tiedosta sekä 2) *yleiseen tietoon*, joka muodostuu teoratiedosta ja sitä koskevasta viisaudesta, tieteellisestä tiedosta sekä endoksasta eli yleisistä käsityksistä, luotettavien

²¹⁴ NE, III, 1, 1110a.

²¹⁵ NE, III, 1, 1110b: 32-1111a.

²¹⁶ NE, II, 4, 1105a: 31-1105b.

²¹⁷ Mainitut valmiudet ovat taito, käytännöllinen järki ja ymmärrys, tieteellinen tieto, intuitiivinen järki ja viisaus.

henkilöiden uskomuksista ja periaatteista sekä alan asiantuntijoiden ja tutkijoiden sekä auktoriteettien lausunnoista.²¹⁸

Partikulaariset eli meille tunnetut asiat muodostavat käytännöllisen harkinnan ensisijaisen tietoperustan, joka kehittyy käytännön kokemuksen, induktion tai havaitsemisen myötä. Partikulaarisella tiedolla olosuhteista Aristoteles viittaa tietoon ajasta, paikasta, henkilöistä, tilanteesta, syistä ja tavoista, sillä suhteessa kaikkiin näihin tekijöihin harkitseva pyrkii löytämään sopivan ja oikean keinon toimia.²¹⁹ Harkitsevan tulee olla tietoinen siitä, kuka hän on, mitä hän tekee tai aikoo tehdä, mihin tai keneen teko kohdistuu, mitä välineitä hän tarvitsee, mitä varten ja miten hän toimii.²²⁰ Käytännöllisesti harkitsevan on siis kerättävä tekoon ja olosuhteisiin liittyvää tietoa ja odotuksia monilta eri alueilta ja sen lisäksi hänen on tunnettava omat valmiutensa sekä luonteenpiirteensä. Tieto partikulaarisista seikoista karttuu vähitellen vain kokemuksen myötä ja siksi käytännöllisen harkinnan kehittyminen vaatii aikaa ja onnistuu paremmin iäkkäämmiltä kuin nuorilta.

Käytännöllisen toiminnan alueella korostuu *kokemustiedon* tärkeys monin tavoin. Ensinnäkin toiminnan alueella tarvitaan harjoittelua ja toimintaa käytännössä, sillä se on kokemustiedon syntymisen välttämätön ehto. Nuorukainen ei voi olla viisas tai hyvä harkitsemaan, sillä hän ei nuoren ikänsä takia ole ehtinyt hankkimaan riittävästi kokemustietoa.²²¹ Välttämättä pelkkä iän karttuminenkaan ei riitä, sillä käytännöllinen viisaus edellyttää toiminnan reflektointia, ymmärrystä ja pyrkimyksen kohti hyvää elämää.²²² Aristoteles pitää kokemusta myös viisauden syntymisen ehtona, sillä intuitiivinen järki havaitsee partikulaariset tapaukset, joiden pohjalta yleiskäsitteet muodostetaan.²²³

Partikulaarisen tiedon rinnalla käytännöllisessä harkinnassa otetaan huomioon yleisiä sääntöjä ja lakeja sekä yleistä tietoa. *Yleisen tiedon* ansiosta harkitsijan ei tarvitse pitäytyä vain välittömässä tilannetiedossa ja omissa johtopäätöksissään ja premisseissään, vaan

²¹⁸ Kts. NE, I, 4, 1095b.

²¹⁹ NE, II, 6, 1106b: 20- 23.

²²⁰ NE, III, 1, 1111a: 1-7.

²²¹ NE, VI, 11; 1143b: 11-14.

²²² Ainakaan nykyisessä suomalaisessa työkuulttuurissa, jossa arvoina korostetaan nuoruuden tarmoa ja innovatiivisuutta ei kunnioiteta tätä aristoteelista ajatusta. Kumpikaan näistä ominaisuuksista ei edellytä käytännöllistä harkintaa, sillä innovatiivisuuden voidaan hyvinkin olettaa perustuvan ensisijaisesti oivallukseen ja tarmo vain voimien ja luonteen vahvuuteen.

²²³ NE, VI, 11, 1143b:1-15.

hän voi ottaa huomioon myös yleisiä käsityksiä ja sääntöjä.²²⁴ Käytännön vaihtelevissa tilanteissa partikulaarinen tieto on aina ensisijaista suhteessa yleiseen tietoon.^{225 226} Tätä käsitystä tukee Aristoteleen kuvaus:

“Yleensä kuumeiselle on hyväksi lepo ja paasto, mutta näin ei ehkä ole jokaisessa yksityistapauksessa, ja tuskin nyrkkeilijä valmentaa kaikkia oppilaitaan ottelemaan samalla tavoin. Kukin näyttää tulevan tarkimmin huomioiduksi, kun häntä kohdellaan yksilönä. Silloin kukin saa eniten sitä, mikä sopii hänelle.”²²⁷

Käytännöllisessä harkinnassa kyseeseen tuleva tieto voi olla sekä käsitteellistä että ei-käsitteellistä, sillä erityisesti juuri kokemukseen ja havaintoon perustuva tieto voi olla ei-käsitteellistä, intuitiivista tietoa.^{228 229} Tämä mahdollistaa sen, että käytännöllisessä harkinnassa riittää tieto siitä, että jokin on jotakin. Vaikka harkinnassa ei sokeasti toimita pelkkien annettujen sääntöjen mukaan, sen ensisijainen tehtävä on tilanteen ymmärtäminen, toimintatavan, keinon, arvojen tai periaatteiden etsiminen, kyseenalaistaminen ja parhaan mahdollisen vaihtoehdon valinta.²³⁰ Toiminnan yhteydessä yleisiä selityksiä ja sääntöjä tärkeämpää on yksittäisiin tapauksiin ja yksittäisiin toimijoihin liittyvä partikulaarinen tieto, sillä käytännöllisen harkinnan tulee olla sopusoinnussa sen kanssa.²³¹

Kuten edellä todettiin, Aristoteles edellytti etiikalta nimenomaan asioihin puuttumista, ei pelkkää eettistä keskustelua ja filosofointia, vaan konkreettisia tekoja.²³² Hän ei käsittänyt käytännöllistä harkintaa ehdottomana determinanttina teoille. Siten Aristoteles teki

²²⁴ NE, I, 8, 1098b: 9-12.

²²⁵ Tämä on sopusoinnussa sen kanssa, mitä aiemmin on sanottu kohtuunmukaisuuden lakia korjaavasta merkityksestä silloin, kun laki ei ole suoraan sovellettavissa käytännön moninaisiin tilanteisiin.

²²⁶ Kakkuri-Knuutila puhuu arkitiedosta tarkoittaen uskomuksia, jotka syntyvät eletessä jokapäiväistä elämää vuorovaikutuksessa toisten yhteisön jäsenten kanssa. Arkitietämisessä liikutaan tietämisen eri tasoilla ja arkitieto sisältää myös tieteellistä tutkimustietoa. Kakkuri-Knuutila haluaa nostaa arkitiedon yhdeksi tieto-opilliseksi lähtökohdaksi realistiselle yhteiskuntatieteelliselle tutkimukselle. (Kakkuri-Knuutila, 1996.)

²²⁷ NE, X, 9, 1180b: 8-13.

²²⁸ NE, I, 7.

²²⁹ Ei-käsitteellisesti, hiljaisesti tiedetään (tacit knowing) ongelmia ja aavistuksia, ulkonäköjä ja taitoja, työkalujen käyttöä sisältäen myös ulkoisten kohteiden hahmottamisen primitiivisesti aistien välityksellä. (Polanyi, 1966, 29.)

²³⁰ Voitaisiin ehkä sanoa, että tietoperustan kyseenalaistaminen kuuluu teoreettiselle ajattelulle ja toimintatavan, keinon, arvojen tai periaatteiden kyseenalaistaminen käytännölliselle harkinnalle.

²³¹ NE, II, 7, 1107a: 30.

eksplisiittisen eron Sokrateeseen, jonka mukaan kukaan ei toimi vastoin omaa parastaan paitsi tietämättömyytensä takia.²³³ ²³⁴ Aristoteleen kanta mahdollistaa sen, että käytännöllisellä harkinnalla on myös käytännölliseen tietoon ja käytännölliseen viisauteen tähtäävä valmius. Tätä käsitystä tukee sekin, mitä rationaalisen sielun osan valmiuksien yhteydessä on sanottu sielun osien tehtävistä, jotka ovat tiedon ja totuuden tavoittelu. Käytännölliselle sielun osalle on annettu myös lisätehtävä, joka on usein käsitetty sen ainoaksi tehtäväksi, nimittäin käytännöllinen toiminta. Käytännöllinen järki siis ohjaa ihmistä elämään hyvää elämää, mutta harkinta ohjata toimintaa ylipäätään. Käytännöllinen harkinta voi ohjata totuudenmukaista päättelyä toimintaa koskevissa asioissa sekä sellaisissa asioissa, jotka voivat olla myös toisin.²³⁵ ²³⁶

3.6.4 Käytännöllinen harkinta ja ymmärrys

Ymmärryksestä, ymmärtämisestä ja ymmärtävästä ajattelusta on filosofiassa kirjoitettu paljon, mutta ymmärryksen tarkastelu käytännöllisen harkinnan osana tai intellektuaalisena hyveenä on jäänyt vähemmälle huomiolle. Yhtenä syynä saattaa olla se, että Aristoteles jätti käytännöllisen järjen (fronēsis) ja ymmärryksen (synesis) erottelun epäselväksi eikä hän kiinnittänyt huomiotta ymmärryksen paikkaan rationaalisen sielun osan rakenne- ja toimintakaaviossa.²³⁷

Yhtäältä se, että ymmärryksen tarkastelu on sijoitettu intellektuaalisen sielun osan valmiuksien yhteyteen, antaa perusteen olettaa, että Aristoteles asetti ymmärryksen yhdeksi rationaalisen sielun osan valmiudeksi ja mahdollisesti myös intellektuaalisen

²³² NE, II, 4, 1105b: 12-14.

²³³ Käytännöllisen harkinnan determinististä luonnetta heikko- ja vahvaluontoisuuden käsitteiden kautta. Teemaa on käsitelty myös tässä työssä aiemmin ihmisen olemusta käsitelleessä luvussa.

²³⁴ NE, VII, 2, 1145b: 21-30.

²³⁵ NE, VI, 5, 1140b: 16-30.

²³⁶ Tämän pohjalta voitaisiinkin käytännöllisen harkinnan tutkimusta jatkaa estetiikan alueella sekä vertailla Aristoteleen käsitystä esimerkiksi Humen ja Kantin käsityksiin arvostelukyvystä. Esimerkiksi Robert Audi (1991) on tarkastellut Aristoteleen, Humen ja Kantin käsityksiä käytännöllisestä harkinnasta ja arvostelukyvystä osin paralleelisina, osin toisistaan poikkeavina.

²³⁷ Engl. Practical wisdom (phronesis) ja understanding (synesis). (EN)

sielun osan hyveeksi.²³⁸ Toisaalta on olemassa perusteita käsitykselle, että ymmärrys kuuluisikin luonteen hyveisiin, sillä Aristoteleen mukaan ymmärtäminen tarkoittaa kohtuunmukaisen oikeaa erottamista ja kohtuunmukaisuutta, joka näkyy myötätuntoisuutena tiettyjen asioiden suhteen.²³⁹

Oletukseni on, että luonteen ja toiminnan vastavuoroinen suhde perustuu ymmärryksen luonteeseen ja funktioon toiminnan ohjauksessa. Luonteen ja toiminnan vastavuoroinen suhde edellyttää, että ymmärryksellä on oltava suhteita moniin eri sielun osiin ja että näistä yhteyksistä ymmärryksen ja käytännöllisen järjen välinen yhteys on erityisen tärkeä. Vaikka ymmärrys ja käytännöllinen järki koskevatkin samoja asioita, ovat niiden tehtävät erilaiset: käytännöllinen järki antaa määräyksiä sen suhteen, mitä pitää tehdä, kun taas ymmärrys keskittyy arvioimiseen ja tiedon tuottamiseen.²⁴⁰ Tämän luvun pyrkimyksenä on siis selkiyttää ymmärryksen luonnetta ja funktiota ihmisen toiminnan ohjauksessa.

Käytännölliselle järjelle ja ymmärrykselle on yhteistä se, että molemmat kuuluvat mielipiteitä muodostavaan sielun osaan ja niissä on kyse toimintaa koskevasta harkinnasta ja laatuja koskevasta tutkimuksesta.²⁴¹ Tämän yhteisen kohteen vuoksi asetan tässä mielipiteitä muodostavan sielun osan tehtävän, käytännöllisen harkinnan, yläkäsitteeksi, jonka kaksi, toisistaan erotettavissa olevaa kykyä, fronēsis ja synesis, ovat käsitteellisesti erotettavissa toisistaan. Pyrin seuraavaksi selkeyttämään tätä erottelua.²⁴²

Fronēsis ja synesis koskevat toimintaa, mutta niiden suhde tekemiseen on erilainen. Siinä missä käytännöllinen järki antaa toimintaa ja tekoa koskevia määräyksiä, ymmärrys keskittyy arvioimiseen ja eettisten arvostelmien tekemiseen.²⁴³ Käytännöllinen järki edeltää ja ohjaa toimintaa, eli sen suhde tekoon on a priori, kun taas ymmärrys arvioi toimintaa jälkikäteen, eli sen suhde tekoon on a posteriori. Yläkäsitteenä käytännöllinen harkinta voi näin ollen sekä prospektiivisesti edeltää että retrospektiivisesti seurata tekoa ja se voi olla luonteeltaan arvioiva ja tietoa lisäävä tai arvioiva ja toimintaa ohjaava.

²³⁸ Samasta syystä tässä tutkimuksessa ymmärrys on sijoitettu intellektuaalisten hyveiden tarkastelun yhteyteen.

²³⁹ NE, VI, 10; 1143a: 19-25.

²⁴⁰ NE, VI, 10; 1143a8-10.

²⁴¹ NE, 1142b:37-1143a:9.

²⁴² Aiemminhan on jo tehty erottelu fronesiksen ja deinoteksen välille. Deinoteksen ja synesiksen erotteluun ei tässä kiinnitetä huomiota.

Käytännöllisen harkinnan pluralistinen lähtökohta koskee myös käytännöllistä järkeä ja ymmärrystä. Pluralistisen lähtökohdan ansiosta ymmärryksessä voidaan tarkastella ja koota yhteen monenlaatuista tietoa. Ymmärryksellä onkin eri asioita yhteen kokoava ja sovittava luonne, sillä siinä on kyse ”havaitsemisesta siinä mielessä, jossa sanomme havaitsevamme määrätyn matemaattisen kuvion olevan kolmio,”²⁴⁴ Aristoteleen esimerkki on havainnollistava sikäli, että se auttaa meitä käsittämään ymmärryksen kokoavan luonteen, mutta harhaanjohtava siinä mielessä, että ymmärtäminen ei koske samoja asioita kuin tieteellinen tietäminen, sillä ymmärryksen kohde on toinen. Se arvioi mielipiteitä muodostavan sielun osan avulla oikein ja hyvin asioita, jotka kuuluvat käytännöllisen järjen alaan.²⁴⁵

”Käytännöllinen järki ei ole kyseessä oleva kyky, mutta sitä [käytännöllistä järkeä] ei ole ilman tätä kykyä. Ja tämä sielun silmä ei saavuta toimintavalmiuttaan ilman hyveen apua, kuten jo on todettu ja on ilmeistä.”²⁴⁶

Yllä esitettyä viittausta on pidetty kehäpäätelmänä: hyve on hyve, minkä seurauksena erottelua luonteen hyveiden ja intellektuaalisten hyveiden välillä on pidetty merkityksettömänä.^{247 248} Jos kuitenkin pidetään kiinni aiemmin esitetystä erotteluista käytännöllisen järjen ja ymmärryksen välillä, niiden erilaisten pyrkimysten takia, voitaneen kehäpäätelmästä päästä, koska käytännöllinen järki tähtää toimintaa koskevien määräysten antamiseen ja ymmärrys toimintaa koskevaan tietoon ja ymmärrykseen. Näin ollen voidaan perustellusti olettaa, että tämä salaperäisesti mainittu ’kyseessä oleva kyky’ ja ’sielun silmä’ viittaa ymmärrykseen, jonka avulla saadaan käytännöllisen järjen tarvitsemaa tietoa käytännöllisestä toiminnasta. Näin ollen kyseessä ei sittenkään ole kehäpäätelmä.²⁴⁹ Aristoteles viittaa sielun silmään myös toisessa yhteydessä:

²⁴³ NE, VI, 1143a:9-20.

²⁴⁴ NE, VI, 8, 1142a.

²⁴⁵ NE, VI, 10, 1143a: 14-18.

²⁴⁶ NE, VI, 12, 1144a: 28-31.

²⁴⁷ Ringbom, 2002, 34.

²⁴⁸ Poikkeuksena kehäpäätelmän tulkitsijoihin ovat mm. käytännöllisen järjen merkitystä ei-relativistisen hyve-etiikan mahdollistajana on korostanut Nussbaum (1993) sekä ihmistä moraalisena toimijana tutkinut Ringbom (2002).

²⁴⁹ Myös Ringbomin mukaan tutkimuksissa ei ole huomioitu käytännöllisen ajattelun jakautuneisuutta määräyksiä antavaan käytännölliseen järkeen ja ymmärrykseen.

”On siis suhtauduttava kokeneiden ja vanhempien tai järkevien ihmisten todistamattomiin käsityksiin samalla arvostuksella kuin todistuksiin; kokemuksen antamalla silmällä he näkevät oikein.”²⁵⁰

Aristoteles ei siis puhu viattomasta silmästä (innocent eye), jonka avulla näkisimme oikein, vaan kokemuksen antamasta silmästä, jonka avulla osaisimme oikein arvioida. Tällä sielun silmällä Aristoteles ilmeisesti tarkoitti juuri ymmärrystä, joka arvioi toimintaa sekä siihen liittyviä asioita hyvin ja oikein.

Aristoteleen antaman kuvauksen mukaan ymmärrys pohjautuu toiminnasta saatuun kokemukseen ja sen reflektointiin:

”Ne arvioivat kullakin alalla asioita oikein, joilla on kokemusta, ja he ymmärtävät, mitä päämäärän saavuttamiseen tarvitaan ja miten ja minkin kanssa sopii yhteen.”²⁵¹

Kun nyt otetaan huomioon erottelu käytännöllisen järjen ja ymmärryksen välillä, voidaan sen seurauksena luonteen hyveet yhä selvemmin käsittää mieluummin kokemusta refleктоivan ymmärryksen vahvistamina tottumuksina ja tapoina kuin synnynnäisinä luonteen taipumuksina toimia tietyllä tavalla. Tätä tulkintaa tukee Aristoteleen oma kuvaus luonteen hyveistä:

”Luonteen hyve taas syntyy tavoista, kuten sen nimikin (ēthikē) perustuu vähin muutoksin sanaan tapa (ethos). Näin on selvää, että mikään luonteen hyve ei synny meissä luonnostaan, sillä mitään luonnostaan jollakin tavoin olevaa ei voida totuttaa toisenlaiseksi.”²⁵²

Vaikka yksittäinen teko ei vielä määrääkään toimijan luonnetta, niin Aristoteleen mukaan yhtäältä luonne muokkaa toimintaa ja toisaalta teot yksittäisissä tilanteissa muokkaavat toimijan luonnetta. Tämän pohjalta olemme tekojemme lisäksi vastuullisia myös luonteestamme sekä siitä, miten näemme ja tarkastelemme asioita. Luonteen ja toiminnan

²⁵⁰ NE, VI, 11; 1143b: 11-14.

²⁵¹ NE, X, 9, 1181a: 19-22.

²⁵² NE, II, 1; 1103a: 17-21.

vastavuoroisuuden takia meillä on velvollisuus ottaa asioista selvää, tutkia, harkita ja tehdä mahdollisimman hyviä valintoja sekä erityisesti toimia ja harjoitella.

”Siis hyveet eivät meissä synny luonnostaan, mutta ne eivät myöskään synny vastoin luontoa. Olemme luonnostamme kykeneviä ottamaan ne vastaan, ja tapa tekee ne täydellisiksi.”²⁵³

Vielä on syytä selvittää onko ymmärrys yksi intellektuaalisista hyveistä viisauden ja käytännöllisen järjen rinnalla. Kun kerran Aristoteleen mukaan ymmärrys ja hyvä ymmärrys sekä ymmärtävät ja hyvät ymmärtämään ovat samoja, tukee tämä kanta oletusta, jonka mukaan ymmärrys olisi yksi intellektuaalisista hyveistä. Tätä kantaa tukee myös se huomio, että ymmärtäväisyys on myötätuntoisuutta ja oikeaa kykyä erottaa kohtuunmukainen.²⁵⁴

”Hyveen johdosta valinta on oikea, mutta hyve ei sano, mitä on tehtävä hyveen toteuttamiseksi, vaan se kuuluu toiselle kyvyille.”^{255 256}

Edellinen lainaus tukee hyvin aiemmin esitettyä erottelua, jonka mukaan ymmärrys arvioi, mutta ei anna määräyksiä. Toisaalta Aristoteles käsittää ymmärryksen luonnolliseksi, ihmisellä syntymästä saakka olevaksi kyvyksi, mutta hän jättää ymmärryksen eksplisiittisen sijoittamisen sielun osien ja toiminnan kaaviosta tekemättä. Lisähämäryyttä aiheuttaa myös se, että Aristoteleen mukaan ymmärtämisellä voidaan tarkoittaa myös tietämiskyvyn käyttämistä oppimisessa ja mielipiteitä muodostavan sielunosan käyttämistä toisten toiminnan arvioimisessa.²⁵⁷

Aristoteleen mukaan mielipiteitä muodostavan sielun osan muodostaa älykkyys ja käytännöllinen järkevyys.²⁵⁸ Nyt on kuitenkin huomattava, että mielipiteitä muodostava

²⁵³ NE, II, 1; 1103a: 24-26.

²⁵⁴ Oikealla kyvyllä Aristoteles tarkoittaa totuudenmukaisuutta.

²⁵⁵ NE, VI, 12; 1144a: 19-21.

²⁵⁶ Käsiteltävän asian hämäryyttä lisää se, että Aristoteles puhuu hyveestä. Luvussa 13 hän rinnastaa tämän puheena olevan hyveen ja käytännöllisen järjen ja käytännöllisen järjen ja älykkyyden välisen suhteen.

²⁵⁷ NE, VI, 10-11.

²⁵⁸ Tässä tutkimuksessa mielipiteitä muodostavaksi sielun osaksi on tähän asti käsitelty käytännöllinen ajattelu tai harkinta, joka käsittää myös tämän sielun osan määräyksiä antavan luonteen käsittääkseni paremmin kuin nimi mielipiteitä muodostava sielun osa, joka luonteensa perusteella viittaisi käsittääkseni paremmin ymmärryksen tehtävään.

sielun osa tuottaa kahdenlaisia johtopäätöksiä: valintoja ja mielipiteitä. Mielipiteet saattavat koskea sekä inhimillistä toimintaa että elämään liittyviä merkityssuhteita, asioiden arvoja suhteessa toisiinsa ja suhteessa kriteereihin. Pelkät mielipiteet eivät determinoi toimintaa samalla tavoin kuin valinnat tekevät. Harkinnan pohjalta tehdyillä valinnoilla on määräyksiä antava luonne siitakin huolimatta, etteivät ihmiset aina kuitenkaan toimi valintansa mukaisesti. Ihminen voi valita hyvän tai pahan ja tämän valintansa seurauksena hänen toimintansa ja sen myötä luonteensa osoittautuu tietynlaiseksi. Valinta on aina ottamista ja jättämistä, jonkin puoleen kääntymistä tai jonkin välttämistä, minkä takia valinnat eivät voi olla pelkkiä mielipiteitä.²⁵⁹ Jos siis mainitulla sielun osalla on kahdenlaisia johtopäätöksiä, täytyy näihin tehtäviin olla myös erilliset valmiudet.

Lopuksi on vielä syytä huomioda, että Aristoteles on esittänyt myöhemmin runsaasti keskustelua herättävällä tavalla sen, minkä sielun kyvyn kohde on ihmisen tieto päämäärästä. Hänen mukaansa päämäärät on annettu ihmisille. Ne ovat jotakin sellaista, jota ihmiset voivat toivoa ja sen mukaisesti toimia, mutta päämääriä ei voi valita. Jos nyt oletetaan, että harkinta ja valinta koskee vain muutettavissa olevia asioita, niin tällöin samana pysyvä toiminnan päämäärä, ei voisi olla käytännöllisen ajattelun kohde.^{260 261} Onko siis niin, että teoreettisen ajattelun alueella selvitetään, mikä on yksi ja yleinen, kaikkea ihmisen toimintaa koskeva päämäärä, jota tavoitellaan vain sen itsensä takia, jolloin se käytännöllisen harkinnan alueella otetaan annettuna? Vai kuuluuko päämäärää koskeva ajattelu mielipiteitä muodostavalle sielun osalle, josta tahto voi sen poimia kohteekseen?

”Koko hyveen osatekijänä se [viisaus] tekee ihmisen onnelliseksi, kun se omistetaan ja kun se toimii. Ja edelleen, ihmisen tehtävä toteutuu vain käytännöllisen järjen ja luonteen hyveiden yhteisvaikutuksesta, sillä luonteen hyveet huolehtivat siitä, että tavoite on oikea, ja käytännöllinen järki siitä, että keinot ovat oikeita.”²⁶²

Ymmärrys koskee samoja asioita kuin käytännöllinen järki, mutta tehtävänsä osalta se poikkeaa käytännöllisestä järjestä. Ymmärryksen tehtävänä on erottaa oikein

²⁵⁹ NE, III, 2, 1111b: 31-1112a: 18.

²⁶⁰ NE, III, 2-3.

²⁶¹ Aristotelellehan hyvä elämä, onnellisuus (eudaimonia) oli tällainen yleinen päämäärä.

kohtuunmukainen, joka tarkoittaa oman toiminnan eettisyyden arviointia. Toisaalta ymmärrys merkitsee myötätuntoisuutta eli yhteyttä toisiin ihmisiin, eläytymistä toisten tilanteisiin ja heidän toimintansa ymmärtämistä. Ymmärrys pyrkii siis inhimillistä toimintaa koskevaan tietoon ja ymmärrykseen, mutta se ei anna määräyksiä, joten siltä osin ymmärtävä ajattelu poikkeaa käytännöllisestä järjestä ja älykkyydestä.²⁶³ ²⁶⁴ Ymmärryksen avulla älykäs siis voi vähitellen oppia joko omasta tai toisten kokemuksesta saamaan oikeaa käsitystä hyvästä toiminnasta.

Edellä mainitun perusteella voidaan tarkentaa Aristoteleen kaaviota käytännöllisen ajattelun osa-alueista siten, että totuudenmukaisesti päättelevä toimintavalmius (heksis praktikē) voidaan luonteensa osalta jakaa hyveelliseen käytännölliseen järkeen (fronesis) ja ei-hyveelliseen käytännölliseen älykkyyteen (deinotes). Toiseksi toimintavalmiudet voidaan tehtäviensä osalta jakaa määräyksiä antaviin kykyihin (fronesis ja deinotes) ja mielipiteitä ja ymmärrystä muodostavaan kykyyn (synesis).²⁶⁵ On syytä huomioida, että tehdyllä tarkennuksella on seurauksensa myös rationaalisen sielun osan totuutta eri tavoin hallitsevien toimintavalmiuksien kokonaisuuteen, joka on täydentynyt siten, että teoreettisen ajattelun valmiudet ovat edelleen tieteellinen tieto, intuitiivinen järki ja viisaus ja käytännöllisen ajattelun valmiudet ovat taito, käytännöllinen järki, käytännöllinen älykkyyks sekä ymmärrys.

²⁶² NE, VI, 12; 1144a: 5-9.

²⁶³ NE, VI, 2, 1139a: 26-31, Knuutila, 1989, 245.

²⁶⁴ Knuutilan mukaan Aristoteleen esitys mainituista käsitteistä on luonnosmainen.

²⁶⁵ Myös Ringbom on kiinnittänyt huomiota käytännöllisen ajattelun jakautuneisuuteen määräyksiä antavaan käytännölliseen järkeen (imperative reasoning) ja kriittisesti arvioivaan ja eri asioita yhdistämään kykenevään ymmärrykseen (critical reasoning). (Ringbom, 2002, 103-105.)

Kuvio 1. Käytännöllisen ajattelun valmiudet

Sekä teoreettinen että käytännöllinen ajattelu konstituivat hyvää elämää.²⁶⁶ Teoreettisen toiminnan ohjauksen hyve on viisaus, joka johtaa hyvään elämään, kuten käytännöllinen järki johtaa hyvään elämään käytännöllisen toiminnan alueella. Molemmat ovat itsessään valitsemisen arvoisia.²⁶⁷ Ymmärryksen osalta tällaista määritystä ei tiukasti ottaen pystytä tekemään tämän tutkimuksen perusteella. Käytännöllisen sielun osan hyvällä toiminnalla viitataan suppeassa mielessä vain laskevaan sielun osaan ja laajassa mielessä koko mielipiteitä muodostavaan sielun osaan.^{268 269}

3.7 Toiminnan luonne

Mitä merkitystä nyt tehdyillä täsmennyksillä sitten on nykyajan toiminnan teorioiden kannalta? Aristoteleen teoriassa on pääpaino luonteen hyveiden mukaisen toiminnan kuvauksessa, vaikka käytännölliseen harkintaan viitataan useissa eri kohdin ja järjen käyttöä sekä kohtuunmukaisuutta korostetaan. Kasvatuksen ja käytännön harjoittelun osuutta painotetaan hyveiden muodostuksessa, mutta ajattelun ja järjen käytön

²⁶⁶ Knuuttila, 1989, 240-24; NE VI, 1-13; Sihvola, 1992, 25.

²⁶⁷ NE VI, 12, 1143b19-1144a5.

²⁶⁸ Laskevasta sielun osasta kts. NE VI, 1; 1139a: 12-15.

²⁶⁹ Mielipiteitä muodostavan sielun osan voidaan olettaa sisältävän myös ymmärryksen osa-alueen kts. NE VI, 5; 1140b: 26-29.

kehittymisen kuvaus jätetään kuitenkin vähäiselle huomiolle. Nyt tehdyt täsmennykset voivat auttaa kokonaisvaltaisemman ihmisen olemuksen ja käytännöllisen viisauden kehittymisen hahmottamisessa ja olemassa olevien teorioiden kriittisessä tarkastelussa.

Tehdyt täsmennykset auttavat ymmärtämään, miksi ihminen voi siis älykkyytensä ja nokkeluutensa avulla toimia menestyksellisesti (ainakin jonkin aikaa ja jossakin suhteessa), vaikka hänellä ei olisi käsitystä hyvästä ja oikeasta päämäärästä. Toiseksi täsmennykset voivat tarjota lähtökohtia siihen, miten käytännöllisen harkinnan käyttöä voidaan lisätä ymmärryksen avulla eli refleктоimalla enemmän omaa ja toisten toimintaa. Kolmanneksi täsmennykset luovat perustaa toisten ihmisten huomaamiselle, huomioimiselle ja ymmärtämiselle sekä yhteistoiminnalle. Ymmärryksen avulla voimme siis oppia toisten kokemuksista, eläytyä niihin sekä kokea myötätuntoisuutta ja hyväntahtoisuutta. Toisaalta myös vastakkaiset tuntemukset ovat mahdollisia ja sellaisina ne voivat johtaa meidät eristyksiin ja toisista vieraantumiseen. Tehdyt täsmennykset ovat auttaneet muodostamaan kokonaisvaltaisempaa käsitystä hyvään elämään pyrkivästä inhimillisestä toiminnasta ja ne ovat luoneet perustaa kokemukseen perustuvalla toiminnan tutkimukselle.

Edellä on esitetty toimijaan liittyviä tekijöitä, jotka vaikuttavat toiminnan luonteeseen: ihmisen olemus, luonteen hyveet, teoreettinen ajattelu ja käytännöllinen harkinta. Seuraavaksi tarkastellaan toiminnan luonteeseen vaikuttavien osatekijöiden aiheuttamia ongelmia ja mahdollisuuksia.

3.7.1 Heikko- ja vahvaluonteisuuden ongelma teon näkökulmasta

Ihminen pystyy siis suunnittelemaan ja harkitsemaan edeltäkäsintä toimintaansa ja ymmärryksen avulla hän voi harkinnassaan arvioida kohtuunmukaisuutta ja etsiä hyvää keskiväliä äärimmäisten paheiden väliltä. Kohtuunmukaisuuden määrittäminen on aina vaikeaa ja aikaa vievää eikä keskiväliä voida määrittää aritmeettisesti eikä yleisesti, sillä

se vaihtelee tilannekohtaisesti.²⁷⁰ Käytännöllisesti järkevä ihminen pyrkii tekemään valintoja ja ratkaisuja, jotka jatkuvasti muuttuvissa olosuhteissa auttavat häntä elämään tasapainoista ja hyvää elämää yhdessä toisten ihmisten kanssa. Se vaatii oikeaa käsitystä hyvän elämän päämäärästä sekä jatkuvaa tilannekohtaista harkintaa, oikeita arvioita, hyvää silmälläpitäviä valintoja ja valintojen mukaista toimintaa.

Tekojen luonnetta voidaan tarkastella sekä yleisesti että lisämääreitten kanssa tiettyyn toimintahetkeen sidottuna. Toimintahetkeen ja – paikkaan sidotuissa yksittäistapauksissa on paljon eroja, jotka tekevät lisämääreiden huomioon ottamisen välttämättömäksi.

Sekä yleiset että tiettyyn toimintahetkeen sidotut teot voidaan niiden luonteen perusteella jakaa 1) vapaaehtoiisiin ja 2) tahdonvastaisiin tekoihin. Yleisesti voidaan sanoa, että vapaaehtoisen teon lähtökohta on tekijässä itsessään. Aristoteleen mukaan lähtökohta on tekijässä itsessään silloin, kun sekä toimiminen että ei-toimiminen ovat hänen vallassaan. Tahdonvastaisten tekojen syinä ovat pakko tai tietämättömyys. Pakon alaisen teon lähtökohta on tekijän ulkopuolella, eikä tekijä voi siihen vaikuttaa. Tietämättömyys voi aiheuttaa tahdonvastaisten tekojen lisäksi ei-vapaaehtoisia tekoja. Teon luonne voi vaihdella riippuen siitä, tarkastellaanko sitä yleisellä vai tapauskohtaisella tasolla, sillä yksittäisen tapauksen erityispiirteet voivat olla sellaiset, että ne muuttavat myös teon luonteen.²⁷¹

Heikko- ja vahvaluonteisuuden ongelman edellytyksenä on pidetty tahdon suhdetta muihin sielun osiin. Heikkoluonteisuudessa (akrasia) ja vahvaluonteisuudessa (enkratés) oletetaan tahdon ja sielun muiden osien välisen suhteen olevan epätasapainossa. Ongelma voidaan tiivistää kysymykseen: Määrääkö tahtoa ensisijaisesti irrationaalinen sielun osa (esimerkiksi geenit, hormonit, aineenvaihdunta tai vietit) vai määrääkö tahtoa sielun rationaalinen osa fronesiksen, synesiksen tai deinoteksen avulla?²⁷²

Aristoteles kuvaili sekä heikko- että vahvaluonteisuutta usealla eri tavalla: 1) heikkoluonteisuus perustuu tietämättömyyteen oikeasta ja väärästä, hyvästä ja

²⁷⁰ NE, II, 3, 1104b: 5-1107: a.

²⁷¹ NE, III, 1.

²⁷² NE, II, 3, 1105a: 10-13.

huonosta²⁷³, 2) heikkoluonteisuus johtuu kohteesta²⁷⁴ tai 3) heikkoluonteisuuden syynä voi olla ihmisen luonteenlaatu²⁷⁵. Toisaalta hän otti huomioon myös sen, että 4) vahvaluonteisuuskin voi olla haitallinen silloin, jos ihminen ei erota hyvää huonosta.^{276 277}

Ensinnäkin ihmisellä voi olla tietoa, vaikka hän ei käytäkään sitä. Esimerkiksi juopunut voi humalansa takia jättää tiedon huomiotta. Ihminen voi myös yhdistellä väärin universaaleja ja partikulaarisia premissejä.²⁷⁸ Esimerkiksi Liisa voi tietää, että mäkikuismalla on ihmiselle hyvä vaikutus, mutta hän ei tiedä, onko käsillä oleva kasvi juuri mäkikuisma. Kohteesta johtuva heikkoluonteisuus liittyy ruumiillisiin nautintoihin ja haluihin, joita ihminen ei kykene hallitsemaan järkensä avulla.²⁷⁹

Heikkoluonteisuus ja nautinnot kytetään usein yhteen. Aristoteleen mukaan nautinnot kuuluvat hyvään elämään ja sen takia hän kumoaa väitteet, joiden mukaan kohtuullinen välttäisi nautintoja kokonaan tai käytännöllisesti järkevä tavoittelisi vain elämää ilman kärsimyksiä tai että eläimet ja lapset tavoittelisivat vain nautintoja.²⁸⁰ Elämästä nauttiminen ei siis sinänsä välttämättä merkitse heikkoluonteisuutta tai hillittömyyttä, eikä nautintojen välttäminen johda onnellisuuteen, sillä nautinnot kuuluvat luonnollisena osana hyvään ja onnelliseen elämään.

Kasvatuksen ja hoidon kannalta on hyvä kyetä erottamaan sielun osien välisen epätasapainon syyt. Heikkoluonteinen harkitsee ja tietää, mitä tulisi tehdä, mutta hän ei toimi valintansa mukaisesti, kun taas vahvaluonteinen tai hillitön pysyy päätöksessään, vaikka tietäisi, ettei se hyvä olekaan. Heikkoluonteinen on aina valmis katumaan, kun taas hillitön valitsee ja pysyy valinnassaan vain pelkän nautinnon takia. Sen vuoksi hillitön ei kadu eikä parane. Toisaalta liian vähän nauttivakaan ei kuitenkaan voi hyvin.²⁸¹

²⁷³ Aiemmin esitetyn pohjalta tämä tarkoittaa heikkoa fronesiksen ja synesiksen toimintaa.

²⁷⁴ Aiemmin esitetyn pohjalta tämä tarkoittaa vahvaa irrationaalisen sielun osan toimintaa ja heikkoa järjen käyttöä.

²⁷⁵ Luonteenlaadun syntyyn vaikuttavat aiemmat teot ja synesis.

²⁷⁶ Hyvän erottaminen huonosta kuuluu fronesiksen tehtävään, joten deinetekseen pohjaava vahvaluonteisuus voi olla haitallinen.

²⁷⁷ NE, VII, 1-3 ja 11-12.

²⁷⁸ NE, VII, 3.

²⁷⁹ NE, VII, 4-6.

²⁸⁰ NE, VII, 11-14.

²⁸¹ NE, VII, 7- 10.

Vahvaluonteisuus on tilanteen hallintaa. Se on arvokkaampaa kuin pelkkä kestävyys, mutta vahvaluonteisuus ei välttämättä ole pelkästään hyvä ja kohtuullisuutta korostava ominaisuus, sillä jos vahvaluonteisella on väärä käsitys hyvästä, se johtaa hänet harhaan. Harkintaan perustuva vahvaluonteisuus ja hillittömyys voi sen tähden olla vaikeammin parannettavissa kuin nopeasti kiihottuva heikkoluonteisuus, joka on eräänlaista pehmeyttä. Tavat muuttuvat aina hitaasti. Siitä huolimatta tottumuksen myötä luonteenpiirteeksi kehittynyt heikkoluonteisuus on helpommin parannettavissa kuin luontainen heikkoluonteisuus.²⁸²

Hyveellisellä ihmisellä irrationaalinen ja rationaalinen sielunosa on sopusoinnussa ja tasapainossa tahdon kanssa.²⁸³ Aristoteelisessa ihmistutkimuksessa kannatetaan sopusointua ja harmoniaa hyvän elämän periaatteena tahdon ja järjen välillä. Edellisten nautintoon liittyvien huomioiden perusteella voidaan tosin olettaa, että mitä ilmeisemmin tämän sopusoinnun tulee vallita myös tahdon ja irrationaalisen sielun osan välillä.²⁸⁴

Kohtuunmukaisuus siis auttaa harkitsevaa käsittämään ja arvioimaan sitä, mikä on oikein. Hyvän elämän päämäärä johtaa hyvään valintaan, mutta välttämättä arvion tekeminen oikeasta ja väärästä ei ole aivan helppo ja ongelmaton tehtävä. Yhtä hyvin ihminen saattaa pitää hyvänä vain hyvältä näyttäviä asioita ja lisäksi hän voi sekoittaa vielä keinot ja päämäärätkin keskenään.

Esimerkiksi G. E. Mooren (1962) mukaan lähes kaikki etiikan filosofit ovat tehneet naturalistisen virhepäätelmän (naturalistic fallacy) luullessaan sisäisen arvon käsitteen olevan yksinkertainen ja ainutlaatuinen. Ja lähes kaikki ovat erehtyneet seurauksista, sillä he ovat pitäneet erotteluja sen 'mitä pitäisi tehdä' ja sen 'mitä pitäisi olla' välillä yksinkertaisena ja selvänä sen sijaan, että olisivat kysyneet 'miksi jotain pitäisi tehdä' tai 'miksi jotain pitäisi olla'. Naturalistinen virhepäätelmä on johtanut Mooren mukaan siihen, että välineitä on alettu pitää päämääränä.²⁸⁵

²⁸² NE, VII, 7- 10.

²⁸³ NE, I, 13, 1102b: 14-1103a: 10 ja VII, 2, 1146a: 10-17 kts. myös Knuutila, 1989, 247.

²⁸⁴ Puhakainen on kritisoinut pyrkimyksiä, joissa ihmisen järjen ja tahdonalaisen toiminnanohjauksen alaisuutta yritetään supistaa ja irrationaalisen toiminnan ohjauksen alaisuutta laajentaa. Tällaiset pyrkimykset näkyvät hänen mukaansa muun muassa modernissa käsityksessä, jonka mukaisesti rikollisuuden syitä etsitään aivojen kemiallisista muutoksista. (Puhakainen, 1999, 18-19.)

²⁸⁵ Almost all ethical writers have committed the naturalistic fallacy - they have failed to perceive that the notion of intrinsic value is simple and unique; and almost all have failed, in consequence, to distinguish clearly between means and end - they have discussed, as if it were simple and unambiguous, the question,

Tekemisen yhteydessä syyn ja seurauksen asymmetria on ongelma, johon voidaan etsiä vastausta esimerkiksi teon tekemisen ja aiheuttamisen välisestä erottelusta.²⁸⁶

3.7.2 Akrasian ongelma harkitun toiminnan näkökulmasta

Koska yksittäisen teon luonteen paljastaminen vapaaehtoiseksi, tahdonvastaiseksi tai ei – vapaaehtoiseksi teoksi voi jo olla vaikeaa, voi toimijan luonteen paljastaminen heikkoluonteiseksi tai vahvaluonteiseksi voi olla vielä vaikeampaa. Heikko- ja vahvaluonteisen teon ongelman arvioimisessa tarkasteltiin ensinnäkin teon lähtökohtaa ja alkuperää sekä sielun osien välistä tasapainoa. Aristoteleen mukaan toimijan luonteen paljastavat paremmin valinnat kuin teot, sillä toisin kuin teot, valinta on aina vapaaehtoinen, tietoisesti harkittu ja vapaasti valittu.²⁸⁷

Valinnan arvostuksen taustalla on jumalallisen mietiskely- ja harkintakykymme korostus. Samalla on kuitenkin syytä muistaa, että pelkkä ajattelu, ilman tekoja, riittää meille sellaisenaan vain siinä tapauksessa, että kuvittelemme olevamme jumalia. Ihmisinä meidän on harkittava, mutta myös toimittava ja tehtävä käytännöllisiä tekoja.²⁸⁸ Aristoteles ei ottanut tarkasteluissaan huomioon yleisellä tasolla tapahtuvaa tai pitkälle tulevaisuuteen suuntautuvaa harkintaa ja valintaa. Hänen näkökulmansa oli ”tässä ja nyt”, välittömästi tehtävät asiat.

Valinnasta muodostuu siis myös toiminnan luonteen määrittämisen kriittinen piste, johon käytännöllinen harkinta johtaa ja josta harkittu tekeminen alkaa. Valinta ei nimittäin ole oikea ilman käytännöllistä järkeä ja hyvettä, sillä toinen niistä huolehtii päämäärästä ja

‘What ought we to do?’ or ‘What ought to exist now?’ without distinguishing whether the reason why a thing ought to be done or to exist now, is that it is itself possessed of intrinsic value, or that it is a means to what has intrinsic value. We shall, therefore, be prepared to find that virtue has a little claim to be considered the sole or chief good as pleasure; more especially after seeing that, so far as definition goes, to call a thing a virtue is merely to declare that it is a means to good. (Moore, 1962, 173.)

²⁸⁶ von Wright, 1990, 75 ja Niiniluoto, 1983, 246.

²⁸⁷ NE, III, 2, 111b: 4-6 ja II, 4: 1105b: 9-14.

²⁸⁸ NE, X, 7-9.

toinen päämäärään johtavasta toiminnasta.^{289 290} Valinnasta muodostuu siis eräänlainen risteyskohta, kiasma, ajattelun ja teon välille, sillä valinnan jälkeen ja tekojen kautta ihmisen ajattelu ja harkitseminen vaikuttaa maailmaan muuttaen siinä havaittavissa olevia asiantiloja. Aristoteles vakuuttaa kuulijaansa valinnan, käytännöllisen harkinnan ja teon välisestä suhteesta:

“Valinta on toiminnan lähtökohta. Se on sen liikkeelle paneva syy, mutta ei päämääräisyys. Ja valinnan syy on halua ja päämäärää silmälläpitävä päättely. Valintaa ei siis ole ilman järkeä ja ajattelua ja luonteenpiirteitä. Ajattelu itse ei kuitenkaan liikuta mitään; sen tulee toimia päämäärän hyväksi käytännöllisenä järkenä.²⁹¹

Valinta on siis harkitun teon lähtökohta, mutta se ei sen riittävä syy eikä teon (yleensä) edes välttämätön syy sen enempää teleologisessa kuin kausaalisessakaan mielessä.²⁹² Kaikki teot eivät ole harkitusti valittuja, vaan kuten edellä esitettiin ihminen voi toimia myös muista lähtökohdista käsin.²⁹³ Ja vaikka harkinta siis voi määrätä tekoa valinnan kautta, niin siitä huolimatta ihminen voi heikkoluonteisuuttaan jättää valitun teon tekemättä tai sattuma voi muuttaa tilanteen toisenlaiseksi. Osa teoista muodostuu nopeista liikkeistä ja reaktioista ja suuri osa voi olla tottumukseen perustuvia nopeita ratkaisuja, joita ei erikseen harkita. Näin tehtyjä tekoja ei pystytä välttämättä jälkikäteen käsitteellisesti selittämään.

Valinta edellyttää aina vapaaehtoisuutta, mutta kaikki vapaaehtoisesti tehdyt teot eivät ole välttämättä valittuja, sillä vapaaehtoisuuden käsitteen ala on laajempi kuin valinnan. Esimerkiksi lapsen leikki tai spontaanit teot voivat olla vapaaehtoisia, mutta ne eivät välttämättä ole harkittuja ja valittuja. Kaikki vapaaehtoinen toiminta ei siis ole tietoisesti

²⁸⁹ NE, VI, 13, 1145a:5-7.

²⁹⁰ Tässä hyveen täytyy ensisijaisesti tarkoittaa kohtuunmukaisuuden hyvettä, joka auttaa arvioimaan oikein.

²⁹¹ NE, VI, 2, 1139a: 33-1139b.

²⁹² Kausaalisessa teon selityksessä on pyritty asettamaan ilmiöitä yleisten "luonnonlakien alaisuuteen" ja huomion keskipisteenä on ollut menneisyys (von Wright, 1985a, 9). Teleologista "finaalisista syistä" tai "päämäärästä" käsin lähtevää selittämisen tapaa on kehitetty vastaamaan siihen, mitä varten jokin tapahtuma sattui tai jokin olio on olemassa, siis vastaamaan miksi -kysymykseen. Yhdeksi teleologisen selittämisen tyypiksi on esitetty aikomuksista käsin lähtevää intentionaalista selitystä ja tekojen selittämisen tavaksi on esitetty praktisen syllogismin kaaviota. (Niiniluoto 1983, 253, 302-305.)

²⁹³ Harkitut teot ovat aina vapaaehtoisia, mutta tekojen lähtökohta voi olla myös tekijän ulkopuolella, jolloin kyseessä on pakotettu teko, tai tekijä vain tekee tekoja harkitsematta tottumuksen, luonteen tai esimerkiksi eläimellisen himon johdosta.

valittua.²⁹⁴ Pelkästään tekoja havainnoimalla ei näin ollen todellakaan voida sen paremmin ymmärtää toimintaa tai paljastaa toiminnan taustalla olevaa harkintaa, toimijan pyrkimyksiä eikä arvostuksia, vaan niiden selvittämiseksi ja ymmärtämiseksi tarvitaan havainnoinnin lisäksi valintojen perusteita koskevaa keskustelua ja argumentaatiota sekä pidempiaikaista seuranta.

Valintoja koskeva ajattelu kohdistuu samoihin asioihin kuin harkintakin eli mahdollisuuksiin ja keinoihin. Koska valinnoissa pyritään mahdollisimman hyviin ratkaisuihin, pystytään valintojen perusteita selvittämällä tutkimaan käytännöllisen toiminnan taustalla olevia arvoja ja arvostuksia. Vaikka valinta koskeekin sitä, mitä pidämme hyvänä, se ei kuitenkaan ole pelkkä mielipide tai sen ilmaus. Valinta johtaa toimintaan. Valinnan kreikankielinen nimi *prohairesis* viittaakin siihen, että jotakin otetaan ennen jotain toista.²⁹⁵

Valinta on haluava järki tai ajatteleva halu.²⁹⁶ Hyvässä valinnassa järjen ja halun välinen suhde on välttämätön ja sopusointuinen. Järjen ja halun välisen välttämättömän yhteyden pohjalta Aristoteleen teoriasta onkin tehty tulkintoja, joiden mukaan ihmisellä ei voi olla järjestä vapaata tahtoa.²⁹⁷ ²⁹⁸ Järjen ja vapaan tahdon välinen ongelma on nostettu esiin valinnan ja sitä seuraavan konkreettisen toiminnan välisen suhteen avulla tarkasteltuna. Tässä palataan siis jälleen jo edellä käsiteltyyn akrasian ongelman tarkasteluun. Tahdon ja järjen välinen ongelma onkin ilmeinen silloin, kun pidetään kiinni tulkinnasta, jonka mukaan harkinnan johtopäätöksenä on teko.

Aiemmin akrasian yhteydessä tehdyn tarkastelun pohjalta voidaan mielestäni väittää, että Aristoteles pitää tahdon ja järjen välistä yhteyttä välttämättömänä, mutta myös, että hän pystyy näkemään niiden välillä erilaisia suhteita: järki voi hallita tahtoa tai päinvastoin tai tahto ja järki voivat olla sopusointuisessa suhteessa keskenään. Tahdon ja järjen välisen yhteyden välttämättömyys siis mahdollistaa ihmiselle järjen mukaisen toiminnan, mutta se ei välttämättä johda järjen mukaiseen valintaan eikä valinnan mukaiseen toimintaan. Ihminen voi valita ja myös toimia toisin. Toisin toimimisen edellytyksenä täytyy olla se, että

²⁹⁴ NE, II, 1-2 ja VII, 1-10.

²⁹⁵ NE, III.

²⁹⁶ NE, VI, 2, 1139b: 5.

²⁹⁷ Knuutila, 1989, 225-226.

²⁹⁸ Muun muassa Johannes Duns Scotus ja William Ockham kritisoivat Aristotelesta, sillä heidän mukaansa tahto voi harkinnan jälkeenkin valita toisin. Aristoteleelle tällöin oli kysymys akrasiaista eli heikkoluonteisuudesta. (Knuutila, 1989, 225-226.)

harkinnan johtopäätökseksi käsitetään valinta. Tämä näkemys poikkeaa esimerkiksi Knuutilan tulkinnasta:

“Harkinta alkaa aiotusta lopputuloksesta ja päättyy välittömästi tehtävään.”²⁹⁹

Sen sijaan väitän, että sekä käytännöllisen järjen että deinoteksen mukaisen harkinnan johtopäätöksenä on valinta ja että valinta on praktisen syllogismin ja sitä seuraavan teon lähtökohta. Aristoteleen mukaan mahdottomien (ja huonojen tai väärin) toimintavaihtoehtojen edessä toiminnasta luovutaan, kun taas mahdollisen edessä siihen ryhdytään.^{300 301} Edellisen perusteella voidaan olettaa, että vasta välittömäksi toimintapäätökseksi muodostuva valinta, olisi praktisen syllogismin ja sitä seuraavan teon lähtökohta. Tätä oletusta tukee mielestäni myös Aristoteleen oma käsitys toiminnan ja valinnan välisestä suhteesta:

“Valinta on toiminnan lähtökohta.”³⁰²

Yllä olevan perusteella vahvistuu käsitykseni siitä, että käytännöllisen harkinnan lopputulos voi olla valinta, päätös, mielipide tai arvio, mutta ei teko, kuten on väitetty.³⁰³ Tehdystä tarkennuksesta seuraa, että toimintaa koskevasta ajattelusta ei välttämättä seuraa tekoa. Esimerkiksi kokemuksen laadullinen reflektointi voi lisätä käytäntöä koskevaa tietoa ja ymmärrystä, mutta se ei välttämättä johda välittömästi tai myöhemminkään tehtävään tekoon. Inhimillistä toimintaa koskeva ajattelu täydentää oleellisella tavalla pluralistista tietoperustaa ja siksi se voi olla luonteeltaan sekä teoreettista ja mietiskelevää että myös päämäärärationaalista päättelyä.

Aristoteles kritisoi Platonin käsitystä 'yhden hyvän ideasta' ihmisen toiminnan lähtökohtana, sillä tällöin hyvän pitäisi olla joko yleisesti kaikkiin asioihin sovellettavissa tai kaikesta erillinen ja vain itsessään oleva. Kumpikin vaihtoehto näytti hänestä ihmiselle

²⁹⁹ Knuutila, 1989, 226.

³⁰⁰ Nussbaum huomauttaa, että Aristoteleen teoriassa käytännöllinen harkinta koskee vain käsillä olevaa, välitöntä toimintatilannetta, ei esimerkiksi hypoteettista päätöstä toteuttaa teko jonakin tiettyinä hetkenä tulevaisuudessa. Aristoteles ei siis tee erottelua välittömän toimintahetken ja jonkun tulevaisuudessa mahdollisesti olevan toimintahetken välille. (Nussbaum, 1978, 193.)

³⁰¹ NE, III, 3, 1112b: 20-30.

³⁰² NE, VI, 2, 1139a: 32.

³⁰³ Valinta on käytännöllisen järjen ja älykkään harkinnan johtopäätös. Mielipide ja arvio ovat ymmärryksen johtopäätöksiä. Teko on praktisen syllogismin johtopäätös.

ylivoimaiselta.³⁰⁴ Lähtökohdan sijaan Aristoteles tarkasteli hyvän ideaa päämääränä, sillä hän uskoi, että mikäli on vain yksi hyvän idea, jonka ihminen pystyisi saavuttamaan, täytyy hyvän olla jotakin sellaista, jonka ihminen pystyy saavuttamaan toimimalla. Toisaalta hän jätti oven auki myös sille vaihtoehdolle, että hyvän ideoita on useampia ja että toiminnalla voidaan saavuttaa monia hyvän ideoita.

“Jos siis on olemassa yksi päämäärä kaikelle sille, mitä teemme, se on silloin toiminnalla saavutettava hyvä, ja jos niitä on useampia, silloin ne yhdessä edustavat sitä.”³⁰⁵

Päämäärät on jaettavissa kahteen ryhmään: niihin, joita ei koskaan valita minkään muun kuin itsensä takia ja ne, jotka valitaan joskus itsensä takia, joskus jonkun muun takia.³⁰⁶ Onnellisuus (eudaimonia) on Aristoteleen mukaan ainoa sellainen päämäärä, jota ei koskaan valita muuta kuin itsensä takia. Onnellisuus riittää ihmiselle sellaisenaan, sillä se tekee elämästä elämisen arvoisen.

“Onnellisuus on siten täydellinen ja itsessään riittävän hyvä ja se on tekojemme päämäärä.”³⁰⁷

Koska Aristoteleelle ihminen on luonnostaan yhteisössä elävä olento, ei ’itsessään riittävä’ voi tarkoittaa individualismin tai hedonismin mukaista ’riittävyttä minulle tässä ja nyt’. Se ei merkitse myöskään pelkkää nautintoa, rikkautta tai kunniaa eikä pelkkää mietiskelyä, sillä ihmisen tehtävä on oikean järjen mukainen, hyveellinen toiminta.³⁰⁸

Aristoteles etsii hyvän toiminnan ehtoja ja päätyy elämän mittaiseen, hyveen mukaiseen toimintaan. Onnellisuus ei siis merkitse toimijalle mitään staattista asiantilaa, vaan se on hyvää elämää silmällä pitävää harkintaa ja toimintaa.³⁰⁹ ³¹⁰ Tämä hyvin pragmaattinen

³⁰⁴ NE, I, 6, 1096b: 15-34.

³⁰⁵ NE, I, 7, 1197a: 22-25.

³⁰⁶ NE, I, 7, 1197a: 30-36.

³⁰⁷ NE, I, 7, 1197b: 20-21.

³⁰⁸ NE, I, 4-5, 7, 1097b: 10-11.

³⁰⁹ NE, I, 8, 1098b: 20-23.

³¹⁰ Tässä on syytä muistuttaa, että hyveet jakaantuvat intellektuaalisiin ja luonteen hyveisiin ja että nyt tarkastelun kohteena oleva käytännöllinen harkinta kuuluu viisauden ja ymmärryksen ohella intellektuaalisiin hyveisiin, kun taas esimerkiksi anteliaisuus ja kohtuullisuus kuuluvat luonteen hyveisiin. (NE, I, 13, 1103a: 1-10)

lähtökohta vie mielestäni pohjan pois niiltä väitteiltä, joiden mukaan Aristoteleen ihanteena olisi pelkkä kontemplaatio tai mietiskely tai että käytännöllisellä toiminnalla olisi hyvän elämän tavoittelussa pelkkä välineellinen merkitys. Sellaisenaan kontemplaatio ja mietiskely voi olla teoreettisen ja tieteellisen toiminnan ihanteita ja ylintä ihmisessä, mutta yhteisössä elävän ihmisen ihanteiksi ne eivät mitenkään voi riittää ilman käytännöllistä toimintaa ja sitä koskevaa harkintaa.

3.7.3 Taito, tekeminen ja päämäärarationaalinen päättely

Aristoteles rinnastaa harkinnan ja laskevan ajattelun, mutta tekee niiden välille implisiittisen erottelun, jota on tässä vielä syytä selventää. Erottelu on tärkeä siksi, että laskevaa ajattelua on aiheellisesti kritisoitu filosofiassa siitä, että siinä maailma käsitetään olevaksi ihmistä varten. Laskevassa ajattelussa maailma on nimittäin inhimillisen vaikuttamisen kohde.³¹¹ Tässä tutkimuksessa oletuksena on ollut, että vaikka käytännöllinen harkinta voikin olla luonteeltaan laskevaa, ei välttämättä kaikki käytännöllinen harkinta ole tyypistettävissä pelkkään laskevaan ajatteluun, vaan että käytännöllisestä harkinnasta on erotettavissa erilaisia ajattelun tapoja. Tässä luvussa laskeva ajattelu pyritään erottamaan harkinnan osa-alueena päämäärarationaaliseksi päättelyksi, joka koskee erityisesti taidon (poiesis) mukaista tekemistä.

Nussbaum on kritisoinut kapeaa käsitystä käytännöllisestä harkinnasta. Hänen mukaansa sekä hedonistiset (mielihyvää tavoittelevat) että utilitaristiset (omaa etua kalkyloivat) käsitykset käytännöllisestä harkinnasta johtuvat väärinkäsityksistä ja käänösvirheistä, jotka pitäisi haudata. Kuten aiemmin kävi ilmi, hän ei ole tyytyväinen myöskään tulkintaan, jossa käytännöllisellä harkinnalla viitataan vain deduktiivis-rationaaliseen päättelyyn, sillä ensinnäkään tekojen selittäminen ei aina perustu vain havaittaviin asiantiloihin ja toiseksi käytännöllinen harkinta ei perustu, eikä sillä tähdätä deduktiivisiin systeemeihin.³¹²

³¹¹ Muun muassa Varto nostaa Heideggerin laskevan, teknisen ajattelun kriitikoksi. Monien ihmisten aiheuttamien katastrofien taustalla Heidegger näkee laskevan ajattelun, jonka tilalle tarvittaisiin toisenlaista ajattelemisen tapaa, jossa ihminen ja Luonto kuuluvat osaksi samaa kokonaisuutta. (Varto, 1991, 8-14.)

Nussbaumin mukaan käytännöllisen harkinnan on käsitetty koskevan vain pelkkää instrumentaalista, parhaan keinon etsimistä kohti haluttua asiantilaa.³¹³ Tällaiset väitteet ovat perusteltuja sikäli, että Aristoteleen mukaan hyvään harkintaan kuuluu päättelyä, etsimistä ja laskemista. Yleisesti ottaen kaikki harkitsevat ja etsivät vastausta kysymykseen: Miten päämäärä saavutetaan? Heikkoluonteinen ja paheellinenkin voi saavuttaa tavoitteensa, jos hän laskee oikein. Jos harkinta ei ole pitänyt silmällä hyvän elämän päämäärää, voidaan toiminnalla aiheuttaa myös paljon pahaa. Harkinta voi siis olla joko hyvää elämää silmällä pitävää tai sen huomiotta jättävää tai se voi olla suhteessa johonkin partikulaariseen päämäärään.³¹⁴

Von Wrightin mukaan päämäärärationaalisessa ajattelussa keinot ovat se hinta, mikä hyvän asian vuoksi kannattaa maksaa. Päämäärärationaalisessa ajattelussa halutut asiantilat ovat niitä päämääriä, joiden saavuttamiseksi keinot valjastetaan. Tällöin toiminnan luonne muuttuu välttämättömäksi "työksi", joka on pakko tehdä, jotta halutut asiantilat saavutettaisiin.³¹⁵ Kuvattu päämäärärationaalisuus koskee siis vain osaa käytännöllisen harkinnan koko alueesta, sillä siinä jätetään huomiotta ilman lisämääreitä tapahtuva, toimintaa koskeva harkinta, jossa ei tavoitella mitään tiettyä asiantilaa, vaan ylipäätään hyvää toimintaa ja hyvää elämää.³¹⁶ Käsitän päämäärärationaalisen ajattelun tarkoittavan nimenomaisesti juuri partikulaarista päämäärää silmälläpitävää päättelyä.

Ammattilaiset ovat pitäneet tärkeänä oman ammattinsa päämäärän määrittämistä, sillä päämäärien erilaisuuden perusteella tehtävät ovat erotettavissa toisistaan päämäärien perusteella eri ammatit ansaitsevat yhteiskunnallista oikeutusta olemassaololleen. Ammatillisena hyveenä voidaan erottaa esimerkiksi lääkärin pyrkimys kohti terveyttä ja sodanjohto-opin pyrkimys kohti voittoa.³¹⁷

Ammattietikoiden kritiikki on usein kohdistunut juuri ammattien päämääriin. Esimerkiksi MacIntyre (1981) on kritisoinut ammattien päämäärien tulevan ammattilaiselle annettuina.

³¹² Nussbaum, 1978, 170-175.

³¹³ Nussbaum, 1978, 170.

³¹⁴ NE, VI, 1142b.

³¹⁵ von Wright, 1985b, 175.

³¹⁶ kts. NE, VI,9, 1142b: 29-36.

³¹⁷ NE, I, 7. 1197a: 19-22.

Hänen mukaansa annettujen päämäärien ulkokohtaisuus välineellistää ammatin harjoittamisen.³¹⁸

MacIntyren kritiikki kohdistuu nähdäkseni siihen, että ammattilaisten nähdään keskittyvän pelkkiin annettujen mallien ja sääntöjen mukaisiin taitoihin ja lyövä laimin yksittäiseen tapaukseen liittyvän käytännöllisen harkinnan, erityisesti ymmärryksen osalta. Jos joku määrittelee itsensä työssään ensisijaisesti ammattinsa kautta noudattaen tietysti myös ammattinsa eettistä koodia, voi valintojen ja toiminnan eettinen lähtökohta perustua pelkästäänkin ulkoisesti annettuun toimintaohjeeseen, koodiin tai sääntöön - eikä toimijan omaan käytännölliseen harkintaan ja ihmisten väliseen kohtaamiseen.³¹⁹ ³²⁰ Tiukasti ammattiroolissaan pysyttelevän henkilön on mahdotonta kohdata asiakasta ihmisenä ja ystävänä, jolloin asiakas jää väistämättä aina vain kohteeksi, johon ammattilainen pyrkii vaikuttamaan ammattinsa päämäärän mukaisesti.

Mikäli siis ajatellaan, että ammattilaisen harkinnassa ovat ensisijaisesti mukana tiedolliset ja ulkoa annetut lähtökohdat eli tässä tapauksessa erityisesti ammatin lähtökohdat, perustuu ammattilaisen toiminta annetun mallin tai viitekehyksen tai opitun taidon mukaiseen työn toteutukseen, jossa välitön, käytännölliseen harkintaan perustuva toiminta on mahdotonta. Jos taas hyvän elämän päämäärä, partikulaarinen tieto ja ymmärrys kohtaavat harkinnassa tilanteen erityispiirteet, voivat toimijat kohdata toisensa ensisijaisesti ihmisinä ja vasta toissijaisesti jonkin roolin kantajana. Näin toimien voidaan sulkea pois tai ainakin heikentää ammattietiikoita vaivannut ulkokohtainen annetun eettisen koodin ongelma. Menettely tosin heikentää ammattien perustaa, mutta siten se vastaa käsittääkseni paremmin Aristoteleen ajatusta siitä, ettei mikään yleinen laki tai sääntö voi välttämättä sopia joka tilanteeseen ja että toisaalta lait ja säännöt kaipaavat myös korjauksia ja muutoksia silloin, kun ne ovat ristiriidassa todellisuuden kanssa. Ylipäätensä kaikki yleiset säännöt sekä laki- ja perustuslakikokoelmat voivat olla hyödyllisiä niille, jotka pystyvät ajattelemaan ja arvioimaan, mikä on hyvää, mikä ei ja mikä minkin kanssa sopii yhteen, mutta ne eivät välttämättä sovi jokaiseen yksittäiseen

³¹⁸ McIntyre, 1981, 75.

³¹⁹ Ollila, 1997, 87.

³²⁰ Aiemmin on esitetty Aristoteleen esimerkki, jossa orjan ja isännän välinen ystävyys on mahdollista, mikäli he kohtaavat toisensa ihmisinä, kun taas annettujen roolien mukaisesti orjan ja isännän välinen ystävyys on mahdoton.

tapaukseen.³²¹ Kyse on siis lain tarkastelusta suhteessa partikulaariseen tilanteeseen ja suhteessa hyvään elämään eikä minkään yksittäisen tapauksen subsumoinnista yleisiin periaatteisiin ja sääntöihin. Käytännöllinen harkinta mahdollistaa siis jatkuvan hereillä olon ja sensitiivisyyden partikulaarisessa tilanteessa.³²²

Aristoteleen mukaan antiikin Kreikan tuotannollisissa tieteissä ja ammattilaisten keskuudessa poiesiksen eli toteuttajan hyvyys liittyi pelkkään tehtävän suorittamiseen.³²³ Mainitun periaatteen mukaisesti taidon toteuttajalle riittää ammatillinen menestys ja kunnia siinä, että hän saavuttaa asetetut partikulaariset päämäärät eli tavoitteet. Siten on riittävää, että lääkäri tekee ihmisestä terveen, siivooja puhdistaa ja järjestelee talouden, talonrakentaja rakentaa hyvän talon ja suutari valmistaa hyvät kengät. Ammatin päämäärää tavoittelevat toimet perustuvat siis haluttujen asiantilojen saavuttamiseen tai haluttujen tuotteiden tuottamiseen ja päämäärärationaaliseen päättelyyn.³²⁴

Hannah Arendt (1998) tarkentaa Aristoteleen poiesis käsitettä jakamalla sen työhön (labour) ja valmistamiseen (work). Arendt pitää työn ja valmistamisen välille tekemäänsä erottelua poikkeuksellisena, mutta etymologisesti perusteltuna, koska työhön ei liity samaa valmiin tuotteen momenttia kuin valmistamiseen, jonka lopputuloksena on aina maailmallinen tuote.³²⁵ Erottelu työnteon ja valmistamisen välillä on jäänyt Arendtin mukaan jo antiikissa tekemättä, koska tuolloin työntekoa halveksittiin. Antiikista alkaen kaikkea tarpeitten tyydyttämiseen tarvittavaa välttämätöntä ja elämää ylläpitävää työtä on pidetty orjille kuuluvana, minkä takia orjan omistaminen on tarkoittanut isännälle vapautumista elämän välttämättömyyksistä ja mahdollisuutta osallistua praxikseen eli vapaaseen toimintaan.

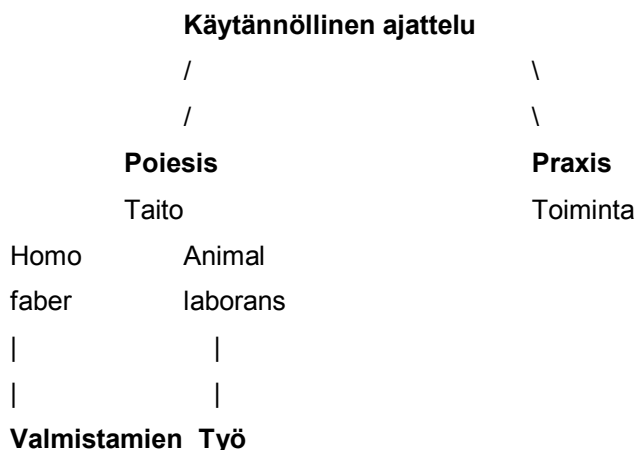
³²¹ NE, X, 9.

³²² vrt. esim. Duodecimin julkaisemat lääkäreiden Käypä hoito –suositukset, joiden soveltamisessa kehoitetaan aina tilannekohtaiseen harkintaan.

³²³ NE, 1097a- 1097b: 25-30.

³²⁴ Mikko Lahtinen on tutkinut Lois Althusserin ja Niccolò Machiavellin käsityksiä menestystä tavoittelevasta harkinnasta, jossa toimijan tehtävänä on praksiksen sattumanvaraisuuden minimointi ja tiettyjen asiantilojen saavuttaminen. Asiantilojen muuttamiseen tähtäävä menestys ei Lahtisen mukaan kuitenkaan välttämättä tarkoita vain oman edun tavoittelua, vaan se voi tarkoittaa toimintamahdollisuuksien avaamista samalla myös toisille toimijoille. (Lahtinen, 1997, 226-227.) Tällainen mahdollisuus tekee mielestäni mahdolliseksi 'hyvältä näyttävän' toimintaterapian toteutuksen "ammattimaisesti". Voidaanhan nimittäin hyvinkin olettaa, että terapeutin harkinnan liikkeellepanevana voimana onkin 'hyvältä näyttävä päämäärä' eli esimerkiksi potilaan toiminnan mahdollistaminen. Tällöin voidaan olettaa, että terapeutti saavuttaa oman onnellisuutensa mahdollistamalla potilaan toimintaa.

³²⁵ Kreikan, latinan, saksan ja ranskan kielessä "työn" vastineet sisältävät ajatuksen tuskasta ja vaivasta, kun taas "tuote" on juonnettu verbistä tuottaa, valmistaa (saks. werk, engl. work) (Arendt, 1998, 80).

Kuvio 2. Arendtin käsitys Poiesiksen osa-alueista.

Arendtin mukaan (*animal laborans*) työhön liittyvä fyysinen uurastus, ponnistelu, tuska ja vaiva sekä tarpeiden tyydyttymisen antama mielihyvä ja elinvoima muodostavat yhdessä biologisen syklin, joka keskittyy työntekijän oman elämän ylläpitoon.³²⁶ *Animal laborans* huolehtii ihmiskehon välttämättömistä biologisista prosesseista: kasvusta, aineenvaihdunnasta ja elämän aiheuttamasta rappeutumisesta, jotka Aristoteleen teoriaan rinnastettuna kuuluvat lähinnä irrationaalisen sielun osan tehtäviin.³²⁷

Animal laboransin voimavarat riittävät kuitenkin turvaamaan useammankin kuin vain yhden ihmisen tai yhden perheen biologisen elämän perustarpeet. Tästä huolimatta työnteon ensisijaisena pyrkimyksenä on tyydyttää oman ruumiin välttämättömät tarpeet, minkä seurauksena täydellinen keskittyminen omaan ruumiiseen rajaa *animal laboransin* radikaalilla tavalla ulos maailmasta.³²⁸ Arendtin mukaan *animal laboransilta* puuttuu kyky harkita ja päättää sekä kyky ennakoita ja valita. Sen sijaan sen tekoja määrää joko omat sisäiset tarpeet tai ulkopuolinen pakko.^{329 330 331 332} Koska *animal laborans* ei siis harkitse

³²⁶ "For mortals, the "easy life of the gods" would be a lifeless life." (Arendt, 1998, 120)

³²⁷ Arendt, 1998, 7.

³²⁸ Arendt, 1998, 118-126.

³²⁹ Arendt, 1998, 84.

³³⁰ Ilmeisesti Arendt viittaa Aristoteleen Poliitiikan kohtaan, jossa tarkastellaan luonnollisen orjan sielun osia: "Orjalla ei ole lainkaan harkitsevaa sielun osaa." (Pol, 1260a11-12.) On kuitenkin syytä huomioida, että sekä orjuutta että jalosukuisuutta on kahta lajia, a) ehdotonta, jolloin orjuus tai jalosukuisuus on luonnollista ja voimassa kaikissa olosuhteissa tai b) ehdollista, jolloin joku voi olla esim. sodankäynnin seurauksena orjuuteen pakotettu. (Pol, 1255a4-36) Kaikilla orjilla täytyy kuitenkin olla sen verran hyveitä, jotta hän tekisi työnsä eikä jättäisi niitä hillittömyyden tai pelkuruuden takia tekemättä. (Pol, 1260a: 35-37.)

³³¹ Arendtin käsitys työnteosta vastaa nykyisiä työnteosta palkkatyönä, jota tehdään vain elannon hankkimiseksi, elämisen ehtojen täyttämiseksi. Kts. Palonen, 1989, 22.

³³² Aristoteles teki erottelun luonnollisen orjuuden ja olosuhteista johtuneen orjuuden välille, minkä takia hänen käsityksensä mukaan myös orjan kyvyistä voidaan pitää Arendtin käsitystä tarkempina. Jos

eikä päättä, ovat sen teot aina joko harkitsemattomia tai ulkopuolisen pakon tai sattuman sanelemia. Koska animal laboransilta puuttuu kyky ennakoida ja valita, seuraa siitä myös, ettei hänen toimintaansa voi ennakoida. Ainoastaan ulkopuolisen pakon avulla voidaan animal laboransin tekeminen saattaa ennakoitavissa olevaan muotoon.

Valmistava ihminen (*homo faber*) tuottaa ja rakentaa maailmaa. Helpottaakseen animal laboransin työtä *homo faber* keksii, suunnittelee ja valmistaa käyttöesineitä, työkaluja, koneita ja rakennuksia, joista kaikista tulee ihmisen tulevaisuuden olemassaolon ehtoja.³³³ Valmistamisen erottaa muista aktiviteeteistä se, että sillä on aina määrätty alku ja ennustettavissa oleva loppu, joita määräävät päämäärä ja keinot.³³⁴ Homo faberin päämääränä on prosessin avulla tuotettu lopputuote, jonka takia valmistamiseen ryhdytään.³³⁵ Tuotteita valmistamalla ihminen pystyy irrottautumaan ihmislajin toistuvasta kiertokulusta ja synnyttämään kuolemattomuutta, joka kestää yhtä ihmiselämää pidempään.³³⁶ Tuottaminen edellyttää aina valmistamisprosessin tietämistä ja ihmiskätkön työtä. Käyttöesineiden valmistamista hallitsee valmistamisen tieto, joka koskee materiaaleja, keinoja ja päämääriä.³³⁷ ³³⁸ ³³⁹ Valmistavan ihmisen toimintaa ohjaa maailman muuttamiseen tähtäävä päämäärärationalisuus.

Arendt pitää ryhmätyötä käsityölle vieraana ja jopa tuhoisana, sillä itse asiassa ryhmätyössä on hänen mukaansa kyse työnjaosta, jossa tuotetta valmistaa monipäinen suorittaja. *Homo faber* valmistaa tuotteensa yksin ja yksityiseen käyttöön. Mestarin ja hänen oppilaansa välinen suhde on vain väliaikainen ja heidän väliltään puuttuu yhdessä tuottamisen tehokkuus ja yhteenkuulumisen tunne. Vasta julkisella alueella tapahtuvan yhteistoiminnan: tavaran vaihdon tai kaupankäynnin yhteydessä valmistaja voi löytää

Aristoteleen erottelu otetaan huomioon, voidaan sanoa, että *animal laboransin* työtä säätelee elämänprosessista tai ulkopuolisesta määräyksestä johtuva välttämättömyys tai pakko, minkä takia hänen työhönsä ei yleensä liity valintaa eikä sitä koskevaa harkintaa.

³³³ Arendt, 1998, 147.

³³⁴ Työ on osa kehon toiminnan syklistä kiertokulkua ilman alkua ja loppua ja vaikka toiminnalla saattaakin olla määrätty alku, ei sen lopputulos ole koskaan edeltä käsin ennustettavissa (Arendt, 1998, 144).

³³⁵ Arendt, 1998, 143.

³³⁶ Arendt, 1998, 7.

³³⁷ Arendt ei todellakaan tunnu arvostavan älykkyydestejä sen enempää kuin ruumiin voimien mittaamistakaan ihmisenä olemisen ehtojen näkökulmasta, sillä niiden arvo liittyy vain työvoiman kykyjen mittaamiseen. Mainittujen kykyjen perusteella ihminen ei vielä pysty valmistamaan esineitä tai rakentamaan maailmaa.

³³⁸ Arendt siis väittää implisiittisesti, että taideteoksen valmistaminen on käyttöesineiden valmistamista vaativampaa siinä mielessä, että se edellyttää tietämisen lisäksi myös ajattelua. Vähiten ihmisenä olemisen ehtoja vaatii looginen päättely, joka riittää työntekoon ja seurauksien laskemiseen, mutta ei sen enempää taide- kuin käyttöesineidenkään valmistukseen.

toiset ihmiset ja siellä myös *homo faber*in tuottamille ja toimittamille esineille määritellään niiden arvo.³⁴⁰

Arendtin biologispoliittinen näkökulma *animal laborans*iin pitää mekanistisen filosofian illuusiona sitä, että vapaa-aika vapauttaisi ihmiset välttämättömyydestä ja tekisi *animal laboransista* onnellisen. Työn ”tuottamisen”, välttämättömyyden, kääntöpuoli on ”kuluttaminen”, vapaus, jota tarvitaan työvoiman uusintamiseen. *Animal laborans* pyrkii sinnikkäästi onneen ymmärtämättä, että onnen saavuttamiseksi sen on ensin koettava fyysistä tuskaa ja puurtamista maailmassa eli hyväksyttävä työn tekemisen hyve.

Homo faber tuottaa välineitä vähentämään *animal laboransin* taakkaa ja riippuvuutta välttämättömyydestä. Tämän avunannon ja sen kehityksen seurauksena ei kuitenkaan ole ollut työläisen vapautuminen työstä, vaan työläisten siirtyminen tehtaiden massatuotannon työvoimaksi.³⁴¹ Koska työvoima ei katoa, aiheuttaa jatkuva työvälineiden ja tekniikan kehitys työvoiman jatkuvasti lisääntyvän ylijäämän, mikä ei kuitenkaan helpota *animal laboransin* onnen saavuttamiseen tarvittavaa tasapainoa välttämättömyyden ja vapauden välillä, vaan pikemmin se aiheuttaa yhä suuremman epätasapainon loppuun kulumisen ja uudelleen syntymisen välille. Uudella ajalla alkaneen tuottavuuden yliarvostuksen seurauksena elämme työyhteiskunnassa, jossa on yhä vähemmän työtä pitämään *animal laborans* tyytyväisenä.³⁴²

Arendtin kritiikkiä työn ja valmistamisen erottelun tekemättä jättämisen suhteen voidaan pitää perusteltuna. Voidaanhan työn luonteessa nähdä erilaisia piirteitä silloin, kun vain muutetaan olemassa olevia asiantiloja halutunlaiseksi, esimerkiksi siivottaessa tai kun valmistetaan jokin tuote, esimerkiksi kengät. Pyrkiminen haluttuun asiantilaan ei ole samanlaista kuin materiaalisesta maailmasta uutta luova ja tuottava valmistaminen, jolla on perinteisesti ollut alisteinen merkitys ihmisen muihin pyrkimyksiin nähden sikäli, että tuotteiden tehtäväksi on asetettu ihmisen palveleminen hänen pyrkiessään kohti päämääriä.

³³⁹ Arendt, 1998, 168-172.

³⁴⁰ Arendt, 1998, 161-162.

³⁴¹ Arendt, 1998, fn149.

³⁴² Arendt, 1998, 118-135.

Haluttu asiantilahan voi olla pienimuotoisesti se, että haluan tietää, mitä ympärilläni tapahtuu, minkä takia avaan silmäni, katselen ympärilläni. Kun tämä välittömän ympäristön tarkkailu ei enää riitäkään, vaan haluankin tietää, mitä tapahtuu Kirgisiassa tai Etelä-Afrikassa, joudun turvautumaan homo faberin tuottamiin laitteisiin: etsin käsiini päivän lehden postilaatikosta tai avaan radion, TV:n tai Internet-yhteyden.

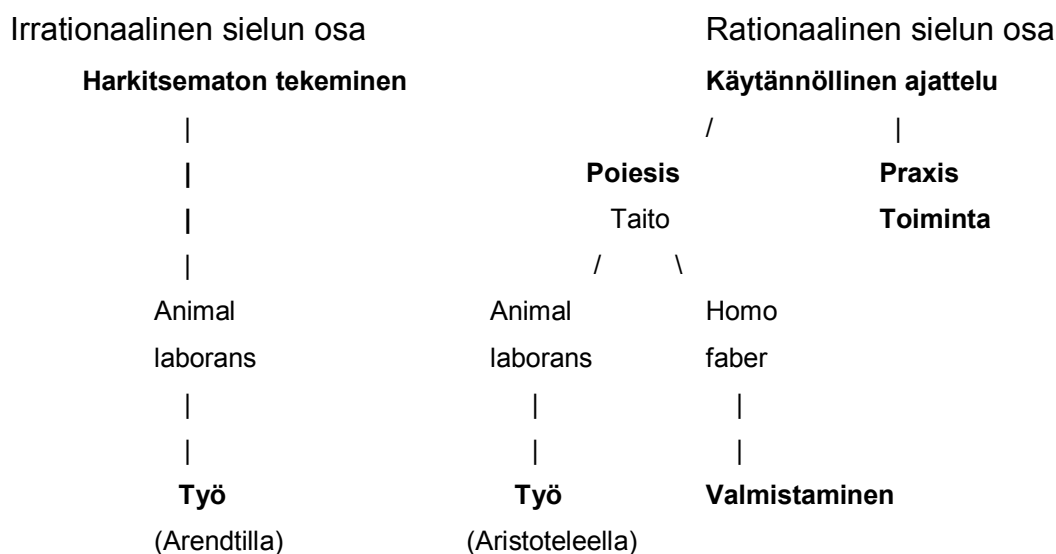
Haluttu asiantila voi koskea yksittäisen ihmisen haluja, mutta se voi olla myös monille yhteinen, yhteisesti sovittu ja maailmanlaajuisesti monia koskeva, kuten esimerkiksi Terveyttä kaikille vuoteen 2015 -ohjelma. Haluttu asiantila voi olla tarkasti määritelty, kuten eduskunnan kesäloman aloitusajankohta tai vain suuntaa antava, kuten EU:n laajeneminen tulevaisuudessa. Halutun asiantilan toteuttamiseen voidaan tarvita aina vähintään yksi tekijä, mutta se voi olla myös monien yhteinen päämäärä. Jotkut asiantilat voidaan saavuttaa ilman välineitä ja laitteita, mutta yleisesti asiantilojen saavuttamista pyritään helpottamaan teknologian avulla.

Teknologisten innovaatioiden tarkoitus ei kuitenkaan ole enää vain helpottaa asiantilan saavuttamista, vaan siitä on tullut myös itsetarkoitus. Teknologian avulla tarjotaan erilaisia vaihtoehtoja, joiden kautta päästään haluttuun päämäärään *halutulla tavalla*. Valinnat eivät siis enää koske vain hyviä päämääriä ja oikeita keinoja ja oikeita välineitä, sillä oikeita välineitä on tarjolla useita erilaisia.

Teknologian kehittämiseen ja valmistamiseen tai haluttujen asiantilojen saavuttamiseen tähtäävä päämäärärationalisuus ei välttämättä edellytä hyvää elämää huomioon ottavaa harkintaa. Hyvän elämän päämäärä ei itsestäänselvytenä kuulu sen enempää valmistamiseen kuin haluttujen asiantilojen tavoitteluunkaan, mutta toisaalta sitä ei välttämättä tarvitse eikä saisi sulkea sen ulkopuolelle. Eettiset kysymykset voidaan ja ne tulee ottaa huomioon sekä keinoja että päämääriä, mutta yhä enemmän myös välineitä koskevassa harkinnassa ja valinnassa. Tällöin hyvääkään päämäärää ei lähdetä tavoittelemaan millä keinolla tai millä välineellä hyvänsä, vaan hyvää elämää silmällä pitäen.

Arendt nostaa siis esiin tärkeän tarkennustarpeen, mutta hänen ratkaisuyrityksensä ei kuitenkaan sellaisenaan sovi yhteen Aristoteleen teorian kanssa. Ensinnäkin Arendtin kuvaus työstä vastaa suurelta osin Aristoteleen teorian mukaista irrationalisen sielun

osan toimintaa, erityisesti, jos animal laboransilta puuttuu kyky harkita. Tältä osin Arendtin kuvaus olisi lähempänä tarpeiden tyydytystä kuin järjen ohjaamaa työtä. Arendtin työn kuvauksessa kyse ei voi olla taidosta (poiesis) Aristoteleen määritelmän merkityksessä, sillä sen mukaan taito on järkipäiväinen, totuudenmukaisesti päättelevä tekemisvalmius. Toisaalta erotuksena valmistamisesta voitaisiin Aristoteleen taidon alueelle kuuluvaa, päämäärärationaaliseen päättelyyn perustuvaa, haluttujen asiointiloiden tavoittelua perustellusti kutsua työksi, mutta ei siis Arendtin kuvailemassa mielessä.³⁴³ Esitän nämä vaihtoehdot kootusti kuviossa 3.

Kuvio 3. Tulkintani Aristoteleen ja Arendtin erilaisista työtä koskevista käsityksistä.

Toiseksi Aristoteleen mukaan orjakin voi olla taidon harjoittaja sekä hyvin päättelevä ja taitava ihminen. Näin ollen Arendtin täytyy tarkoittaa työhön liittyvällä orjuudella pikemminkin harkitsemattomuutta ja pakon alaista tekemistä eli tahdonvastaista toimintaa, johon toimija ei voi itse vaikuttaa.

Kolmanneksi, vaikka Arendt jakaa Aristoteleen käsityksen ihmisestä yhteisöllisenä olentona, sulkeutuu hänen käsityksensä mukaan työntekijä omien tarpeiden tyydytyksessään kokonaan yksinäisyyteensä ja valmistajakin osallistuu aitoon yhteistoimintaan vain silloin, kun hän kauppapaikoilla kohtaa toiset valmistajat. Aristoteleen käsitys ihmisestä yhteisöllisenä olentona on olennaisella tavalla erilainen.

³⁴³ NE, VI, 4; 1140a: 7-23.

Aristoteles näkee ihmiset ylipäätään yhteisössä toimivana olentoina, joiden yhteistoimintaan liittyvät hyveet, ystävyys ja oikeudenmukaisuus, koskevat kaikkien yhteisön jäsenten toimintaa heidän asemastaan tai tehtävästään riippumatta. Näin ollen Arendt ei tee poiesista koskevaa tarkennusta, vaan pikemminkin hänen analyysinsä sopii heikkoluonteisuuden ja irrationaalisen sielun osan ohjauksen varassa toteutuvan tekemisen kuvaukseksi.

Voidaanko sitten ajatella, että Aristoteleella onnellisuus seuraa kaikkea hyvin suoritettua tehtävää riippumatta siitä, onko päämääränä hyvä elämä, hyvältä näyttävä elämä tai muunlaisten haluttujen asiantilojen tavoittelu? Aristoteles vastaisi tähän todennäköisesti kielteisesti, sillä hän oletti, että yleisesti ihmisen tehtävä on järjen käyttöön perustuva hyvä elämä toisin kuin kasveilla ja eläimillä. Ihmisen hyvyyttä on elää sielun järkevän osan ja luonteen hyveiden mukaisesti ja tämä koskee myös taidon harjoittajia.³⁴⁴ Aristoteleen käsitykseen hyvästä elämästä liittyy siis hyveen mukainen harkinta, jolloin jokaisella, joka pystyy hyveen mukaiseen harkintaan, pitäisi olla myös riittävät mahdollisuudet onnellisuuteen.

“Tämän näkemyksen mukaan onnellisuus on yleisesti saavutettavissa, sillä kaikki, jotka eivät ole tulleet täysin kyvyttömiksi hyveeseen, voivat saavuttaa sen oppimisen ja harjoituksen kautta.”³⁴⁵

³⁴⁴ NE, I, 7, 1098a.

³⁴⁵ NE, I, 7, 1099b:18-20.

4 KÄYTÄNNÖLLINEN HARKINTA JA YHTEISTOIMINNAN EHDOT

Käsillä oleva luku muodostaa tätä tutkimusta koskevat johtopäätökset. Lähden liikkeelle yhteistoimintaa koskevista johtopäätöksistä. Pyrkimykseni on tehdä synteesi toisaalta kokemukseni pohjalta nousseista käsityksistä ja toisaalta teoreettisen analyysin paljastamista ehdoista terapeuttisessa yhteistoiminnassa. Sen jälkeen kolmessa seuraavassa alaluvussa pyrin lähestymään terapeuttista yhteistoimintaa sen soveltamismahdollisuuksista käsin.

Pidän hyvän elämän päämäärää tärkeimpänä inhimillistä toimintaa suuntaavana periaatteena, minkä takia haluaisin nähdä sen myös tärkeimpänä kuntoutusta ohjaavana periaatteena. Toisessa alaluvussa pohdin hyvän elämän periaatteen soveltamista kuntoutukseen.

Kolmannessa alaluvussa tarkastelen käytännöllistä viisautta suhteessa asiantuntijatiетoon ja filosofiseen tietoon. Käytännöllinen harkinta ja erityisesti fronesis ja synesis ovat ensiarvoisen tärkeitä tekijöitä käytännöllisen viisauden sekä asiantuntijuuden kehittymisessä. Käytännöllisen viisauden ja asiantuntijuuden kehittämisen välttämättömänä ehtona ovat oman ja toisten kokemusten reflektointi, yksittäisten tilanteiden erityispiirteiden huomiointi ja tilannekohtainen harkinta. Vaikka asiantuntijuuden kehittyminen vaatiikin jatkuvaa sitoutumista ja herkkyyttä, se ei onnistu yksin, sillä kyse on erityisesti ystävyyden, oikeudenmukaisuuden ja kohtuunmukaisuuden kehittymisestä. Mainittujen hyveiden kehittyminen ei onnistu eristyksissä toisista, vaan ne vaativat jatkuvaa vuoropuhelua toisten kanssa. Mielestäni juuri tässä tehtävässä filosofialla olisi paljon annettavaa niin yksittäisille ihmisille kuin koulutukselle, työelämän kehittämiseksi kuin toiminnan tutkijoillekin.

Lopuksi, tässä vaiheessa lähinnä luonnostelun asteelle jäävässä luvussa tarkastelen toiminnan fenomenologista tutkimusta. Tarkoitukseni on nostaa esiin fenomenologian soveltamiseen liittyviä metodologisia ongelmia. Yhtäältä ongelmat johtuvat mielestäni siitä, että erityistieteellisissä tutkimuksissa ei ole selvitetty riittävän tarkasti fenomenologisia lähtökohtia. Toisaalta ongelmat johtuvat siitä, ettei erityistieteellisissä tutkimuksissa ilmaista riittävän selvästi tiedon intressiä. Kolmanneksi ongelmia aiheuttaa se, että erityistieteellinen fenomenologishermeneuttinen tutkimus näyttää ottavan tutkimuskohteeksi useimmiten toisten ihmisten kokemuksia ja niistä tehtävät tulkinnat eivät poikkea millään erityisellä tavalla muista laadullisessa tutkimuksessa käytetyistä sisällönanalyyseistä.

4.1 Johtopäätökset terapeutin yhteistoiminnan ehdoista

Terapiatilanteen pohjalta keskeisiksi terapeutin yhteistoiminnan ehdoiksi nousivat ennakointi, roolien vaihtelu, vuorovaikutus, toimijoiden välinen yhteys, välineiden merkitys ja toiminnan luonne. Vaikka käytännöllinen harkinta ei varsinaisesti noussut esiin terapiatilanteiden kuvauksessa eikä analyysissä, kuuluu se oleellisena osana terapiatilanteen toteutukseen. Mikä sitten terapiatilanteessa herättää halun tai tarpeen harkintaan ennen toimimista?

Yksi vaihtoehto voi olla Aristoteleen oma vastaus, jonka mukaan järjen käyttöön kykenevälle ihmiselle olisi hyvin puutteellista jättää onnellisuus, pelkän sattuman varaan. Koska elämään mahtuu joka tapauksessa paljon epävarmuutta, sattumanvaraisuutta ja muutoksia, voi hyvinkin harkitseva olla välillä onnellinen ja välillä onneton. Siitä huolimatta, että ihminen tarvitsee elämässään myös hyvää onnea ja sattuma voi muuttaa hyvinkin valmistellut suunnitelmat, olisi Aristoteleen mukaan väärin perustaa elämänsä ainoastaan sattuman leikin varaan.³⁴⁶

Terapiatilanteeseen kuuluu oleellisena osana toiminnan ennakoitavuus. Terapeutin on pystyttävä ennakoimaan tilannetta, mutta se ei ole vain hänen yksinoikeutensa tai

³⁴⁶ NE, I, 9, 1099b-1101a: 20.

velvollisuutensa. Ennakoiminen vaatii jatkuvaa herkkyyttä tilanteen erityispiirteiden huomioimiselle ja tilanteessa tapahtuville muutoksille. Ennakointi vahvistuu, mitä enemmän toimijoilla on aiempaa, reflektoitua kokemusta. Siitä huolimatta aina jää jotakin huomaamatta ja aiemmasta kokemuksesta hyväksikäyttämättä.

Yhteinen ennakointi mahdollistuu tehtävän läpikäynnillä etukäteen ja toimintaa koskevien yhteisten valintojen ja sopimusten tekemisellä. Yksinoikeudet toimintasuunnitelmaan estävät yhteistoiminnan mahdollisuuden. Tällöin ainoiksi toimintavaihtoehtoiksi jäävät alistuminen toisen valintoihin, joka johtaa toiminnan ei-tahdonalaiseen tekemiseen tai kapinaan, joka pakottaa arvioimaan uudelleen toiminnan lähtökohdat.

Edellisen pohjalta väitän, että vaikka käytännöllisen harkinnan tarkoituksena onkin sattumanvaraisuuden minimointi, se ei perustu totalitääriseen tapaan lyödä lukkoon tulevaisuus.³⁴⁷ Pikemminkin kyse on realismista tämän hetkisen tilanteen suhteen, jotta jokainen voisi löytää omat toimintamahdollisuutensa ja valita mahdollisimman hyvät keinot muuttuvissa olosuhteissa. Tämä tulee mielestäni näkyväksi terapiatilanteiden kautta.

Terapiatilanteessa on valmiiksi annettuna osallistujien aseisiin ja tehtäviin rooleihin liittyvät ennako-oletukset, joiden odotetaan täyttyvän terapian aikana: kuntoutujan toimintakyvyssä on puutteita tai vajavuutta ja terapeutilla on sellaisia tietoja ja taitoja, joiden avulla hän pystyy auttamaan kuntoutujaa. Aristoteleen mukaan eriarvoisetkin ihmiset pystyvät olemaan ystäviä keskenään, jos he roolien sijaan kohtaavat toisensa ensisijaisesti ihmisinä.

Arendtin mukaan ihmiset paljastavat persoonallisen identiteettinsä ihmismaailmalle toiminnan ja puheen kautta. Ihmisiä sitoo yhteen ja yhdistää erilaiset intressit. Ne synnyttävät heidän välilleen ensimmäisen, maallista ja objektiivista todellisuutta käsittelevän välitilan, jota peittämään voi syntyä toisenlainen, subjektiivinen välitila. Subjektiivinen välitila syntyy siitä, että ihmiset puhuvat ja toimivat toisilleen, mutta se ei

³⁴⁷ Sattumanvaraisuuden minimoinnin ajatus on peräisin Lahtisen väitöskirjasta (1997), jossa se nousee yhdeksi käytännöllistä elämää ja menestystä määrittäväksi tekijäksi.

Yhteiskuntatieteiden alueella muun muassa Risto Eräsaari on tarkastellut sattumanvaraisuutta elämänpoliittisena *kontingensina*, joka perustuu regulatiivisuuden idealle. Sellaisena Eräsaari olettaa sen täydentävän muun muassa postmodernia tutkimusta, sillä perusteella, että elämänpolitiikassa ei tydytä

synnyttä mitään konkreettista. Näistä subjektiivisista välitiloista syntyy ihmissuhteiden verkko, joka on kytköksissä ihmisiin ja materiaaliseen maailmaan. Arendtin käsityksen mukaan toisin kuin työ ja valmistaminen, toiminta ja puhe edellyttää muiden ihmisten seuraa.³⁴⁸

Sekä lähtökohdallinen eriarvoisuus että Arendtin käsitys asettaa terapiatilanteessa toimivien ihmisten väliselle suhteelle ja yhteistoiminnalle suuret haasteet. Pelkkä terapeutin pyrkimys asemien muuttamiseen ei riitä, sillä se vaatii myös kuntoutujan halua ja tahtoa. Toiminnan aikana voi tapahtua ennakoimatonta uppoutumista ja lumoutumista, joka voi johtaa toiminnan luonteen muutokseen. Toiminta muuttuu yhteistoiminnaksi, kun kaksi persoona yhdistyy toiminnassa saman tekemiseen. Roolit häipyvät taka-alalle, sillä yhteistoiminnassa ei enää ole kyse rooliensa mukaan käyttäytyvistä ihmisistä vaan persoonallisen identiteettinsä maailmalle paljastavista toimijoista.

Arendtin tarkastelun merkitys tämän tutkimuksen kannalta on nimenomaan siinä, että hänelle inhimillinen toiminta on ennen kaikkea elämistä ihmisten keskuudessa. Sen välttämättömänä ehtona on ihmisten moninaisuus: kukaan ei ole samanlainen kuin joku toinen. Tämä moninaisuus kuuluu kaikille ihmisille ja sellaisena se yhdistää kaikkia ihmisiä.³⁴⁹ Toiminta on ainoa aktiviteetti, joka voi sanojen ja tekojen avulla tapahtua suoraan ihmisten välillä ilman esineiden, aineen tai halutun asiantilan välitystä.³⁵⁰ Sen lisäksi, että puhe ja toiminta ovat yleisesti käsitettynä kommunikaation välineitä, pitää Arendt niitä erityisesti yhteistoiminnan välineinä.

Terapeutin yhteistoimintaan yhtenä ehtona on kahdensuuntainen vuorovaikutus, jossa ihmisten moninaisuus voi paljastua toisen kommunikaation tai itseilmaisun vaikeuksina. Ne asettavat haasteen vastavuoroisuudelle, odotukselle, uusien keinojen etsimiselle ilmaisun vahvistamiseksi ja sen tukemiseksi. Puheen puuttuessa korostuu muun toiminnan välttämättömät ehdot ja aistien valppaus, joka mahdollistaa ilmeiden, eleiden, äänenpainojen, kosketuksen ja läheisyyden ilmaisemisen. Tällöin kuulluksi tuleminen vaatii hiljentymistä ja puhumattomuutta.

pelkkiin tilanteen kuvauksiin, vaan siinä pyritään täsmentämään tulevaisuuteen suuntautuneita ajattelun ja toiminnan mahdollisuuksia. (Eräsaari, 2000, 76-101.)

³⁴⁸ Arendt, 1998, 180-193.

³⁴⁹ Arendt, 1998, 7.

Terapiasuhteissa ei juurikaan puhuta terapeutin ja kuntoutujan välisestä ystävyydestä, läheisyydestä saati rakkaudesta. Syynä tähän puhetapaan lienee osaltaan moderneihin lähestymistapoihin vahvasti liittynyt halu tehdä raja terapeutin ja kuntoutujan välille. Sitä on aiheellisesti pidetty tärkeänä terapeutin suojelemiseksi liialta kuormittumiselta. Puhetavalla on kuitenkin ollut myös kääntöpuolensa. Puhetapa on pitänyt yllä terapeutin ja kuntoutujan erilaisuuden korostamista, mikä tuskin on parantanut terapeutin mahdollisuuksia ymmärtää kuntoutujaa ihmisenä. Mielestäni Aristoteleen tapa tarkastella ystävyyttä, mahdollistaa myös terapiasuhteen tarkastelun uudesta näkökulmasta.

Ystävyys on Aristoteleelle yhteistoiminnan hyve ja monimuotoinen yhteistoiminnan ehto. Ystävyyden päämäärien erilaisuudesta johtuen se voi toteutua eri tavoin, esimerkiksi hyödyn tai nautinnon saavuttamiseksi. Täydellinen ystävyys voi kohdistua yhdellä kertaa vain yhteen henkilöön.³⁵¹

Käsitän ystävyyden terapeutin yhteistoiminnan ehdoksi. Siinä molemmat pyrkivät tekemään toisilleen hyvää ja suhteen mittana on tekijän tarkoitus, ei suhteen tuottamat tulokset tai vaikutukset.³⁵² Vaikka terapiasuhteeseen tuskin koskaan yltää täydelliseksi ystävyydeksi, joka on harvinaista sekä paljon aikaa ja läheistä kanssakäymistä vaativaa, voidaan terapiasuhteessakin tähdätä täydellisen ystävyyden ehtoihin, joita ovat samanarvoisuus, miellyttävyys, hyödyllisyys, luottamus ja oikeudenmukaisuus.³⁵³

Aristoteleen ystävyys – käsityksen mukaan hyväntahtoisuus ja rakkaus ovat ystävyyden ehtoja. Ystävyyteen perustuva yhteistoiminta vaatii välttämättä toisen ihmisen olemassa olon havaitsemista ja siitä iloitsemista. Hyväntahtoisuus voi syntyä nopeasti. Se voi kohdistua myös tuntemattomiin ihmisiin ja olla yksipuolista. Rakkaus voi Aristoteleen mukaan kohdistua yhtä hyvin esineisiin ja muihinkin elottomiin asioihin. Siihen ei liity vastavuoroisuutta eikä hyvän tahtomista toiselle, kuten ystävyydessä. Ystävyydeksi kehittyneessä suhteessa hyväntahtoisuus on kehittynyt rakkaudeksi ja se on molemminpuolista.³⁵⁴ Vastavuoroisuutensa takia ystävyys vaatii jossain määrin enemmän

³⁵⁰ Arendt, 1998, 175-176.

³⁵¹ NE, VIII, 6; 1158a11-13.

³⁵² NE, VIII, 13; 1162b32-1163a.

³⁵³ NE, VIII, 3; 1156b7-33.

³⁵⁴ NE, VIII, 2, 1155b32-1156a5.

kuin rakkaus.³⁵⁵ Terapiatyön näkökulmasta hyväntahtoisuus on terapeuttisen yhteistoiminnan syntymisen välttämätön ehto jo ennen rakkauden tai ystävyuden kehittymistä. Hyvän tahtominen toiselle voi mahdollistaa lyhyenkin terapiasuhteen onnistumista.

Ystävyuden toteuttaminen on siis enemmän kuin pelkkää hyvän tahtomista toiselle tai rakkautta. Se on molemmin puoleista yhteistoimintaa, jota erossa oleminen luonnollisestikin haittaa. Ystävät iloitsevat toisistaan ja siksi ystävyuden toteuttamiseen kuuluu ajan viettäminen yhdessä.³⁵⁶ Ystävyys sinänsä voi säilyä myös erossa, mutta ystävyuden toteuttaminen on mahdotonta ilman mitään yhteyttä.³⁵⁷ Terapiatilanteiden analyysissä paljastui molemminpuolinen toisesta iloitseminen, jota mielestäni ilmensivät toimijoiden läheisyys, vuorovaikutuksen molemminpuolisuus ja yhteinen nauru.

Terapiatilanteessa toimijoiden kehot ovat jossain määrin jatkuvassa kosketuksessa toisiinsa. Kehojen terapeuttisen kosketuksen ehtona on yhteinen, vastavuoroinen liike ja yhteinen toiminta. Yhteinen liike tuottaa ystävyyttä, joka konkretisoituu ja pysyy yllä kehojen kosketuksessa.

Terapiaan liittyvä nauru yhdistää toimintaan osallistuvia toisiinsa. Nauru sekä sulkee jotain pois että toisaalta avaa uusia toimintamahdollisuuksia muuttamalla tilanteeseen liittyviä asemia. Yhteinen nauru voi vapauttaa, yhdistää ja rentouttaa naurajia, mutta samalla se voi eristää toiset yhteistoiminnasta. Naurun halutaan tulevan kuulluksi ja huomioiduksi. Nauru poikkeaa hymystä. Naurun taakse eivät välttämättä kuulu hymyyn liittyvät mielihyvä ja tyytyväisyys, jotka voivat liittyä hyväntahtoisuuteen ja rakkauteen. Hymy on hiljainen itsensä ilmaisemisen keino.

Kuten aiemmin jo on esitetty toimija suhteuttaa tekonsa aina haluamaansa päämäärään ja koska päämäärä voi olla hyvä, paha tai vain hyvältä näyttävä, niin sen mukaisesti myös toiminta voi olla hyvää tai vain hyvältä näyttävää.^{358 359}

³⁵⁵ NE, VIII, 2; 1155b29-33.

³⁵⁶ NE, IX, 5.

³⁵⁷ Nykyfilosofian esimerkkeinä yhteistoimintaa koskevista teorioista ovat muun muassa Jürgen Habermasin (1992) Kommunikatiivisen toiminnan teoria ja Hannah Arendtin (1998) teoria toiminnasta ja puheesta ihmisen korkeimpana aktiviteettinä. Molemmissa teorioissa ihmisten välinen puhe ja kommunikaatio sekä sen erilaiset muodot ovat keskeisessä asemassa ja ihmisen fyysinen olemus jätetään sivuun.

³⁵⁸ kts. EN, III, 5, 1114b: 13-16.

³⁵⁹ Englannin ja suomen -kielisissä käännöksissä on hienoista merkityseroa valinnan osatekijöistä, jotka englantilaisessa käännöksessä ovat ajattelu, järki ja moraalinen tila, kun taas suomenoksessa valinnan

Tämän tutkimuksen pohjalta harkinnan päämääräksi voidaan hyvän elämän rinnalle nostaa myös muita vaihtoehtoja. Ensinnäkin hyvän elämän päämäärän huomioon ottava harkinta on käytännöllisen järjen, *fronesiksen*, mukaista ajattelua (1), jolloin hyvä toiminta eli onnellisuus saavutetaan yksinkertaisesti toimimalla hyvin.³⁶⁰ Harkinnassa voidaan kuitenkin tähdätä myös hyvältä näyttävän elämän päämäärään, onneen tai hyvän elämän huomiotta jättävään päämäärään, jolloin kyseessä voi olla *deinoteksen* mukainen älykkyyteen perustuva strateginen ajattelu (2). Strategisen ajattelun ansiosta ihmiset voivat päästä tehokkaasti ja keinoja kaihtamatta päämääriinsä, mutta koska strategisessa ajattelussa hyvän elämän päämäärä jätetään huomiotta, on onnellisuuden saavuttaminen strategisen ajattelun kautta varsin epävarmaa. Oman onnen tavoittelussaan älykkäät voivat saada aikaan ja aiheuttaa myös suurta tuhoa.^{361 362} Erotuksena tekemisestä sekä *fronesiksen* että *deinoteksen* mukainen toiminta perustuu käytännölliseen harkintaan ja valintoihin ja kummankin mukainen toiminta sisältää päämäärän itsessään, mikä ei siis sinänsä olekaan välttämättä hyvän elämän tae.

Käytännöllisen harkinnan taidon alueelle kuuluva päämäärärationalinen päättely voi koskea tuotteiden valmistamiseen liittyviä asioita, jolloin sen päämääränä on valmis tuote (3) tai se voi koskea haluttujen asiantilojen saavuttamisen taitoa (4). Tällöin tyydytään siihen, että tekemällä käytännössä asioita, haluttu tuote saadaan tehtyä tai haluttu asiantila tavoitettua. Taitoon liittyvä tekemisvalmius ja tekemiseen liittyvä päättely ei johda ilman lisämääreitä onnellisuuteen, mutta jos ne ovat käytännöllisen järjen ja luonteen

osatekijät ovat järki, ajattelu ja luonteen hyve. (NE ja EN VI, 2, 1139a32-35 ja NE ja EN VI, 2, 1139a33-35.) Mielestäni moraalinen tila vastaa paremmin Aristoteleen ajatusta, jonka mukaan päämäärä voi olla sekä hyvä että vain hyvältä näyttävä.

³⁶⁰ NE, VI, 1144a: 23-30 ja Knuutila, 1989, 246.

³⁶¹ Psykologi Mihály Csíkszentmihályi on tutkinut empiirisesti toiminnan kokemusta sekä havainnoimalla että haastattelemalla yli 25 vuotta. Hänen teoriansa optimaalisesta kokemuksesta, 'flowsta', perustuu osittain Aristoteleen onnellisuuden käsitteelle. Teorian mukaan 'flow' voidaan kokea sekä harkinnassa että tekojen kautta ja myös ilman hyveiden mukaista harkintaa. Teoriassa korostetaan elämästä nauttimisen tärkeyttä, jota rajoittaa vain se, ettei omalla toiminnallaan estä toisten mahdollisuutta nauttia omasta elämästään. (Csíkszentmihályi, 1991.) Teoria tarjoaa valaisevia kuvauksia nykyajan flow-kokemuksista ja on sinänsä erittäin merkittävä. Sellaisenaan flow-teoria näyttäisi tutkivan aristoteelisesta näkökulmasta tarkasteltuna *deinoteksen* mukaista, hyvältä näyttävää toimintaa. Käytännöllisen harkinnan näkökulman tutkimiseksi teoriaa pitäisi kuitenkin huolellisesti tarkentaa onnellisuuden ehdoilla ja empiiristä tutkimusta laajentaa käsittämään toiminnan perusteena olevaa harkintaa ja tekojen seurauksia myös pitkällä aikavälillä.

³⁶² NE, VI, 1144a: 23-30 ja Knuutila, 1989, 246.

hyveen mukaisia, voivat taidon alueen toimetkin johtaa hyvään elämään.³⁶³ Näin ollen toiminta ja tekeminen voivat täydentää toisiaan.

Keittiötoiminta on helppo käsittää päämäärärationaalisenä toimintana. Kun päämäärärationaalisuus ohjaa toiminnan arvottamista tulosten perusteella, voi tehtävän mielekkyys menettää merkitystään. Asetetut tavoitteet voivat muuttaa toteutusta siten, että tehtävän mielekkyys katoaa, mutta päämäärärationaalinen tehtävä ei automaattisesti sulje pois toiminnan mielekkyyttä. Toiminnan mielekkyys liittyy ja on säädeltävissä yksittäisen tilanteen erityispiirteillä ja toimijoiden yksilöllisillä tekijöillä.

Valmistamiseen tähtäävässä tekemisessä korostuu välineiden merkitys. Terapiatilanteessa välineiden merkitys on moniulotteinen. Välineet vahvistavat terapian teknologista ja päämääräsuuntautunutta luonnetta: pyrkimystä tehokkuuteen, valmistamiseen ja halutun aikaansaamiseen. Valmistamisen päämäärä tekee myös terapeutista eräänlaisen välineen. Kuntoutujan tahdon jatkeena terapeuttia tarvitaan ohjaamaan loppuun ne liikkeet, joita välineiden käyttö ja tehtävän päämäärä edellyttävät. von Wrightin teon ja sen tuloksen välinen looginen yhteys ja teon materiaalisen vaatimuksen seuraus tuottaa päämäärärationaalisen tekemisen yhteydessä huomionarvoisia seikkoja.

Koska päämäärärationaalisen tekemisen tarkoituksena on aikaansaada haluttuja muutoksia ja tehtävää ei voida katsoa suoritetuksi ennen kuin nämä muutokset on aikaansaatu, on tehtävän valmiiksi saaminen oleellinen osa päämäärärationaalisen tekemisen terapeuttisuutta. Jokaiseen yksittäiseen päämäärärationaaliseen terapiakertaan pitäisi siis sisältyä tekemisen valmiiksi saamisen tuottama mielihyvän, tehokkuuden ja hyödyllisyyden elementti.

Toiseksi, jos teon ja sen tuloksen välillä on looginen yhteys voidaan siitä olettaa, että tulokset tuottavat mielihyvää tekijälleen vain, jos hän kokee ne itse tehneensä. Tällöin toiminnan terapeuttisuus ei voi tarkoittaa sen enempää puolesta tekemistä kuin ryhmätyötäkään Arendtin tarkoittamassa mielessä. Päämäärärationaalisisessa toiminnassa terapeuttinen yhteistoiminta voi tarkoittaa terapeutin vapaaehtoisuuteen perustuvaa

³⁶³ NE, VI, 4-5 ja Knuutila, 1989, 242.

kuntoutujan tahdon jatkeeksi asettumista tai sellaisten asioiden yhdessä tekemistä, jotka eivät onnistuisi yksi.

Välineiden käyttöön liittyy oppiminen ja liikkeisiin tottuminen, jotka yhdessä synnyttävät turvallisen rytmin, joka parhaimmillaan voi johtaa hetkelliseen terapeutiseen yhteistoimintaan uppoutumiseen ja lumoutumiseen. Tällöin aika, paikka ja toiset ihmiset menettävät merkityksensä.

Hannah Arendt arvostaa toimintaa korkeimmaksi aktiviteetiksi. Hän tekee Aristoteleen ajattelun pohjalta erottelua keinojen ja päämäärien välille. Arendt käsittää toiminnan ja puheen aktualiteeteiksi, joissa ei pyritä päämäärän saavuttamiseen, sillä samoin kuin Aristoteles, myös Arendt olettaa sen sisältyvän jo aktiviteettiin itseensä. Toiminta käsittää päämääräksi sinänsä.³⁶⁴ Terapeuttinen yhteistoiminta ei ole riippuvainen siitä, mikä on tehtävän yleinen luonne, vaan pikemminkin siitä, miten toimitaan yksittäisessä tilanteessa. Toisaalta mikään toiminta ei myöskään ole itsessään terapeutista, vaan toiminnan terapeuttisuus pitää luoda yhä uudelleen jokaisessa yksittäisessä tilanteessa.

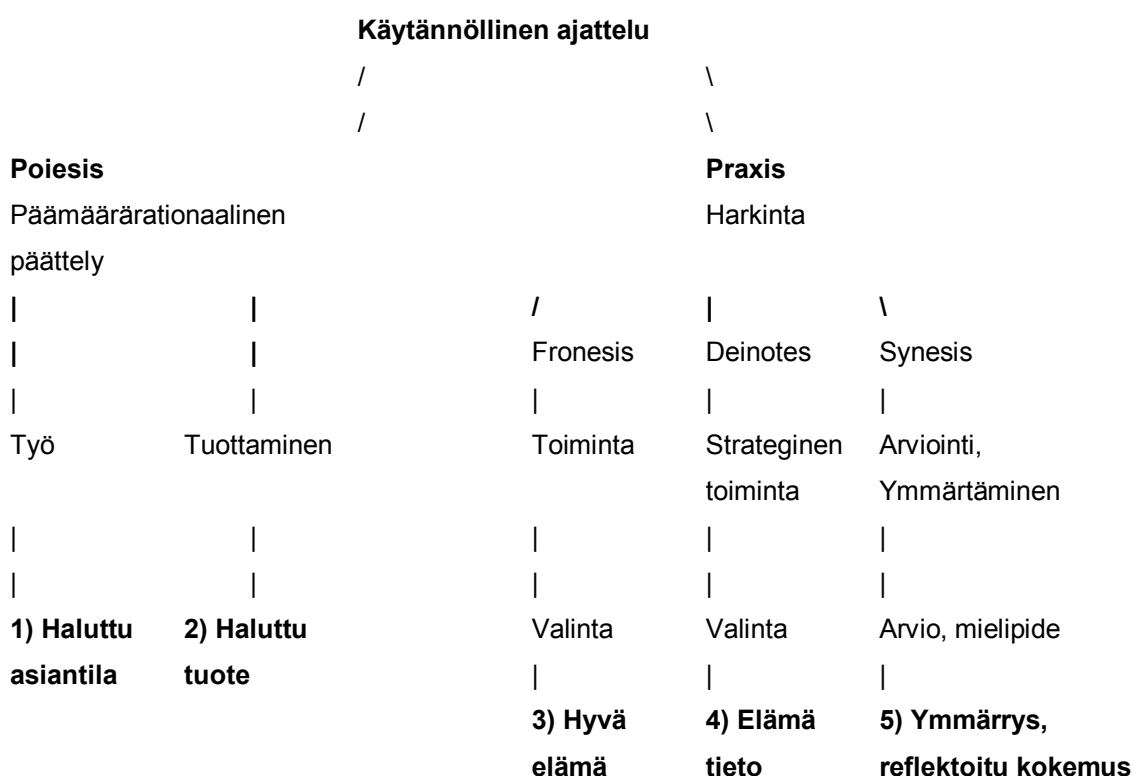
Tämän tutkimuksen teoreettisesti merkittävimpinä tarkennuksina pidän yhtäältä käytännöllisen järjen ja älykkyyden erilaisten luonteiden selkiyttämistä sekä toisaalta käytännöllisen järjen ja ymmärryksen (5) erilaisten tehtävien ja merkitysten paljastamista. Ymmärryksen tehtävä toimintaa refleктоivana eli arvioivana kykynä ja merkitystä koskevaa tietoa lisäävänä valmiutena on tärkeä, sillä se selkeyttää käytännöllisen sielun osan osuutta tiedon lisäämisessä ja korjaamisessa. Siten ymmärrys voi toimia tiedonhankintaväylänä inhimillisen toiminnan kokemukseen perustuvassa tutkimuksessa.

Ymmärrys myös vastaa toiminnan eettisistä arvioinneista, joten se on hyveiden ja käytännöllisen viisauden kehittymisen välttämätön ehto. Kun harkinnan päämääränä voi olla käytäntöä ja kokemusta koskeva tieto ja ymmärrys, on tämä yhdenmukainen sen käsityksen kanssa, minkä mukaan käytännöllisen ajattelun johtopäätös on valinta, päätös, arvio tai mielipide. Terapiatilanteessa ymmärryksen käyttäminen liittyy toiminnan suunnitteluun, toteutuksen jatkuvaan seurantaan sekä reflektioon. Terapeuttinen

³⁶⁴ Arendt, 1998, 206.

yhteistoiminta ei siis ole vain yhdessä tekemistä, vaan se on myös ymmärryksen lisäämistä ja sen käyttämistä toiminnassa.

Tähän mennessä on löydetty viisi erilaista toiminnan päämäärää, jotka suuntaavat käytännöllistä harkintaa ja sen pohjalta tehtäviä valintoja: 1) haluttu asiantila, 2) valmistettava tuote, 3) hyvä elämä eli onnellisuus, 4) hyvältä näyttävä tai hyvästä riippumaton elämä ja 5) ymmärrys ja käytännöllinen tieto. Tehtyä erottelua havainnollistetaan kuviossa 4.

Kuvio 4. Erilaisiin päämääriin perustuvien käytännöllisen harkinnan tapojen ja toiminnan jaottelu.

Toisten ihmisten seuran ja mahdollisuus osallistua yhteistoimintaan pitäisi olla siis kaikilla ihmisillä. Näin ei kuitenkaan välttämättä ole. Esimerkiksi sairaudet, sukupuoli, rotu ja sosiaalinen asema voivat rajoittaa tai kokonaan eristää ihmisiä osallistumismahdollisuuksien ulkopuolelle. Laitoshoido, liikuntarajoitteet, aistivammat tai apuvälineiden tai avustajien puute voivat estää tai rajoittaa vapaata liikkumista.

Toiminnanvajavuudet voivat estää palaamisen entiseen työhön, lainsäädäntö voi rajoittaa vapaata työntekoa ja hyvinvointipalveluja koskevat säännökset voivat olla ristiriidassa aktiivisen elämän ja osallistumispyrkimysten kanssa. Vaikea vamma voi johtaa syrjimiseen jo lapsuuden leikeistä alkaen ja se voi jatkua läpi koko elämän. Siksi osallistuminen ja hyvän elämän mahdollistaminen on meidän jokaisen tehtävä.

4.1.1 Toiminta kuntoutumisen ja hyvän elämän edistäjänä³⁶⁵

Toiminnan ja hyvän elämän välisen yhteyden ymmärtäminen on vanha idea. Tasapainon ihannetta korostaneet filosofit antiikissa tiedostivat, että toiminta voi olla sekä sairauden että terveyden lähde. Oikein toimimalla voimme saavuttaa hyvän elämän, mutta ymmärtämättömyydellämme voimme sen myös helposti pilata.

Toiminnan käyttäminen hyvän elämän edistäjänä vaatii Aristoteleen (1989) mukaan toimijalta hyvää harkintaa, oikeita valintoja sekä valintojen mukaista käytännön toimintaa. Samat vaatimukset voidaan asettaa toiminnalle myös silloin, kun sitä käytetään kuntoutumisen edistäjänä. Kuntoutustilannetta vain mutkistaa se, että siinä toimijana on ihminen, jonka toimintaa haittaa jokin vamma ja toiminnan menetelmällisenä käyttäjänä on jonkinlainen asiantuntija, esimerkiksi toimintaterapeutti.

Hyvinvointiyhteiskunnan ja vakuutuspalvelujen korvausjärjestelmien takia vaikeavammaisuudelle on asetettu tiettyjä kriteereitä. Kriteereiden asettaminen on ongelmallista, sillä niiden tehtävänä on aina erottaa joku jostakin perusjoukosta, esimerkiksi vaikeavammaisen normaali väestöstä. Tiettyjen kriteerien perusteella vaikeavammaiseksi ihmiseksi luokittelu ei saa mennä hänen ihmisyytensä edelle. Siksi onkin aiheellisesti vaadittu, että emme puhu vaikeavammaisesta ihmisestä, vaan ihmisestä, jolla on vaikea vamma. Tässä kirjoituksessa hänen nimensä on Pekka. Pekka on kuvitteellinen, 24 -vuotias tekniikan ylioppilas, jonka alaraajat halvaantuivat sukellusonnettomuudesta aiheutuneen selkärankamurtuman takia viisi vuotta sitten.

³⁶⁵ Luku perustuu Kuntoutussymposiumissa (Kela, Turku, 2004) pidettyyn esitelämään.

Kuitenkaan siitä, että Pekalla on vaikea vamma, emme tässä vaiheessa voi tehdä hänen elämäänsä tai elämän hallintaansa koskevia johtopäätöksiä.

Adolph Meyerin (1866 -1950) mukaan toiminnan terapeuttinen käyttö edellyttää, että ymmärrämme toiminnan merkitystä kuntoutujan elämäntilanteen kautta.³⁶⁶ Ymmärtääksemme Pekan toimintaa ja löytääksemme uusia toimintamahdollisuuksia, meidän on haastateltava ja seurattava Pekkaa hänen aitoihin elämäntilanteisiinsa. Yksilöllisen, Pekan elämää ja toimintaa koskevan tiedon lisäksi toiminnan terapeuttinen käyttö edellyttää myös tieteellistä tutkimustietoa, teorian tietoa ja muuta yleistä tietoa.

Tarvitsemme siis erityistä taitoa tunnistaa erilaisissa tilanteissa elävien ihmisten elämäntilanteiden erityispiirteet. Syntymästään saakka vaikean vamman kanssa eläneelle ihmiselle vammalla ja sen aiheuttamalla toiminnan vajavuudella on todennäköisesti toisenlainen merkitys kuin nuorella aikuisiällä vammautuneelle Pekalle. Erilaisissa tilanteissa elävät myös ne, jotka kuntoutuvat vähitellen ja ne, joiden osallistumismahdollisuudet heikkenevät kuntoutuksesta huolimatta. Kuntoutuksen onnistumiseksi on oleellista huomata, että kunkin ihmisen tilanteessa jo pelkät elämän näkymät näyttävät erilaisina suhteessa menneisyyteen, nykyisyyteen ja tulevaisuuteen.

4.1.1 Tuottavan hyödyllisyyden ihanne

Ilmauksena 'pyrkimys edistää' osoittaa rajautumista utilitaariseen eli hyötyä tavoittelevaan näkökulmaan. Alun perin huolimattoman otsikointi on sittemmin tarjonnut hyvän mahdollisuuden tarkastella kriittisesti, kuntoutuksen alueella ahkerasti käytetyn edistämisyrittämisen rajallisuutta ja sen taakse kätkeytyvää arvoperustaa.

G. H. von Wrightin (2001) mukaan sekä jonkin asian edistämisessä että suojaamisessa on kyse utilitaarisen hyvän eli hyödyllisyyden tai hyvää tekevyyden tavoittelusta.³⁶⁷ Silloin, kun tarkastellaan kuntoutuksessa käytettävän toiminnan hyödyllisyyttä, voidaan nopeasti tehdä

³⁶⁶ Meyer, 1977.

³⁶⁷ von Wright, 2001.

muutamia erotteluja. Kuntoutuksessa käytettävän toiminnan hyödyllisyyttä voidaan suppeammin ajateltuna tarkastella yhtäältä tätä yhtä kertaa varten Pekan kuntoutumiselle asetettujen tavoitteiden näkökulmasta tai toisaalta laajemmin koko hänen kuntoutumisprosessin näkökulmasta. Kolmanneksi hyödyllisyyttä voidaan tarkastella toiminnan aiheuttamien seurausten tai neljänneksi toiminnalle asetetun tavoitteen saavuttamisen näkökulmista.

Otetaan esimerkiksi toinen tilanne, jossa Minnan kuntoutumisen tavoitteena on itsenäinen asuminen. Sen mahdollistamiseksi hänen on kyettävä suunnittelemaan ja suorittamaan tehtäviä alusta loppuun saakka. Tämän ehdon mukaisesti yhden terapiakerran tavoitteeksi on sovittu, että Minna toimii itsenäisesti, siten että hän suunnittelee tilanteen yhdessä terapeutin kanssa, mutta toteuttaa sen itsenäisesti. Koska on kevät, aurinko paistaa ja on lämmintä, Minna hän haluaa työskennellä ulkona. Hän on valinnut tehtäväksi puisen pihakoristeen tervauksen, koska haluaa suojata sen lahoamiselta. Puisen pihakoristeen tervaus tuskin on kenenkään yksinasumisen välttämätön edellytys, mutta toiminnan terapeuttisessa käytössä toiminnan mielekkyyden ohella olennaista eivät ole pelkät oikeat ja hyviksi koetut toiminnat, vaan se, miten toimitaan. Terapeuttisessa mielessä tärkeää ei siis ole tervaus sinänsä, vaan toiminnan tekeminen käytännössä niin, että se tukee ja harjoittaa tiettyjä taitoja, joita Minna tarvitsee selviytyäkseen itsenäisestä asumisesta.

Minna ja terapeutti suunnittelevat eli harkitsevat yhdessä, mitä tavaroita ja aineita tervauksessa tarvitaan, missä toiminta kannattaa toteuttaa ja millaiseksi työympäristö rakentaa. He käyvät tehtävän läpi yksityiskohtaisesti vaihe vaiheelta ja sopivat, miten menetellä, jos kaikki ei mene suunnitelman mukaisesti.

Tämän jälkeen Minna toimii päämäärän mukaisesti ja terapeutti seuraa vierellä valmiina auttamaan. Terapeutti antaa Minnalle rauhan keskittyä ja puuttuu tilanteeseen vain, jos se on välttämätöntä. Kun tilanne päättyy, pysähdytään: katsotaan, mitä Minna on saanut aikaan ja arvioidaan, miten kaikki meni. Tämä reflektio voi auttaa ymmärtämään toiminnan vaiheita ja vaatimuksia ja se voi auttaa suhteuttamaan omia taitoja toiminnan vaatimuksiin. Pystyikö siis Minna toimimaan itsenäisesti ja ilman apua? Miten hän toimi? Miten toiminta vaikutti häneen? Saavuttiko hän toiminnalle asettamansa tavoitteen? Mitä muita

seurauksia toiminta aiheutti: sotkua, melua tai toisten ihailua tai mielihyvää, innostuneisuutta, kiukkua tai turhautumista.

Pyrkimys edistää kuntoutujan toimintakykyä tai ylläpitää eli suojata sitä voi olla terapioiden julkilausuttuina tavoitteina. Tällaisten tavoitteiden taustalla oleva oletus terveyden ja vamman välisestä suhteesta voi perustua joko laadulliseen eroon tai aste-eroon perustuvaan käsitykseen. Laatuero -käsityksen mukaan kuntoutus on poikkeuksetta jotakin hyvää ja vamma on jotakin pahaa, jota vastaan yritetään taistella. Aste-eroon perustuvassa käsityksessä uskotaan kuntoutuksen positiivisen vaikutuksen kausaalisuuteen: luotetaan siihen, että kuntoutuksella on hyvät, terveyttä ja hyvinvointia edistävät vaikutukset. Vammautuminen on siis syy olennaisten funktioiden häiriölle ja kuntoutuksen ansiosta häiriöt vähenevät tai estyvät.

Kuntoutukselle ei riitä näkökulmaksi pelkkä elimiin ja kykyihin keskittyminen, vaan siinä on otettava huomioon toimintakyky ja koko ihminen laajemmin. Ympäristötekijöiden vaikutus, eletty elämä, nykyisen elämän olosuhteet, toiveet ja suunnitelmat tulevasta on huomioitava. Kun kuntoutuksessa käytetään keinona inhimillistä toimintaa, kasvaa huomioon otettavien tekijöiden ja muuttujien määrä entisestään. Kuntoutuksen onnistumiseen vaikuttaa edellä mainittujen tekijöiden sekä ennusteen lisäksi mm. toimijan tahtotila, kiinnostus, käytettävissä olevat keinot, välineet, apu ja toimintaympäristö sekä niiden kaikkien tuttuus tai vieraus toimijalle.

Uusi ja vieras toimintaympäristö tai toiminta voi tehdä meistä kenestä tahansa toimintakyvyttömän. Esimerkiksi avaruusaluksen kuljettajana, sukeltajana, hevosen kengittäjänä tai narkomaaninuorten hoitolaitoksen ohjaajana useimmat meistä voivat olla jossain määrin toimintakyvyttömiä. Siitä huolimatta joku voi lenkkeillä sokeudesta huolimatta, toinen voi tanssia pyörätuolissa istuen ja kolmas hankkia elantonsa tietokoneohjelmoijana, vaikka liikkuukin sähköpyörätuolilla ja tarvitsee jatkuvasti hengityskonetta.

Taitojen harjoittelu ja saavuttaminen edistää, mutta ei yksinään tee edes kuntoutumisesta, saati sitten elämästä hyvää ja onnellista. Voidaan myös ajatella, että toimintaa rajoittaakin ensisijaisesti nykyinen ympäristö tai sen huonot tai sopimattomat välineet. Tiettyjä tekijöitä vaihtamalla ja muuttamalla voidaan myös lisätä toimintakykyisyyttä. Vaikka laitteet ja

apuvälineet voivat jossain määrin ja joissakin tapauksissa helpottaa selviytymistä ja ratkaista monta käytännöllistä ongelmaa, niin tuskin pelkkä hyvinvointiteknologiakaan riittää tekemään ihmisistä onnellisia? Normaalius ja kausaliiteettiin luottaminen tuntuu menettävän merkityksensä, kun näkökulmaa laajennetaan. Näin ollen toimintaan kiinnittyvän kuntoutuksen yhdeksi mittapuuksi voitaisiin hyödyn selvittämiseksi asettaa pragmaattisia kriteereitä esim. käytännölliset seuraukset ja toimivuus tai käytännön ongelmien ratkeaminen. Mutta tämäkään ei yksin riitä tekemään elämästä hyvää ja onnellista.

4.1.2 Mielihyvä hyvän elämän ihanteena

Onnellisuus ja hyvä elämä liitetään usein yhteen mielihyvän ja tyytyväisyyden kanssa. Tulisiko tyytyväisyyden tavoittelun eli hedonisen hyvän olla myös perinteisesti utilitaristisiin päämääriin pyrkivän terapiatyön tavoitteena? Hedonista hyvää on ainakin kolmenlaista: tyydytyksen tuottamaa, passiivista ja aktiivista. Tyydytyksen tuottamaa mielihyvää tunnetaan, kun saadaan halutut tai toivotut asiat riippumatta siitä, tuottavatko ne sen kummemmin muuta mielihyvää. Passiivinen mielihyvä liittyy ensisijaisesti aistinautintoihin: hyvään musiikkiin, kauniiseen maisemaan, herkullisiin makuihin, viehättäviin tuoksuihin ja miellyttäviin tuntemuksiin. Aktiivista mielihyvää ihminen voi kokea silloin, kun hän voi tehdä sellaisia asioita, joista nauttii.³⁶⁸ Tarkastellaan hedonismien lajeja Pekkan sähköpyörätuolin hankintaan liittyvien arvostusten avulla.³⁶⁹

Tyydytyksen tuottamaa mielihyvää Pekalle tuottaa jo pelkkä haluamansa sähköpyörätuolin saaminen, vaikka hän ei siitä muuten pitäisi eikä sitä käyttäisi. Halun tyydyttymisen tuottama mielihyvä on tuskin riittävä peruste kyseisen apuvälineen hankkimiseksi ainakaan yhteiskunnan varoilla. Passiivista mielihyvää Pekalle voisi tuottaa laitteen moderni muotoilu, kaunis väri, hiljainen käyttöään sekä istuimen miellyttävyys. Tässä vaiheessa hän jo siis istuu sähköpyörätuolin istuimella ja saattaa ajella sillä ilman sen kummempaa päämäärää. Aktiivista mielihyvää sähköpyörätuolin saaminen tuottaa silloin, kun Pekka

³⁶⁸ von Wright, 2001.

³⁶⁹ Lähtöoletuksena tässä on luonnollisestikin pidettävä sitä, että Pekka haluaa sähköpyörätuolin.

pääsee sillä liikkumaan itsenäisesti paikasta toiseen, esimerkiksi käydäkseen kirjastossa tai bändin treeneissä.

Toimintaan voi liittyä yhtä aikaa erilaisia mielihyvän muotoja. Esimerkiksi Pekka voi käydä bändin treeneissä hovin vuoksi, kun on sattunut pääsemään mukaan porukkaan eikä ole muutakaan tekemistä. Bändiin kuulumisen voi olla myös sosiaalisesti arvostettua. Toisaalta Pekka voi käydä bändin treeneissä siksi, että siellä tehdään asioita, joista hän pitää: soitetaan hyvää musiikkia ja porukassa on hyvä, rento meininki. Pekka voi myös mennä ryhmään, koska hän on alkanut seurustella solistin kanssa tai koska hän nauttii soittamisesta, esitysten harjoittelemisesta ja esittämisestä. Näistä esimerkeistä huomataan hyvin, että niihin kaikkiin liittyy tietty ajallinen rajallisuus. Aktiivisen mielihyvän kokeminen on siis jatkuvasti alttiina muutoksille. Bändin suosio voi laskea, kappaleet alkaa kyllästyttää, tyttöystävän kanssa menevät välit poikki tai porukan henki alkaa rakoilla. Näin ollen, jos Pekka tarvitsee sähköpyörätuolia vain välineeksi päästäkseen sillä jonnekin muualle, loppuu ilmeisesti myös välineen tarve, jos varsinainen päämäärä menettää merkityksensä. Jos sen sijaan Pekalle on tärkeämpää osallistuminen ylipäättään kuin jokin yksittäinen tekeminen, löytää hän todennäköisesti itselleen joitakin muita vaihtoehtoja, vaikka bändissä käyminen loppuisikin.

Ihmisen toimintaan liittyy kolme hedonistisen elämänihanteen tyyppiä.³⁷⁰ Tarkastelen niitäkin Pekan ja hänen hyvän elämänsä näkökulmasta. Ensinnäkin epikurolaisen ihanteen mukaan tosionnellisuuteen kuuluu miellyttäviä asioita, viehättäviä muistoja ja ajatuksia, hyvää seuraa sekä kauniita esineitä. Koska tällaisen elämäntyylin toteutumislle ei ole olemassa mitään loogista, vammasta aiheutuvaa estettä, voisi aivan hyvin myös Pekka elää epikurolaisen elämän ihanteen mukaista onnellista elämää, jos hänellä olisi enemmän näitä nautittavia tiloja kuin niitä, joista hän ei pidä.

Toiseksi, askeettisen elämän ihanteen mukaisesti onnellisuuden oletetaan olevan halun ja sen tyydytyksen tasapainoa. Tämän ihanteen mukaan onnellisuus saavutetaan sitä varmemmin, mitä vähemmän halutaan ja mitä vaatimattomampia ovat toiveet. von Wrightin mukaan tähän käsitykseen liittyy kuitenkin looginen erehdys. Vaikka onnettomuuden pääasiallisena lähteenä pidettäisiin halujen tyydyttämättömyyttä, ei

³⁷⁰ von Wright, 2001.

siitä, että Pekalla ei olisi mitään haluja kuitenkaan seuraa, että hän olisi onnellinen. Vaikka siis Pekka askeettisen elämän ihanteenmukaisesti oppisi vähän kerrassaan toivomaan ja haluamaan yhä vähemmän ja yhä pienempiä asioita, ei siitä välttämättä koituisi hänelle onnellisuutta.³⁷¹

Kolmanneksi, aktiivisen elämän ihanteen mukaisesti Pekka voi etsiä mielihyvää toiminnasta, jota hän tekee vain toiminnan itsensä takia.³⁷² Tämä aktiivisen toiminnan ihanne on von Wrightin näkemyksen mukaan kestävin onnellisuuden peruste. Hänen mukaansa on varmempaa luottaa onnellisuuteen niiden asioiden suhteen, joita teemme tai jota olemme kuin niihin asioihin, joita meillä on tai joita saamme. Näin ollen myös Pekalla tulisi olla, vammasta huolimatta, mahdollisuus aktiivisen toimintaan.

4.1.3 Aktiivisen toiminnan ja osallistumisen ihanne

Aktiivisen toiminnan hoidollinen käyttö juurtui 1700 – luvun Euroopassa muun muassa moraalihoidon kehittäjän, ranskalaisen Philippe Pinellin kautta. Pinell halusi muuttaa laitoksiin eristettyjen, kahlehdittujen ja eläiminä kohdeltujen ihmisten hoitoa. Hänen kehittämänsä humaani moraalihoido rakentui kahdelle perustukselle, jotka olivat vapaus ja osallistuminen toimintaan, erityisesti ruumiilliseen työhön, minkä takia Pinell poistattikin kahleet laitokseen suljetuilta ihmisiltä.³⁷³

Mikä tahansa tekeminen ja työ ei kuitenkaan välttämättä ole terapeutista toimintaa. Tästä ovat esimerkkinä 1800-luvun englantilaiset työlaitokset. Niiden toimintaperiaatteet muistuttivat vankilaa, jossa työllä oli lähinnä rangaistuksenomainen merkitys. Vangit eli laitoksiin suljetut ihmiset olivat jokseenkin orjan asemassa. Työlaitoksissa tehtiin ilman

³⁷¹ Tasapainoteorioihin näyttää yleisemminkin liittyvän juuri edellä esitetty ongelma. Esimerkiksi Lennart Nordenfeld on kritisoinut Ingmar Pörnin terveystieteistä siitä, että sen mukaan ihminen, jolla toimintaan käytettävissä olevat resurssit ovat heikentyneet voi kokea itsensä terveeksi, jos osaa asettaa tavoitteensa resursseihinsa ja toimintamahdollisuuksiinsa nähden oikealla tavalla. Nordenfeld ei hyväksy ihanteeksi pelkkää sopeutumista olemassaolevaan tilanteeseen. (Nordenfeld 31-33.)

³⁷² Aktiivisen mielihyvän ihanne on itseasiassa yhteensopiva Aristoteleen (1989) hyvän elämän päämäärän ja Arendtin (1998) toiminnan ihmisen kuvauksen kanssa.

³⁷³ Wilcock, 2001 ja Salo, 1996.

valinnan vapautta määrättyjä, laitoksen kannalta hyödyllisiä ja tarpeellisia töitä.³⁷⁴ Terapeuttinen ja hyvää elämää mahdollistava toiminta ei siis voi olla pelkästään vain tarkoituksenmukaista, ei-tahdonalaista eli pakotettua toimintaa vaan siihen tulee liittyä vapaaehtoisuus ja toiminnan tai sen avulla saavutettavien asiointilojen haluttavuus.

1800 luvun brittiläiset sosialistiaktivistit ja Arts and Crafts liikkeen perustajat John Ruskin ja William Morris vaativat, että työn tulisi tarkoituksenmukaisuuden lisäksi tuottaa myös iloa.³⁷⁵ Morrisin mukaan terapeuttisen työn elementteihin kuuluvat toivo työn miellyttävyydestä, tuottavuudesta ja riittävästä levosta. Hänen mukaansa ilman näitä elementtejä työ muuttuu orjuudeksi, joka heittää elämän hukkaan.^{376 377} Voidaan siis olettaa, että tarkoituksenmukainen ja merkityksellinen toiminta palvelevat aktiivisen toiminnan elämänihannetta ja sellainen toiminta voi mahdollistaa hyvän elämän myös Pekalle.

4.1.4 Aktiivisen ihmisen toimintatavat

Hannah Arendtin (1998) aktiivisen ihmisen teoriassa voidaan nähdä yhteyksiä edellä mainittuihin utilitaristisiin ja hedonisiin pyrkimyksiin. Se tarjoaa näkökulman ihmisen kuntoutumista ja hyvän elämän tarkasteluun siitäkin huolimatta, että Arendt mainitsee tutkimuksessaan hyvän elämän vain kerran. Arendtin teoria tuottaa toiminnan arviointiin ja tutkimukseen mielenkiintoisia näkökulmia ja voi sen takia herättää pohtimaan sekä kuntoutuksen päämäärää että hyvää elämää uudessa valossa.

Arendtin (1998) mukaan ihmisillä on kolme erilaista suhtautumistapaa aktiiviseen elämään ja toimintaan. Ensimmäistä suhtautumistapaa hän nimittää työksi, joka tarkoittaa kaikkea sitä välttämätöntä tekemistä, jota meidän on pakko tehdä elämän ylläpitämiseksi esim. syöminen ja peseytyminen. Nämähän ovat monesti myös niitä toimintoja, joita asetetaan kuntoutumisen tavoitteeksi, esim. omatoimisuus itsestä huolehtimisessa.

³⁷⁴ Wilcock, 2001 ja Salo, 1996.

³⁷⁵ Tämä vaatimus elää yhä toimintaterapiassa.

³⁷⁶ Morris, 1984, 87-88 ja Wilcock, 2001.

Työn tekijän (*animal laborans*) pyrkimyksenä on tyydyttää vain oman ruumiin ja oman elämän välttämättömät tarpeet. Kun työn tekijä keskittyy vain omaan elämäänsä ja sen ylläpitoon, jää hän samalla tietämättömäksi muusta maailmasta. Pelkästään mainitunkaltaiseen tekemiseen keskittynyt ihminen rajautuu Arendtin mukaan radikaalilla tavalla ulos maailmasta.³⁷⁸ Arendtin esittämä kuvaus työn tekijän maailmasta voi olla uhkakuvana juuri sairastuneelle tai vammautuneelle ja hänen läheiselleen: ahdistava koettu ja pelätty elämän kaventuminen ja osattomuus maailmasta. Hyvän elämän mahdollistamisen pyrkimykselle ei riitä, että tavoitteet rajoitetaan koskemaan vain elämän välttämättömyyksiä. Hyvän elämän mahdollistamine edellyttää, että kuntoutujaa autetaan elämään kokonaisvaltaisempaa, osallistuvaa elämää?³⁷⁹

Toista suhtautumistapaa Arendt nimittää valmistamiseksi. *Valmistava ihminen (homo faber)* keksii, suunnittelee ja valmistaa ruokaa, käyttöesineitä, työkaluja, koneita ja rakennuksia, joista kaikista tulee hänen tulevaisuutensa olemassaolon ehtoja.³⁸⁰ Valmistamisprosessia määräävät päämäärä ja keinot. Päämäärärationaalisesti suuntautunut valmistava ihminen ryhtyy prosessiin haluamansa lopputuotteen takia, ei pelkästä toimimisen ilosta.³⁸¹ Valmistaminen edellyttää aina prosessin tietämistä ja ihmiskätten työtä.³⁸² Arendtin mukaan valmistava ihminen tekee tuotteensa yksin ja yksityiseen käyttöön. Terapiatilanteessa toimijoita on kuitenkin aina vähintään kaksi. Tekeminen voi olla yksin tekemistä tai työnjakoon perustuvaa ryhmätyötä, mutta se voi olla myös terapeutista yhteistoimintaa, jossa terapeutti toimii vapaaehtoisesti ja harkintaansa perustuen kuntoutujan tahdon jatkeena auttaen sillä tavoin kuntoutujaa esineiden ja asioiden valmistuksessa.³⁸³

Arendtin toiminnan analyysissä osallistuva puhe ja toiminta on ehdottomassa etuasemassa edellä mainittuihin aktiviteetteihin nähden. Ihminen on hänen mukaansa syntymässä heitetty ihmisten välisiin suhdeverkkoihin ja siinä hänen on opittava

³⁷⁷ On syytä huomata, että Morrisin käsitys poikkesi nykyisestä aktiivisuuden ylikorostuksesta, sillä hän arvosti levon merkitystä aktiivisen toiminnan välttämättömänä vastapainona.

³⁷⁸ Arendt, 1998, 118-126.

³⁷⁹ Arendt, 1998,

³⁸⁰ Arendt, 1998, 147.

³⁸¹ Arendt, 1998, 143.

³⁸² Arendt, 1998, 161-162.

³⁸³ Myös Morris asetti valmistavan ihmisen toiminnan ihanteeksi, mutta hänen käsityksensä mukaan myös valmistamisprosessin tuli tuottaa iloa toimijalle.

toimimaan. Ihmiskunnan jäseniä yhdistää se, että kaikki sen jäsenet ovat ainutlaatuisia ja *toimivia ihmisiä (homo politicus)*. Toiminta on hänen mukaansa vastakohta päämäärärationaalille suorittamiselle, toteuttamiselle ja päätökseen saattamiselle, sillä se ei edellytä etukäteen asetettuja tarkoituksia, päämääriä tai suunnitelmia. Toiminta on Arendtille puhetta ja tekoja, esimerkiksi tanssia, joista ei jää jäljelle mitään konkreettista tuotetta tai lopputulosta. Hänen käsitykseensä toiminnasta sisältyy esteiden räjäyttäminen ja rajojen ylittäminen, sillä ainoastaan toimimalla voidaan Arendtin mukaan aiheuttaa tapahtumia, joiden loppu on epävarma ja ennakoimaton. Aktiviteeteista ainoastaan toiminta on sellainen, jota ei voi kuvitellakaan tehtäväksi yksin, sillä se on aina toimimista yhdessä.

Arendt jättää toiminnan tarkastelussaan hyvän elämän huomiotta. Siitäkin huolimatta, että Arendtin käsitys on monilta osin yhtenevä Aristoteleen toiminnan käsityksen kanssa, poikkeavat ne juuri hyvän elämän päämäärän osalta radikaalilla tavalla toisistaan. Aristoteleen käsityksen mukaan sekä käytännöllinen järki (*fronesis*) että käytännöllinen älykkyys (*deinotes*) tähtäävät toimintaan, mutta vain käytännöllisen järjen ohjaama toiminta johtaa hyvään elämään. Arendt jättää tämän erottelun huomiotta.

Toimintaa voidaan käyttää monin eri tavoin kuntoutumisen edistäjänä, mutta hyvän elämän päämäärän tavoittelu asettaa kuntoutuksessa käytettävälle toiminnalle aivan erityisiä vaatimuksia. Mikä tahansa tekeminen ei ole toimintaa eikä mikä tahansa toiminta johda hyvään elämään.

4.2 Kokemus ymmärtävän asiantuntijuuden kasvattajana ³⁸⁴

”Kokemus näyttää sängen samanlaiselta kuin tieto ja taito, mutta tosiasiaassa ihmisten tiedot ja taidot syntyvät kokemuksesta, sillä ”kokemus synnytti taidon, kokemattomuus sattuman”, kuten Polos oikein sanoo.” ³⁸⁵

³⁸⁴ Luku perustuu aiemmin julkaistuun artikkeliin Harra T, 2003. Filosofinen tieto –asiantuntijatieto ja käytännöllinen harkinta, teoksessa Filosofinen tieto ja filosofin taito. Toim. Räsänen P & Tuohimaa M. Acta Philosophica Tamperensia Vol. 2. Tampere: Tampere University Press.

³⁸⁵ Met.I, 1, 980b: 31-981a: 3.

Pystyykö meidän aikamme filosofi ymmärtämään partikulaarista kokemustietoa ja auttamaan käytännöllisen elämän sattumanvaraisuuden hallinnassa ja käytännöllisen viisauden etsinnässä kamppailevaa ihmistä? Entä olettaako käytännölliselle elämälle antautunut ihminen selviytyvänsä käytännön ongelmista vain yksinkertaisen praktisen päättelyn avulla, käärimällä hihat ylös ja ryhtymällä toimeen. Esimerkiksi antiikin Kreikassa filosofit toimivat laaja-alaisesti oman aikansa yleisoppineina, viisaina miehinä, jotka hallitsivat sekä teoreettisen että käytännöllisen asiantuntemuksen.³⁸⁶

Erottelu teoreettisen ja käytännöllisen ajattelun välille on oletettu perustuvan johtopäätösten erilaisuuteen. Teoreettisen ajattelun johtopäätökseksi on oletettu tieto ja käytännöllisen ajattelun johtopäätökseksi on oletettu teko.³⁸⁷ Johtopäätöksen erilaisuuteen perustuvaa dualistista erottelua teoreettisen ja käytännöllisen ajattelun välillä on kuitenkin pidetty harhaanjohtavana ja jopa virheellisenä.³⁸⁸ Aristoteleen mukaan käytännöllinen harkinta koskee tekoa, mutta sen johtopäätös on valinta eikä teko, kuten harhaanjohtavasti on esitetty.³⁸⁹

Martha Nussbaumin käsitykseen nojautuen oletan, että teoreettinen ja käytännöllinen ajattelu ja tieto voidaan nähdä paralleelisina. Sen perusteella uskon, että sekä filosofinen tieto että asiantuntijatieto edellyttävät molempien ajattelutapojen lähtökohtien yhdistymistä kokemuksessa.

4.2.1 Kokemus asiantuntijuuden mittapuuna

Jatkuva kamppailu käytännöllisen toiminnan ja teoreettisen tietämisen arvon välillä on ajanut käytännöllisen toiminnan puolestapuhujia etsimään asiantuntijuuden, legitimaatiota tieteellisestä tiedosta. Legitimaatioprojektia on kuitenkin heikentänyt samanaikaisesti

³⁸⁶ Sihvola 1992, 14.

³⁸⁷ Mm. Niiniluoto, 1983, 9.

³⁸⁸ Viittaus koskee muun muassa Nussbaumin (1978) pyrkimyksiä osoittaa teoreettisen ja käytännöllisen ajattelun paralleelisuus.

³⁸⁹ Kts. NE, III, 1112b: 30-1113a ja VI, 2, 1139a: 32-1139b.

paljastuva tieteellisen tiedon kasvava epävarmuus ja kyseenalaisuus, sillä pelkän tieteellisen tiedon varassa ei pystytä arvioimaan, mikä on oikeaa ja mikä väärää tietoa.³⁹⁰

Dreyfus & Dreyfus (1989) ovat korostaneet kokemustiedon ja ei-käsitteellisen, intuitiivisen tiedon merkitystä asiantuntijuuden kehittymisessä. Heidän mukaansa asiantuntijuus kehittyy portaittain, kokemuksen karttumisen myötä. Dreyfus & Dreyfus ovat määritelleet viisi välttämätöntä vaihetta, joiden kautta asiantuntijuus kehittyy: noviisi, aloittelija, pätevä, ammattitaitoinen ja asiantuntija.

Noviisi (novice) keskittyy vain sääntöjen oppimiseen ja seuraamiseen ja näkee vain niihin liittyvät yksittäiset tosiasiat ja piirteet. *Aloittelija* (advanced beginner) pystyy tunnistamaan toiminnan juonen ja siten ennakoimaan tulevaa, mutta hän ei välttämättä ymmärrä toiminnan merkitystä eikä tapahtumien seurauksia. *Pätevä* (competent) näkee tilanteet laajempina, tietyistä tosiasioista koostuvina kokonaisuuksina. Hän tunnistaa edellisiä paremmin tilanteeseen liittyvät relevantit asiat, mutta toimii kuitenkin jäykästi tottumuksensa pohjalta. *Ammattitaitoinen* (proficient) havaitsee tilanteet kokonaisuuksina ja hänellä on orientaatioherkkyyttä ja visioita. Ammattitaitoinen selviytyy myös oudoista tilanteista ja pystyy sekä soveltamaan tietoa että ajattelemaan analyyttisesti. *Asiantuntijalla* (expert) on ymmärrykseen pohjaavaa reflektiivistä kokemustietoa ja hän pystyy suuntautumaan kohti päämäärää. Asiantuntija sopeuttaa nopeasti toimintaansa muuttuvissa olosuhteissa. Hänen harkinnassaan on intuitiivisella tiedolla merkittävä osuus.³⁹¹

Alasdair MacIntyre, joka hyväksyy asiantuntijuuden sinänsä, on kritisoinut tiettyjä asiantuntijuuteen liittyviä piirteitä (character).³⁹² Ensimmäinen hänen kyseenalaistamansa piirre on päämäärärationalisuus eli pyrkimys tehokkuuteen ja taloudellisuuteen liittämällä yhteen keinot ja päämäärät. Toinen kyseenalainen piirre on pyrkimys ihmisten ohjailuun. Kritisoitujen piirteiden yhteisenä ongelmana on se, että niiden mukaisesti toimiva asiantuntija toimii annetun roolin mukaisesti, kun sekä keinot että päämäärät ovat määräytyneet asiantuntijan itsensä ulkopuolelta.³⁹³

³⁹⁰ Osmo Lampisen pääkirjoitus Tiedepolitiikka-lehden asiantuntijuutta käsitelleessä teemanumerossa 2/1997. (Lampinen, 1997, 3.)

³⁹¹ Dreyfus & Dreyfus 1989, 19-32.

³⁹² MacIntyre 1984, 75.

³⁹³ Front 1997, 12.

Dreyfus & Dreyfusin (1989) portaikossa pelkkä annetun roolin mukainen toiminta ei kuitenkaan yllä edes ammattitaitoisen toiminnan portaalle, saati asiantuntijuuteen. Aristoteelisessakin ajattelussa jäykästi annetun roolin mukainen toiminta liittyy pikemminkin työläisten ja orjien tehtävien tekemisen taitoihin kuin asiantuntijuuteen.³⁹⁴ Näyttää siis siltä, että McIntyren kritiikin kohteena on paremminkin ammattitaidottomien aloittelijoiden toiminta kuin asiantuntijuutta karakterisoivat piirteet. McIntyreä voidaankin näin ollen hyödyntää mieluummin asiantuntijuuden tason määrittelyssä kuin sen kyseenalaistamisessa.

Aristoteles arvosti käytännön kokemusta käytännöllisen viisauden kehittymisen välttämättömänä edellytyksenä. Hän ei uskonut esimerkiksi lääkärin pystyvän hoitamaan oikein yksittäistä potilasta pelkän teoretiedon varassa. Vasta kokemuksen myötä useista yksittäistapauksista muodostetun ja potilaan erityistapauksesta saadun tiedon myötä lääkäri voi Aristoteleen mukaan tehdä oikeita valintoja potilaan hoidon onnistumiseksi.³⁹⁵

”Jos siis lääkäriellä on tieto ilman kokemusta ja hän tuntee yleisen periaatteen, mutta ei sen piiriin kuuluvaa yksittäistä tapausta, hän erehtyy usein hoidossa, sillä hoidettavana on yksittäinen ihminen.”³⁹⁶

Oletan, että hoidon onnistumiseksi asetettu yksittäisen tapauksen erityispiirteiden huomiointi koskee myös terapiaa ja kuntoutusta. Aristoteleen vaatimus asettaa ajankohtaisen haasteen hoidolle ja terapialle yhä edelleen. Pelkkä kykyjen ja taitojen havainnointi, testaaminen ja mittaaminen ei voi riittää kuntoutuksen lähtökohdaksi. Lisäksi alkuarvioinnissa tulisi olla käytettävissä vakuuttavia menetelmiä, jotka auttavat tuntemaan yksittäisen ihmisen elämän historiaa ja erityispiirteitä (mieltymyksiä, vahvuuksia ja heikkouksia, eettisiä taitoja, asennetta ja arvostuksia).

Empiirisissä tutkimuksissa asiantuntijuuden on todettu eroavan mestaruudesta lähinnä julkisuusnäkökulman osalta. Kokemus mestaruudesta voi olla sisäinen ja se saattaa jäädä vain toiminnassa osallisena olevan kokemukseksi, esimerkiksi terapiasuhteessa.

³⁹⁴ Met, I, 1,

³⁹⁵ NE, X, 9, 1181b:1-12.

³⁹⁶ Met, I, 1, 981a21-24.

Asiantuntijuus sitä vastoin saavutetaan vasta, kun kokemustietoa pystytään käsitteellistämään ja ulkopuoliset toiset osoittavat toimijan perusteluja ja valintoja kohtaan arvostusta.³⁹⁷ Mestari saattaa siis tietää ja toimia oikein, mutta välttämättä hän ei pysty käsitteellistämään tietoaan eikä vakuuttavasti perustelemaan ja selittämään toisille tekemiään valintoja ja päätöksiä. Ei-käsitteellisen tiedon osuudesta huolimatta Aristoteles kehotti suhtautumaan kokeneiden mestarien perustelemattomiinkin väitteisiin vakavasti ja kunnioittaen.³⁹⁸

Asiantuntijuus siis edellyttää yhteisöä, joka tunnustaa asiantuntijan pätevyyden.³⁹⁹ Arvostus edellyttää mestarillista osaamista, kykyä perustella ja selittää tekemiään valintoja ja arviointeja eli käsitystä toiminnan syistä ja seurauksista. Aidon asiantuntijuuden mitaksi voitaisiin siis hyväksyä käytännöllinen mestaruus ja hyvän elämän päämäärän huomioon ottava käytännöllisen harkinnan taito.

4.2.2 Käytännöllisen harkinnan taito

Aristoteleen mukaan asioita voi oppia tuntemaan monella tapaa, muun muassa induktiivisesti, havaitsemalla ja totuttautumalla, on ajattelun tiedollinen lähtökohta väistämättä pluralistinen.⁴⁰⁰ Harkinta itsessään on määrätynlaista, paljon aikaa vaativaa. Kaikkea ei tarvitse jatkuvasti harkita, vaan suurelta osin toimintaa ohjaa irrationaalinen sielun osa sekä toisaalta tottumus ja harjaantuminen. Tottumusten kehittymisessä tietynlaisiksi on hyveillä tärkeä merkitys.

Yhtäältä käytännöllinen harkinta vastaa pragmaattiseen kysymykseen: Miten päämäärä saavutetaan tai miten se on saavutettu?⁴⁰¹ Mutta toisaalta harkinta ei typisty vain praktiseksi syllogismiksi. Harkinnassa edetään tilanneanalyysien eli muun muassa relevanttien tosiseikkojen etsimisen kautta valintaan tai mielipiteeseen. Harkitseva etsii vaihtoehtoista parasta, oikeaa, hyvää, taloudellista ja tehokasta keinoa, välinettä, paikkaa

³⁹⁷ Burke & DePoy 1991, 1027-1032.

³⁹⁸ NE, VI, 11, 1143b:11-14.

³⁹⁹ Kaivo-oja, Malaska & Rubin 1997, 21.

⁴⁰⁰ NE, I, 7, 1098b:1-9.

ja aikaa saavuttaa jokin tietty päämäärä.⁴⁰² Käytännöllinen harkinta päättyy siis valintaan, joka voi olla yksi mahdollinen lähtökohta käytännölliselle toiminnalle tai mielipiteeseen, joka täydentää ymmärrystämme (synesis) käytännöllisestä toiminnasta.

Harkinnassa käytettävät kriteerit voivat vaihdella tilanteen, harkitsijan kokemuksen ja toiminnalle asetettujen päämäärien mukaan. Hyvältä näyttävien päämäärien valintaan perustuva relatiivisuus pystytään välttämään käytännöllisen järjen (fronesis) avulla, kun taas pelkkää omaa etua tavoitteleva juonittelu (deinotes) johtaa väistämättä relativismiin myös keskusteluissa.⁴⁰³

Käytännöllisesti järkevällä on hyvän elämän näkökulma mukana harkinnassa intuitiivisesti. Hänelle ei riitä pelkkä päämäärärationalisuus eli haluttuun asiantilaan pääseminen keinolla millä hyvänsä, sillä käytännöllisesti järkevä pohtii myös tekojensa muita seurauksia. Hänelle hyvä ei tarkoita vain omaa hyvää, sillä hän käsittää olevansa osa suurempaa kokonaisuutta, osa yhteisöä, yhteiskuntaa ja luontoa. Siten hyvä kohtaa itsensä toisessa ja toisen itsessään.

Aristoteleen käytännöllisen harkinnan teorian mukaan käytännöllinen järki on kykyä tehdä erotteluja ja löytää samanlaisuuksia, se on kykyä erotella ja liittää yhteen asioita ja kykyä tunnistaa hyvä ja oikea. Kokemustemme perusteella muodostamme käsityksiä asioista, vaikka emme aina pystyisikään perustelemaan niiden syitä ja seurauksia käsitteellisesti.⁴⁰⁴ Käytännöllisen harkinnan avulla voidaan siis mahdollisesti vastata niihin kysymyksiin, joita ei pelkän tieteellisen ajattelun avulla voida ratkaista.

Käytännöllinen järki koskee samoja asioita kuin ymmärrys, mutta ne eivät tarkoita samaa. Käytännöllinen järki edeltää (a priori) on ja ymmärrys seuraa (a posteriori) toimintaa. Ymmärtäminen tarkoittaa toiminnan reflektiivistä arvostelemista 'oikein' ja 'hyvin'.⁴⁰⁵

⁴⁰¹ NE, VI, 1142a-1142b.

⁴⁰² NE, III, 3.

⁴⁰³ Kuvaukset fronesiksesta ja deinoteksesta katso, muun muassa NE, VI, 12, 1144a:23-30 ja Knuuttila, 1989, 246.

⁴⁰⁴ NE, VI, 10-11.

⁴⁰⁵ Voisimmekin ehkä ajatella, että tieteen tai sen metodin arvostelu hyväksi tai oikeaksi kuuluukin tämän perusteella aposteriorisen ymmärryksen alaan.

Ymmärtäväinen pystyy myös arvioimaan samoja kohteita kuin käytännöllisesti järkeväkin.⁴⁰⁶

Aristoteleelle käytännöllinen harkinta ja ymmärtäminen ovat luonteeltaan mietiskelevää toimintaa ja vain osa käytännöllisen harkinnan johtopäätöksistä eli valinnoista johtaa tekoihin. Suuri osa teoista tehdään tottumuksen pohjalta, harkitsematta ja osa teoista on ei-tahdottuja. Tästä huolimatta, juuri teoistaan jokainen on vastuussa toisille ihmisille. Mietiskelevä toiminta ilman materiaalisia tekoja on ihmisen elämää korkeampaa ja meidän tulee tehdä kaikkemme elääksemme sen mukaan, mikä meissä on korkeinta.⁴⁰⁷ Siitä huolimatta, että tämän mietiskelevän toiminnan ehtona onkin keskustelu ja toiminta toisten kanssa, olemme siitä vastuussa vain itsellemme ja jumalalle. Tästä mietiskelyn jumalallisuudesta huolimatta Aristoteles kehottaa, että tehtävien asioiden kohdalla ei päämääränä ole niiden tutkiminen ja tietäminen, vaan niiden tekeminen. Tekojen monista lähtökohdista ja vastuusta johtuen käytännöllinen harkinta muodostuu hyvän elämän kannalta merkittäväksi, asiantuntijuutta ja käytännöllistä viisautta kasvattavaksi ajattelun muodoksi. Aristoteleella täydellinen toiminta käsittää sekä ajattelun että toteutuksen.⁴⁰⁸

4.2.3 Filosofinen asiantuntijuus

Asiantuntijuutta on käytetty eräänlaisena käytännöllisen työn ja toiminnan korkeimpana arvona ja arvostuksen mittana, kun taas akateemista työtä on arvioitu muilla mittapuilla. Jos kuitenkin oletamme, että kaikki inhimillinen työ on inhimillistä toimintaa, ja jos asiantuntijuus toimii kaiken käytännöllisen toiminnan mittapuuna, niin eikö sen silloin pitäisi sopia myös akateemisen toiminnan ja filosofian harjoittamisen mittapuuksi?

Käytännöllisen työn ja toiminnan pyrkimyksenä on vaikuttaa vallitseviin asiantiloihin tekojen avulla. Jos siis myös filosofien toiminta on inhimillistä toimintaa, niin tällöin voidaan kysyä: Miten filosofit toimivat? tai Mitä hyvä filosofinen tieto koskee?

⁴⁰⁶ NE, VI, 9-11, 1142b: 37-1143b: 16.

⁴⁰⁷ NE, X, 7-11, 1177b: 11- 1177b: 35.

Matti Häyry on antanut esimerkkejä siitä, miten filosofit ovat menestyneet käytännön kentällä, amerikkalaisen terveydenhuollon palveluksessa, jossa filosofit olivat soveltaneet teorioitaan käytännön ongelmiin. Välttämättä filosofin siirtyminen teorioiden parista käytännöllisen elämän toimintakulttuurien keskelle ei onnistu aivan ongelmitta. Häyryn kuvauksessa filosofian asiantuntijoita, moraali-insinöörejä, arvosteltiin kyvyttömyydestä analysoida asioita käsitteellisesti. Heitä moitittiin tietämättömyydestä eettisistä teorioista sekä puolueellisuudesta ja heidän mekaanista teorioiden soveltamista kritisoitiin sekä epäintuitiivisuudesta että käytännöllisistä syistä.⁴⁰⁹

Pitäisikö filosofien siis sittenkin pysytellä omalla alueellaan ja keskittyä mallien muodostukseen sekä moraalisten hypoteesien laatimiseen ja testaamiseen? Onko filosofin ainoa vaihtoehto sulkeutua tutkijan kammioonsa ja keskittyä teoreettiseen tutkimukseen, jos hänen toimintansa käytännöllisen elämän alueella ei heti yllä aidon asiantuntijuuden tasolle? Vai olisiko sittenkin vain syytä katsoa peiliin ja jatkaa harkinnan ja keskustelun harjoittelua? Olisiko meidän itse asiassa syytäkin pyrkiä myös vaikuttamaan vallitseviin asiantiloihin esimerkiksi tuottamalla lisää ymmärrystä käytännölliseen toimintaan liittyvistä eettisistä asioista? Tulisiko meidän sittenkin lähestyä käytäntöä mieluummin tutkien, kysyen ja ihmetellen kuin valmiiden vastausten kanssa. Kannatan lisäharjoitusta, mutta suhtaudun kriittisesti sekä filosofiseen yleisasiantuntijuuteen että edellä esitettyyn moraaliteknologiaan.

Moraaliteknologian sijaan voidaan filosofian asiantuntijuudelle hahmotella toisenlaistakin käytännöllistä tehtävää. Esimerkiksi Pihlströmin mukaan filosofia voisi omaksua tehtäväkseen maailmankuva- ja maailmankatsomusmarkkinoiden puristuksissa kamppailevista ihmisistä ja heidän hyvinvoinnistaan välittämisen. "Olkoon ihmisen parantaminen, hänen johdattamisensa kohti hyvää elämää, tieteenfilosofiainkin keskeinen tehtävä!"⁴¹⁰ Tämä on mielestäni mahdollista käytännössäkkin toimintaa refleктоivan ja ymmärrykseen pyrkivän asenteen sekä hyvää elämää silmällä pitävän harkinnan ja keskustelun avulla.

⁴⁰⁸ NE, X, 8, 1178a: 34-1178b.

⁴⁰⁹ Häyry 1999, 34-40.

⁴¹⁰ Pihlström, 1997, 10-13.

Filosofinen välittäminen voi olla järkevän ja kriittisen keskustelun käymistä toisten ihmisten, mutta myös itsen kanssa. Pihlströmin esittämässä pragmaattisen realismin mukaisessa lähestymistavassa hylätään "ensimmäisen filosofian" etuoikeutettu perspektiivi tieteen ja MAAILMAN suhteeseen, mutta ei hyväksytä kuitenkaan tiukkaa skientismiäkään. Pihlströmin esittämässä lähtökohdassa hyväksytään siis sekä tieteellinen, empiirinen tieto ja toisaalta teoreettinen, rationaalinen tieto.⁴¹¹ Näiden lisäksi voidaan aiemmin esillä olleen perusteella olettaa, että inhimilliselle elämälle tärkeiden kysymysten käsittely edellyttää väistämättä kokemustiedon mukaan ottamista.

Pluralismia on esitetty tieto-opilliseksi lähtökohdaksi muun muassa realismin mukaiselle yhteiskuntatutkimukselle. Pluralistista lähtökohtaa voidaan pitää oikeutettuna siksi, että myös arkikäsitteitä ja tutkijan kokemustietoa käsittävä lähdeaineisto ei ole vain systematisoinnin kohde, vaan myös sen apuväline ja tiedon oikeuttamisen kriteeri.⁴¹²

Jos siis pluralistista lähtökohtaa voidaan pitää mahdollisena lähtökohtana asiantuntijuudelle ja tieteelliselle tietämiselle, niin miksei myös filosofialle?

Tieteen harjoittamista, akateemista toimintaa ja jopa filosofointiakin on alettu yhä enemmän pitää ammattina, yhdenlaisena inhimillisenä käytännön työtoimintana.⁴¹³ Muutoksen kääntopuolena on ollut se, että akateemista työtä on alettu arviomaan käytännöllisen toiminnan tehokkuus- ja hyödyllisyysmittapuiden mukaan. Asiantuntijaksi pätevytyymiseen ei yliopistoissa riitä pelkkä tohtorin tutkinto ja teoreettinen osaaminen, vaan sen lisäksi on harjoitettava aktiivista ja tuloksellista tieteellistä toimintaa. Akateemisen asiantuntijuuden mittareiksi ovatkin muodostuneet tiedon hallinnan ja tuottamisen sijaan tieteellisesti arvioitujen julkaisujen määrä, aktiivinen kansainvälinen opetus- ja tutkimusyhteistyö sekä ulkopuolisen rahoituksen määrä.

Akateemisessa toimintakulttuurissa ei siis enää riitä pelkkä tieteellinen tieto. Tieteellisellä tiedolla sinänsä on pelkkä välttämättömän välineen merkitys niin akateemisessa kulttuurissa kuin yksittäisen toimijan käytännöllisessä harkinnassakin. Erilaiset ajattelemisen tavat ovat kietoutuneet erottamattomalla tavalla yhteen. Yhtäältä

⁴¹¹ Pihlström, 1997.

⁴¹² Kakkuri-Knuuttila, 1996, 183.

käytännöllinen järki ja ymmärrys tarvitsevat tieteellistä tietoa ja toisaalta ilman tutkijan käytännöllistä harkintaa ja toimintaa ei saada tieteellistä tietoa. Kaikki tämä tuntuu olevan hyvin yhteen sopivaa myös aristoteelisen ajattelun kanssa.

Käytännöllisen harkinnan uusi tarkastelu on mielestäni ohittamaton puhuttaessa aidosta asiantuntijuudesta. Yhtäältä uskon, että käytännöllisen harkinnan tutkimus voi tuoda uudenlaisia näkökulmia eettiseen teorian muodostukseen. Toisaalta uskon, että sen avulla voidaan vaikuttaa käytännön toimintaan. Aidon asiantuntijan ajattelua ohjaavaksi keskeiseksi tekijäksi on muodostunut hyvän elämän näkökulman huomioonottaminen käytännöllisessä harkinnassa ja toiminnassa.

4.3 Fenomenologinen lähestymistapa yhteistoiminnan tutkimuksessa

Fenomenologinen lähestymistapa ja metodologia on herättänyt toiminnan tutkijoiden lisääntyvää kiinnostusta muun muassa toimintaterapiassa. Metodologisesti on kuitenkin tyydytty lähinnä vain soveltamaan muiden tieteenalojen tutkimusmetodologisia sovellutuksia fenomenologiasta. Tutkijat eivät toimintaterapiassa ole riittävästi kiinnittäneet huomiota tutkimuskohteensa eli toiminnan tai terapeuttisen toiminnan erityispiirteisiin.⁴¹⁴ Vaikka ymmärrystä lisäävä fenomenologinen lähestymistapa ei yksin riittäisi pragmaattiseen toimintaan ja asiantilojen muuttamiseen tähtäävän kuntoutuksen lähtökohdaksi, voi se olla tärkeä lähestymistapa ja metodi pyrittäessä ymmärtämään ihmistä ja hänen toimintaansa.

⁴¹³Esimerkiksi Max Weber tarkasteli akateemista työtä yhtenä käytännöllisenä ammattina muiden joukossa 1917 pitämässä esitelmässä otsikolla 'Tiede ammattina ja kutsumuksena'. (Weber, 1987, 15)

⁴¹⁴ Esim. Finlay L. 1999 ja McLaughlin Gray, 1997.

4.3.1 Inhimillinen toiminta toimintaterapian kiinnostuksen kohteena

Inhimillinen toiminta palautettiin toimintaterapian ammatin ja tieteen ydinkäsitteeksi 1900 – luvun loppupuolella.⁴¹⁵ Tuolloin toiminnan tutkimus alkoi saada uudenlaisia ulottuvuuksia, kun pitkään jatkunut toiminnan tarkoitusta ja merkitystä koskenut käsiteanalyttinen tutkimus sai rinnalleen fenomenologisen toiminnan olemusta ja merkitystä koskevaan tutkimuksen. Yhtenä uudenlaisen tutkimussuuntauksen käynnistäjänä on ollut David Nelson (1988), joka piti tärkeänä toiminnan käsitteen ja olemuksen välistä erottelua. Hän tiedosti erottelun tekemisen edellyttävän myös oikeiden tutkimusmetodien löytämistä. Esimerkiksi Nelson itse on julkaissut (1988 ja 1996) toiminnan käsitettä koskevia analyttisiä tutkimuksia. Toiminnan olemuksen näkökulmasta on tutkittu muun muassa vammaisuuden kokemusta (Padilla, 2003) ja hyvin iäkkään läheisen kuolemaa (Hasselkus, 1993).

Toimintaterapian filosofiset ja aatteelliset juuret ovat moraalihoidossa ja Art and Crafts – liikkeessä sekä chicagolaisen koulukunnan pragmatismissa. 1700 – luvun valistuvassa Euroopassa kehittynyt moraalihoito sai alkunsa Ranskassa Philippe Pinellin (1745 -1826) toimesta. Hän arvosti toiminnan ohella sosiaalisen vuorovaikutuksen merkitystä terveydelle. Pinell ei ihmetellyt laitoksiin kahlehdittujen eläinten lailla käyttäytyneiden ihmisten mielisairaudet säilymistä parantumattomina, koska heitä kohdeltiin kuten eläimiä. Pinell halusi muuttaa lähestymistapaa ja tarjota kahlituille ihmisille raitista ilmaa, liikuntaa ja tarkoituksenmukaista tekemistä.⁴¹⁶

Art and Crafts – liikkeen perustajat arkkitehtikriitikko William Morris (1834 -1896) sekä taidekriitikko ja kirjailija John Ruskin (1819 -1900) suuntautuivat ajattelussaan estetiikan ohella filosofiaan, erityisesti romanttisiin ja sosialistisiin käsityksiin. Liikkeen perustajat kritisoivat vallitsevaa yhteiskuntaa, sen kaupungistumista, modernisaatiota ja industrialistista kehitystä. Vastuun vallitsevasta kehityksestä ja kansalaisten pahoinvoinnista he säilyttivät sekä modernille teollisuudelle että kuluttajille. Modernia teollisuutta he syyttivät rajoittuneisuudesta arvostaa ihmisestä vain niitä asioita, joita voitiin hyödyntää tuotannossa. Kuluttajia he syyttivät tuotannon ylläpitämisestä, sillä omilla

⁴¹⁵ Vuoden 1998 Toimintaterapeuttien maailman liiton (WFOT) järjestämän kongressin keskeinen teema oli: Toiminta on palannut toimintaterapian ytimeksi (Whiteford, Townsend, Hocking, 2000).

⁴¹⁶ Wilcock, 2001.

valinnoillaan kuluttajat vaikuttivat siihen, mitä teollisesti kannatti tuottaa. Morris ja Ruskin etsivät uudenlaista, toimintaan liittyvää, holismia ihmisen hengen ja materiaalisen todellisuuden välille. Heidän holistisessa käsityksessään esimerkiksi käsin tehty tuote toimi tekijää ja käyttäjää yhdistävänä ilon tuottajana. Käsin tehty tuote ei siis ole vain irrallinen esine, vaan siinä yhdistyy tekijän työstään saama ilo siihen iloon, jonka käyttäjä kokee tuotetta käyttäessään.

Toimintaterapian filosofisena isänä pidetyn psykiatrin Adolph Meyerin (1866 -1950) ajattelussa näkyy edellisten uskomusten lisäksi myös muun muassa John Deweyn ja William Jamesin pragmaattinen vaikutus. Meyer näki terveyden eräänlaisena tasapainona, joka koostui erilaisten toimintojen ja toimintakokonaisuuksien (itsestä huolehtiminen, leikki, lepo ja työ) rytmisestä vaihtelusta. Meyer ei uskonut sairauksien johtuvan vain biologisista tekijöistä, vaan hän etsi sairauksien syitä ja hoitokeinoja ihmisten elämäntavoista ja tottumuksista sekä sosiaalisista suhteista. Sittemmin on painotettu ihmisen mahdollisuutta vaikuttaa terveyteensä erityisesti tekemällä käsillään merkityksellisiä ja tarkoituksenmukaisia asioita.⁴¹⁷

Gary Kielhofnerin on kritisoinut toimintaterapeutteja siitä, että mainituista aatteellisista lähtökohdista huolimatta ihmisen toimintaa selitetään edelleen biomedikaalisesti luuston, lihaksiston ja hermoston avulla. Kielhofnerin mukaan ihmistä tulee pitää ja tutkia elävänä olentona (human being as a being) ja kokonaisuutena, jossa mieli ja keho ovat kietoutuneet yhteen erottamattomalla tavalla. Terapeutit jakavat kuitenkin edelleenkin käytännön työn mentaalisen ja fyysisen terveyden alueisiin ja kehoa tarkastellaan materiaalisena objektina.⁴¹⁸

Edellä kuvattujen uskomusten tutkimukseen tarvitaan tutkimusmetodeja, jotka kohdistuvat toimintaan ja sen merkitykseen. Mattinglyn mukaan fenomenologinen lähestymistapa voi tarjota hedelmällisen lähtökohdan mainitunkaltaisen tutkimuksen kehittämiseksi.⁴¹⁹

⁴¹⁷ Yerxa, 1992, 81.

⁴¹⁸ Kielhofner, 1995.

⁴¹⁹ Mattingly, 1994.

4.3.2 Joitakin fenomenologian erityispiirteitä

Fenomenologian perustajien ensimmäiseen sukupolveen ovat kuuluneet Edmund Husserl sekä Alexander Pfänder, Adolph Reinach, Moritz Geiger ja Max Scheler sekä hieman myöhemmin Martin Heidegger ja Oskar Becker. Useimmat heistä ovat kehittäneet fenomenologiaa varsin itsenäisesti.⁴²⁰ Ehkä selkeimmin ero tulee esiin erilaisissa tavoissa ymmärtää fenomenologian luonnetta. Esimerkiksi Husserl käsitti sen eräänlaisena reflektiivisenä aktina, kun taas Scheler näki sen ennemminkin toimintaa suuntaavana asenteena kuin päämääräsuuntautuneena ajattelutapana, kuten induktiona tai deduktiona. Hänelle fenomenologia oli pikemminkin tietynlainen tapa katsella maailmaa kuin ankara metodi.⁴²¹

Haaparannan mukaan analyyttisessä perinteessä on oletettu, että filosofisen tiedon luonne on a priori ja että sen ja empiirisen tiedon välillä on selvä ero. Erityistieteiden kohteena ovat empiiriset tosiasiat, kun taas filosofisessa tutkimuksessa fenomenologian kohteiden tulee olla niistä vapaita. Husserlin tärkein tehtävä olikin pyrkiä osoittamaan filosofian ensisijaisuus suhteessa erityistieteisiin.⁴²² Ensisijaisuutensa ja ankaruutensa takia fenomenologialla on ollut muun muassa psykologialle ja kasvatustieteille tieteen kohdetta ja etiikkaa etsivä merkitys.⁴²³ Stickersin mukaan fenomenologia ei voi olla husserlilaisittain radikaali, ennako-olettamuksista vapaa tiede, jonka varassa muut tieteet lepäävät, vaan sen sijaan, ollakseen aidosti radikaali sen fokuksessa tulisi olla yksilöllinen kokemus.⁴²⁴

Muun muassa Paul Ricoeur (1967) on tehnyt erottelun transsendentaalisen ja eksistentiaalisen fenomenologian välille. Transsendentaalinen fenomenologia perustuu kartesiolaiselle idealle puhtaasta ajattelijasta eli transsendentaalisesta egosta, joka pystyy ottamaan ruumiittoman havainnoitsijan näkökulman. Eksistentiaalinen fenomenologia taas on pikemminkin olemassaoloon keskittynyt metodi, joka näkee havainnoitsijan elävän ruumiin subjektina. Selkein ero näiden kahden suuntauksen välillä on siinä, että

⁴²⁰ Spiegelberg, 1985.

⁴²¹ Stickers, 1985.

⁴²² Haaparanta, 1996.

⁴²³ Mc Laughlin Gray, 1997, Varto, 1996.

⁴²⁴ Stickers, 1985.

transsendentaalinen fenomenologian tiedon intressissä on tietoisuuden merkitys, kun taas eksistentiaalisen fenomenologian tiedon intressissä on kehon merkitys.⁴²⁵

Carrin (1985) ja Attigin (1985) mukaan transsendentaalisen ja eksistentiaalisen fenomenologian välinen erottelu perustuu kysymykseen varmuudesta. Heidän tulkintojensa mukaan Scheler, Pfänder, Heidegger, Sartre, Merleau-Ponty ja Ricoeur ovat poikenneet Husserlista siinä, että heidän käsityksensä mukaan kokemuksen olemukseen kuuluvien piirteiden paljastaminen voi olla vain suuntaa-antava ja summittainen. Toisin kuin Husserl he ovat korostaneet myös dialogin merkitystä inhimillisen kokemuksen kirkastamiseksi. Merleau-Ponty, Heidegger, Gadamer ja Derrida ovat historisismissaan ja relativismissaan joutuneet niin kauas Husserlin ajatuksista, että puhe fenomenologisesta traditiosta tai tietyistä metodista tulee mahdottomaksi.^{426 427}

Transsendentaalisen ja eksistentiaalisen fenomenologian lähtökohdilla on myös metodologiset seurauksensa. Tieto-opilliset erot koskevat muun muassa tutkimuskohdetta, tutkijan näkökulmaa, tiedon varmuutta sekä tutkimuksen päämäärää.

4.3.3 Fenomenologian sovellutuksia toimintaterapian tutkimuksessa

Ihmistieteiden kehitys, tiedon konstruktivistisista luonnetta koskevat ideat ja totuus sekä toiminnan monet ulottuvuudet ovat innostaneet toimintaterapeutteja etsimään vaihtoehtoisia ja erityisesti fenomenologisia metodeja toiminnan olemusta koskevaan tutkimukseen. Yksi esimerkki toimintaterapian alueelta on Loretta do Rozarion (1998) tutkimus. Hän on ollut kiinnostunut toiminnasta sekä ikääntymisen että olemisen taidon näkökulmista. Deprivaation, osallistumattomuuden ja menetysten sijaan hän löysi ikääntymisen itseksi tulemisen sekä ikääntyneenä olemisen taitona. Vaikka do Rozario oli alun perin kiinnostunut toiminnasta, koskivat hänen johtopäätöksensä pikemminkin toiminnan tutkimukseen valittuja näkökulmia eli ikääntymistä ja ikääntyneenä olemista kuin toimintaa sinänsä.

⁴²⁵ Ricoeur, 1967, 203-212 and Parviainen, 1998, 30-33.

⁴²⁶ Ricoeur has denied the critic of historicism. (Ricoeur, 2000, 138-145)

Mattingly ja Fleming (1994) huomasivat eksistentiaalisen fenomenologian avulla, että käytännön työtään reflektoidessaan toimintaterapeutit kuvasivat vain osittain, mitä tiesivät. Rajoittuneisuutta aiheutti se, että mediinisessä kontekstissa vain tietyillä tiedoilla oli ollut merkitystä tai he eivät olleet ylipäättään tottuneet muotoilemaan tekemisiään sanallisesti. Tutkijat päättelivät, että toimintaterapian käytäntö on jakaantunut kahteen erilaiseen kulttuuriin, joista toisessa: keho käsitetään koneeksi (the body as a machine) ja sairauksia kuvaillaan mekaanisten metaforien avulla ja toisessa: keho käsitetään eleyksi kehoksi, jossa otetaan huomioon myös sairauden kokemus.⁴²⁸ Mattinglyn ja Flemingin johtopäätös toimintaterapian kahdesta kulttuurista ei ollut mikään uusi ja ainutlaatuinen, vain aineistosta nouseva löytö, vaan itse asiassa se toisti yleistä fenomenologisen ja luonnontieteellisen lähestymistavan näkökulmien erilaisuutta.

McLaughlin Gray (1997) antaa toisenlaisen sovellutusesimerkin fenomenologiasta. Hän on soveltanut transsendentaalista fenomenologiaa toiminnan käsitteen ymmärtämiseksi.⁴²⁹ Husserlin ja Spiegelbergin tutkimuksiin ja seitsemän askeleen fenomenologisen reduktion avulla McLaughlin Gray halusi löytää ankan kuvauksen toiminnasta. Esimerkkitoimintana hän käytti tennistä, jonka käsitteellisen analyysin jälkeen tuli vakuuttuneeksi siitä, että kohteiden olemus voidaan löytää omaa tietoista kokemusta tutkimalla.⁴³⁰ Hänen mielestään fenomenologinen tutkimus on toimintaterapeuteille välttämätön menetelmä tutkittaessa niitä ilmiöitä, joiden parissa työskennellään. McLaughlin Grayn mukaan fenomenologia voi olla käyttökelpoinen toimintaterapiassa sekä perus- että soveltavan tutkimuksen alueilla.⁴³¹

Ruotsalaisessa tutkimuksessa tutkittiin vammaisuuden kokemusta neljän neglect - ongelmasta kärsivän henkilön elämässä.⁴³² Tutkijat pohjasivat lähtökohtansa Merleau-Pontyn, Mattinglyn and Kielhofnerin oletuksiin koskien elettyä kehoa sekä Husserlin käsitykseen elämismaailmasta. Aineiston analyysiin he sovelsivat empiiris-fenomenologis-

⁴²⁷ Carr, 1985, 19 and Attig, 1985, 174-175.

⁴²⁸ Mattingly & Fleming, 1994, 6-13, Mattingly, 1994, 37-93.

⁴²⁹ Kriittinen lukija saattaa tässä kohdin kysyä, olisiko sittenkin tärkeämpää keskittyä toiminnan olemukseen kuin toiminnan käsitteeseen?

⁴³⁰ Tutkija ei ottanut huomioon käsitteen ja olemuksen välisen tutkimuksen erilaisuutta.

⁴³¹ McLaughlin Gray, 1997.

⁴³² Neglect- häiriöllä tarkoitetaan neurologiassa toisen puolen huomiotta jättämistä.

psykologista metodia. Tutkijat löysivät useita tekijöitä, joilla on merkitystä terapian kannalta:

- 1) arviointia tarvitaan lisää ja interventiostrategioita pitää kehittää,
- 2) fenomenologia voi auttaa terapeuttia ymmärtämään paremmin henkilön sairauden kokemusta ja
- 3) henkilön täytyy olla tietoinen toiminnanvajavuuksistaan ennekuin kompensoivia strategioita voidaan ottaa käyttöön.⁴³³

Tässäkin tutkimuksessa tutkijoiden kiinnostuksen ja johtopäätösten välillä on kuilu. Johtopäätökset eivät lisää ymmärrystä vammaisuuden kokemuksesta, vaan niillä on selvästikin pragmaattinen päämäärä, jolla tavoitellaan terapeuttien toiminnan muuttamista. Kaikkiin esitettyihin tutkimusesimerkkeihin liittyi ongelmia, joiden takia fenomenologisia lähtökohtia on syytä selvittää ja pohtia, mitä ne tarkoittavat toimintaterapian ja inhimillisen toiminnan tutkimuksessa.

4.3.4 Fenomenologia terapeuttisen toiminnan tutkimuksessa

Esimerkeistä kävi ilmi, että fenomenologiaa käytetään toimintaterapiassa monin tavoin. Sitä on käytetty asenteena, trendinä ja metodina sekä niiden sekoituksena. Riippumatta siitä, mihin tutkimuksella oli pyritty ja millaisia johtopäätöksiä oli tuotettu, kaikki tutkijat raportoivat tyytyväisyyttään fenomenologiaan.

Näissä esimerkeissä, mutta yleisemminkin erityistieteiden harjoittama fenomenologinen tutkimus, kohdistuu toisten ihmisten kokemusten tutkimukseen, esimerkiksi toisten toimintaterapeuttien, opiskelijoiden tai kuntoutujien. Tällöin aineisto koostuu toisten toimintaa koskevien tilanteiden havainnoinnista ja sen pohjalta tehdyistä muistiinpanoista. Aineisto voi myös koostua kyselyistä tai haastatteluista, kirjoitetuista tarinoista, kuvista tai tilanteiden videoinneista. Tutkijat etsivät aineistoista kiinnostuksensa mukaan ilmiöiden merkityksiä joko poimimalla eksplisiittisiä merkitysilmauksia tai tulkitsemalla aineiston implisiittisiä ilmauksia. Tämän tyyppisessä aineiston analyysissä on mielestäni kyse

pikemminkin fenomenologisen asenteen omaksumisesta laadulliseen tutkimukseen kuin fenomenologisesta tutkimuksesta sinänsä. Kyse on mielestäni mieluummin fenomenologisella asenteella tehtävästä sisällön analyysistä kuin varsinaisesta fenomenologisesta analyysistä.

Lähestymistapana ja asenteena fenomenologiaa voidaan hyödyntää monissa tutkimuksen vaiheissa. Esimerkiksi tutkimuskohteen määrittelyssä fenomenologista ajattelua tarvitaan näkökulman määrittämiseksi tutkittavaan kohteeseen. Fenomenologisen asenteen avulla voidaan saada toisenlainen näkökulma inhimillisen elämän ilmiöiden tarkasteluun. Toiminnan, terveyden, sairauden ilmiöiden tutkimuksessa sitä voidaan käyttää ilmiöiden merkitysten analyysissä. Sen avulla voidaan tulla tietoisemmiksi toiminnan ehdoista, löytää toiminnan merkityksiä, kulttuurisia rajoitteita sekä yhteisiä, yleisiä ja ajasta riippumattomia, inhimillisen toiminnan osatekijöitä.

Oma lähestymiseni kokemuksen tutkimukseen on ollut henkilökohtainen projekti, jonka avulla olen tavoitellut parempaa ymmärrystä terapeutisesta yhteistoiminnasta. Näen fenomenologisen lähestymistavan sopivan aristoteelisessa ajattelussa synesiksen ohjaamaan harkintaan, jonka avulla tavoitellaan ymmärrystä ja tietoa. Molemmissa on kyse kokemuksen reflektoinnista. Aristoteelinen ymmärryksen metodi ei paljastu Nikomakhoksen etiikasta. Terapiatilanteiden kuvausten ja reflektioiden avulla olen pyrkinyt löytämään omasta kokemuksestani ja tilanteita koskevista havainnoistani vastauksia terapeutin yhteistoiminnan ehtoja koskeviin kysymyksiin. Pluralistiseen tietokäsitykseen luottaen olen liittänyt kokemukseksi ja reflektioni teoreettisen analyysin esimerkeiksi. Olen etsinyt kokemuksestani teoriaa havainnollistavia tai sen kanssa ristiriidassa olevia esimerkkejä ja teorian aukkoja ja ristiriitaisuuksia olen pyrkinyt korjaamaan ja selkeyttämään kokemuksen, harkinnan ja päättelyn avulla.

Aristoteleen mukaan asiantuntijuuden kehittyminen ja käytännöllinen viisaus vaatii kokemusta ja sen ymmärtämistä. Uskon, että edellä kuvatun kaltainen tutkimus voi palvella ainakin henkilökohtaista käytännöllisen viisauden ja asiantuntijuuden pyrkimystä, mutta toivoakseni sillä voi myöhemmin olla myös laajempaa merkitystä. Haluan ymmärtää

⁴³³ Tham, Borell & Gustavsson, 1998.

toiminnan ehtoja, huomata ja ymmärtää paremmin tilanteeseen ja valintoihin vaikuttavia osatekijöitä.

Esimerkiksi terapiatilanteessa saan Pirjon kokemuksesta tietoa vain kysymällä ja keskustelemalla. Tietysti voin aina tehdä myös merkityksiä koskevia tulkintoja hänen ilmeistään, eleistään ja valinnoistaan. Toiminnan aikana teenkin näitä tulkintoja suurelta osin tosin edes itse sitä tiedostamatta, mutta tutkimusaineistona tulkinnat vaativat erilaisen analyysin kuin oman kokemuksen tutkiminen. Tällä seikalla on oltava vaikutuksensa sekä tutkimuksen vakuuttavuuteen että sen merkitykseen. Jos toisen kokemus on lähestyttävissä eri tavalla kuin oma kokemus, on pakko olettaa sen vaativan myös erilaista metodologiaa. Näin ollen vahvistuu käsitys erilaisten fenomenologisten metodien tarpeellisuudesta.

Olenko tutkimuksessani ollut kiinnostuneempi tietoisuuden rakentumisesta vai maailmassa olemisesta? Kun teen työtä vaikeasta toiminnan ohjailun häiriöstä kärsivän henkilön kanssa kietoutuvat maailmassa oleminen ja tietoisuus tiukasti yhteen. Terapiatyöni lähtökohtana on pitkään ollut oletus, jonka mukaan tietoisuutemme, tapamme ja luonteenpiirteemme jäsentyvät maailmassa toimimisen avulla, pelkkä maailmassa oleminen ei siihen riitä. Istuutuminen kylmälle, muoviselle jakkaralle, lämpimän veden valuminen keholla, tutun saippuan tuoksu, käden pujottautuminen pehmeään puseroon hihaan, keskustelu ystävän kanssa, halaus ja kevyt suukko poskelle voi antaa meille kokemuksia, joihin palata, joihin kiinnittää uusia tapahtumia, ihmisiä ja tunteita. Varpusen tunnistaminen, käsien työntämien multa, ongen vavan kannattelu ja verkalleen heiluvan kohon seuraaminen voi nostaa muiston menneestä tai antaa voimaa jaksaa taas elämää sairauden tai vamman kanssa. Kaiken ei pidä tähdätä vain sairauden hoitoon, sillä terveyttä tärkeämpää on hyvä elämä. Tuskin pelkkä transsendentaalinen sen enempää kuin pelkkä eksistentiaalinenkaan fenomenologia on yksinään riittävä, mutta sen sijaan yhdessä ne voivat tarjota mielekkään ja viisaan perustan ajattelulle.⁴³⁴

⁴³⁴ Attig, 1985.

5 YHTEENVETO

Kokoan vielä lopuksi yhteen terapeutin yhteistoiminnan terapiatilanteiden reflektion ja Aristoteleen toiminnan teorian sekä tässä tutkimuksessa tehtyjen tarkennusten pohjalta.

Elävä ihminen on ruumiillinen olento, jonka biologisen elämän välttämättöminä ehtoina ovat hengitys ja ravitseminen sekä muut elävän eläimen välttämättömät funktiot. Irrationaalisen sielun osan toiminta on näiden funktioiden välttämätön ehto. Aistien, lihasten ja ruumiin osien käyttöä ei tavallisesti ajatella, ennakoita tai suunnitella, vaan niiden käyttö perustuu pitkälti biologiseen välttämättömyyteen, tarpeeseen tai tottumukseen. Käden heilautukseen, kävelyyn tai istuma-asennon ylläpitämiseen ei tavallisesti tarvitse juuri harkintaa käyttää. Toisaalta ihminen pystyy kiinnittämään mainittuihin funktioihin huomionsa myös tahdonalaisesti. Aistimusten pohjalta ihminen tekee havaintoja, mikä on toiminnan ja totuuden saavuttamisen kannalta välttämätön, mutta ei yksinään riittävä ehto.

Sairastuminen ja vammautuminen voi häiritä monin eri tavoin ihmisen toimintaa ruumiillisena olentona. Irrationaalisen sielun osan perustavaa luonnetta sekä yhteys tahtovaan sielun osaan aiheuttaa sen, että ruumiilliset muutokset vaikuttavat myös ihmisen tahtoon sekä sen välityksellä myös rationaaliseen sielun osaan. Toisaalta ihminen voi myös järkensä ja tahtonsa avulla vaikuttaa ja jossain määrin myös hallita ruumiillista olemustaan, vaikka parhaimmalla mahdollisella tavalla sielun eri osat toimivatkin sopusointuisessa yhteistyössä keskenään.

Liikkuminen on suurelta osin irrationaalisen sielun osan ohjaama kyky, jota ei tavallisesti ajatella. Irrationaalisen sielun osan muihin kykyihin nähden liikkuminen on erikoinen valmius siinä mielessä, että jossain määrin se vaatii muidenkin sielun osien ohjausta.

Harkittu liikkuminen edellyttää tietoa vähintään kahdesta toimintamahdollisuudesta, sillä harkinta koskee vain niitä tilanteita, joissa ihmisellä on mahdollisuus valita. Liikkumisen ehtoina ovat *tieto toimintamahdollisuudesta*, *tahto* (joka aktualisoituneena on jo jonkinlaista liikettä) sekä *ruumis*.

Osa inhimillisistä teoista tehdään vapaaehtoisesti, osa tahdonvastaisesti ja osa teoista on ei-vapaaehtoisia. Tietämättömyys voi aiheuttaa ei –tahdonvastaisia tekoja ja tahdonvastaisten tekojen syyt ovat toimijan ulkopuolelle. Vapaaehtoisen teon lähtökohta on toimijassa itsessään, jolloin sekä toimiminen että ei-toiminen ovat hänen vallassaan. Tästä huolimatta kaikkea toimintaa ei harkita, sillä osa teoista tehdään tottumuksen ja tapojen pohjalta. Harkittua toimintaa edeltää käytännöllinen harkinta ja harkittuja tekoja edeltää harkintaa seuraava praktinen päättely. Käytännöllisen harkinnan lähtökohta muodostuu teoreettisesta ja käytännöllisestä tiedosta ja totuudesta sekä halutusta päämäärästä. Käytännöllinen harkinta päättyy joko toimintaa edeltävään valintaan tai toimintaa seuraavaan ymmärrykseen tai mielipiteeseen. Käytännöllistä harkintaa ohjaavat käytännöllinen järki (*fronesis*), käytännöllinen älykkyys (*deinotes*) sekä ymmärrys (*synesis*). Käytännöllinen järki ja älykkyys tähtäävät toimintaan kun taas ymmärrys tähtää toimintaa koskevaan tietoon ja ymmärrykseen.

Toiminnan ja luonteen välinen kehämäinen suhde mahdollistaa luonteen vaikutuksen valintojen kautta tekoihin ja toisaalta tekojen vaikutuksen ymmärryksen kautta luonteenpiirteiden muodostumiseen.⁴³⁵ Koska tehdyt teot määräävät osittain luonteemme, on hyvään toimintaan ohjaavalla opetuksella ja kasvatuksella sekä harkittuihin valintoihin perustuvalla toiminnalla tärkeä osuus luonteenhyveiden kehityksessä ja onnellisuuden saavuttamisessa.⁴³⁶ Kasvatuksesta ja muista ympäristötekijöistä huolimatta vastuu luonteenpiirteiden kehittymisestä on jokaisella toimijalla itsellään.

Tavat ja tottumukset saattavat helpottaa selviytymistä arjen tehtävistä ja haasteista, mutta huonot tavat voivat myös olla jatkuvana haittana ja kehityksen esteenä. Sen vuoksi ihmisen tulisi aina valppaasti ja avoimesti reflektoida sekä omaa toimintaansa että toisten toimintaa ja tekojen seurauksia.

⁴³⁵ NE, II, 2, 1103b:30.

⁴³⁶ NE, II, 1, 23-26.

Hyveellisyys ei tarkoita tasaista ja ongelmatonta elämää ja sielun tyyneyttä. Sen sijaan hyveellisyttä karakterisoi ihmisen pyrkimys elää hyvää elämää yhdessä toisten kanssa ja halua toteuttaa hyvin hänelle ominaiset toiminnot.⁴³⁷ Luonteen hyveiden ja varsinaisista hyveistä erityisesti ystävyuden, oikeudenmukaisuuden ja kohtuunmukaisuuden kehittyvät ja ovat mahdollisia vain yhteisön toimintaan osallistumisen kautta. Ystävyys, oikeudenmukaisuus ja kohtuunmukaisuus ovat terapeuttisen yhteistoiminnan ehtoja. Siksi on jokaisella yhteisön jäsenellä tulisi olla mahdollisuus osallistua yhteisön toimintaan.

Hyveet eivät yksinään riitä tekemään elämästä hyvää ja onnellista. Elämän sattumanvaraisuuden minimoimiseksi ihminen tarvitsee intellektuaalisia hyveitä ja tilannekohtaista harkintaa. Sen vuoksi Aristoteelinen hyve-etiikka ei supistukaan pelkkiin luonteen hyveisiin, vaan intellektuaalisilla hyveillä ja erityisesti kohtuunmukaisuuden oikealla arviolla on yksilön ja yhteisön sekä etiikan ja politiikan kehittymisen kannalta ensiarvoisen tärkeä merkitys.

Toiminnan tutkimuksen näkökulmasta yksittäisellä teolla voi olla monta lähdettä ja luonnetta. Ensinnäkin se voi olla pelkkä irrationaalisen toiminnan ohjauksen säätelemä reaktio aistiärsytykseen, tai ruumiin tarpeista lähtevä liike. Toiseksi teon taustalla voi olla tapa tai tottumus, joka on kenties joskus harkittu tai se voi olla ulkokohtaisesti omaksuttu. Neljänneksi teon taustalla voi päämäärärationaalinen päättely, jolloin teot muodostavat laajemman tekemisen kokonaisuuden, jolla yritetään saada aikaan joko haluttu asiointi tai valmistaa jokin tuote. Viidenneksi teon taustalla voi olla älykkyyteen perustuva harkinta, jonka avulla toimija tavoittelee omaa onneaan tai kuudenneksi taustalla voi olla hyvää elämää tavoitteleva käytännöllinen järki. Seitsemänneksi toimintaa koskeva ymmärrys ja sitä koskeva tieto voi konkretisoitua hyvään elämään pyrkivänä puheena ja toimintana. Kahdeksanneksi teoreettinen ajattelu konkretisoituu puheena tai kirjoitettuna tekstinä.

Inhimillisen toiminnan tutkimus ei saisi milloinkaan tyypistyä pelkkään havainnointiin, vaan siinä tulisi aina huomioida edellä mainitut inhimillisen toiminnan erityispiirteet, joiden tutkimisen edellytyksenä on toimintaa ja tekoja koskevan harkinnan tutkimus, joka ei milloinkaan voi perustua pelkkään aivotoiminnan kuvantamiseen.

⁴³⁷ NE, II, 3, 1104b: 5-1107a.

Arendtin näkemys toiminnasta on radikaali. Hänelle toiminta näyttäytyy kokonaan harkitsemattomana ja ennakoimattomana ja hänen käsityksessään jätetään huomiotta hyvän elämän päämäärä. Toisaalta se omalla radikaalilla tavallaan nostaa esiin niitä kriittisiä tekijöitä ja riskejä, joihin toiminnan ihannoinnissamme ja vapauspyrkimyksissämme sitoudumme.

Mitä on siis terapeutin yhteistoiminnan käyttö kuntoutuksessa? Se vaatii terapeutilta ensisijaisesti kuntoutujan yksilöllisen elämäntilanteen huomiointia, kuntoutujalle merkityksellisten asioiden arvostamista ja kunnioittamista ja pyrkimystä vastata kuntoutujan elämän tarpeisiin. Terapeutin yhteistoiminta on vapaaehtoista, aktiivista ja mielihyvää tuottavaa. Se on tarkoituksenmukaista ja siihen on sisältyä myös mahdollisuus toiminnan jälkeisestä rasituksesta palautumiseen eli lepoon. Terapeutin yhteistoiminta tekee välttämättömäksi eettisen keskustelun eikä päämääriä ja keinoja koskevaa harkintaa voida välttää. Vaikka toimintaan sisältyykin aina tietty ennakoimattomuus ja epävarmuus, ei se poista harkinnan tarvetta tai pyrkimystä minimoida tilanteiden sattumanvaraisuutta. Terapeutin yhteistoiminnan välttämättöminä hyveinä ovat ystävyys, oikeudenmukaisuus ja kohtuunmukaisuus.

Terapeutin yhteistoimintaan kuuluu myös pyrkimys ymmärryksen kautta kehittyvään käytännölliseen viisauteen, mikä mahdollistuu, kun toimintaa suunnitellaan etukäteen, toteutusta seurataan toiminnan aikana ja seurauksia arvioidaan jälkikäteen. Toiminnan hyödyllisyyden selvittäminen ei onnistu pelkkiä kausaalisia vaikutussuhteita tutkimalla, vaan siinä on huomioitava toiminnan teleologinen ja pragmaattinen luonne.

Miten halukkaita siis olemme mahdollistamaan vaikeavammaisen ihmisen toimintaa ja osallistumista? Olemmeko halukkaita mahdollistamaan mitä tahansa toimintaa, ilman arvokysymysten tarkastelua? Onko meille tärkeämpää tuottaa kuntoutujalle mielihyvää vai pyrkiä vain saamaan vastinetta yhteiskunnan varoille?

Terapeutti ei voi yksinään tehdä oikeita, terapiaa koskevia ratkaisuja, sillä yhteistoiminta vaatii aina keskustelua ja yhteistä suunnitelmaa. Jos kyseessä on lapsi tai omaa elämäänsä tiedostamaton ihminen, on terapeutin oltava erityisen sensitiivinen tilanteelle, toiselle ihmiselle ja ei-käsitteellisen tiedon tunnistamiselle, minkä lisäksi dialogi

kuntoutujan läheisten kanssa voi täydentää kuvaa tilanteesta.⁴³⁸ Kun etukäteen lyödään lukkoon halutut asiantilat, joita kohti pyritään, vaihtuu mahdollinen toiminta tekemiseksi. Pelkkä päämäärarationaalisuus, teorioiden hallinta, metodien taitaminen sekä tulosten tuottaminen ei voi riittää hyvään elämään tähtäävälle terapeuttille yhteistoiminnalle.

⁴³⁸ Kasvatuksen osalta tähän käsitykseen päämäärien ennalta asettamisen mahdottomuudesta on päätynyt muun muassa Veli- Matti Värri, joka tukeutuu käsityksessään Ahlmännin, Aristoteleen, Hollon ja Wileniuksen käsityksiin hyvästä kasvatuksesta ja päämäärien asettamisesta. (Värri, 1997, 19-28).

LÄHTEET

Aristoteleen teokset:

MA, 1978. De Motu Animalium. Teoksessa Aristotle's De Motu Animalium. Käännös Nussbaum M C. Princeton: Princeton University Press.

DA, 1986. De Anima. Teoksessa Aristotle: De Anima (On the Soul). Käännös Lawson-Tancred H. Bungay: Penguin Books.

EN, 1963. Ethica Nicomachea. Käännös Ross W. D. Teoksessa The Works of Aristotle, Ross W D. London: Oxford University Press.

NE, 1989. Nikomakhoksen etiikka. Käännös Knuutila S. Helsinki: Gaudeamus Oy.

Met, 1989. Metafysiikka. Käännös Jatakari T., Näätäsaari K ja Pohjanlehto P. Helsinki: Gaudeamus Oy.

Pol, 1991. Poliitiikka. Käännös Anttila A M. Jyväskylä: Gaudeamus Oy.

Muut lähteet:

Aarnio A, 1975. Laki, teko ja tavoite. Forssa: Lainopillisen tiedekunnan kustannustoimikunta.

Anscombe G E M, 1968. "Intention". Teoksessa The Philosophy of action. Toim. White A R. Oxford: Oxford University Press.

Anscombe G E M, 2000. Intention. I painos 1957. Massachusetts: Harvard University Press.

Arendt H, 1998. The Human Condition. I painos. 1958. London: The University of Chicago Press.

Arendt H, 2002. Vita Activa: Ihmisenä olemisen ehdot. Toimitustyö ja käännöstyön ohjaus Oittinen R, alkup. teoksesta The Human Condition, 1958. Jyväskylä: Vastapaino.

Attig T, 1985. *Existential Phenomenology and Applied Philosophy*. Teoksessa Hamrick W S (toim.), Phenomenology in Practice and Theory. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers. Ss. 161-176.

Audi R, 1991. Practical Reasoning. London: Routledge.

Bauman Z, 1996. Postmodernin lumo. Suom. Vainonen J. Tampere: Vastapaino.

- Binswanger L, 1953. Grundformen und Erkenntnis menschlichen Daseins. Zürich: Niehans.
- Burke J P & DePoy E, 1991. *An Emerging View of Mastery, Excellence, and Leadership in Occupational Therapy Practice*. Am J Occup Ther. 1991; 45 (11): 1027-32.
- Carr D, 1985. *Phenomenology and Relativism*. Teoksessa Hamrick W S (toim.), Phenomenology in Practice and Theory. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers. ss. 19-34.
- Csikszentmihalyi M, 1991. Flow: the psychology of optimal experience. New York: Harper Perennial.
- Dreyfus H L & Dreyfus S E, 1989. Mind over Machine. II painos, I painos 1986. Great Britain: Basil Blackwell.
- Eräsaari R, 2000. *Elämänpolitiikan kontingenssi*. Teoksessa 2000-luvun elämä (toim.) Hoikkala T & Roos J P. Tampere: Gaudeamus.
- Finlay L, 1999. *Applying Phenomenology in Research: Problems, Principles and Practice*. Br J Occup Ther. 1999; (62); 299-306.
- Front J, 1997. Tutkielma modernista etiikasta After Virtue -teoksen emotivisismi-argumentin tarkastelua. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Gadamer H-G, 1999. Truth and Methode. Käännös Weinsheimer J & Marshall D G. II uudistettu painos, I painos 1960. Alkuperäinen teos Wahrheit und Methode. New York: Continuum.
- Galperin P J 1979. Johdatus psykologiaan. Suom. Kauppila R & Helkama K. Pori: Kansankulttuuri Oy.
- Haaparanta L & Niiniluoto I, 1993. Johdatus tieteelliseen ajatteluun. Helsinki: Helsingin yliopiston filosofian laitoksen julkaisuja.
- Haaparanta L, 1996. *Muutamia huomioita "Eurooppalaisten tieteiden kriisistä"*. Teoksessa Luonto toisena, toinen luontona. Toim. Koskinen I, Limnell P ja Vuorio T. Tampere: Filosofisia tutkimuksia Tampereen yliopistosta 60. Ss. 9-15.
- Habermas J, 1992. *Kommunikatiivisen toiminnan teoria*. Teoksessa Järki ja kommunikaatio: tekstejä 1981-1989. Suom. Kotkavirta J. Helsinki: Gaudeamus Oy.
- Hasselkus B R, 1993. Death in very old age: A Personal Journey of Caregiving. Am J Occup Ther. 1993; 47 (8): 717-23.
- Häyry M, 1999. *Soveltava filosofinen etiikka Suomessa*. niin & näin, 1999; 1.
- Kaivo-oja J, Malaska P & Rubin A, 1997. *Asiantuntijuus on osaamista, eettisyyttä ja kriittisyyttä*. Tiedepolitiikka, 1997; 2.

- Kakkuri-Knuuttila M-L, 1996. *Aristoteelista tieto-oppia jälkipositivisteille*. Sosiologia, 1996; 3: 179-190.
- Kakkuri-Knuuttila M-L, 2000. *Aristotelesko jälkimodernisti?* Königsberg. Filosofisia painokirjoituksia 2000; 3: Ss49-59.
- Kielhofner G, 1995. *A Model of Human Occupation, Theory and Application*. II painos, I painos 1985. Baltimore: Williams & Wilkins.
- Knuuttila S, 1989. Selitykset. Teoksessa Nikomakhoksen etiikka, Aristoteles. Helsinki: Gaudeamus Oy.
- Lahtinen M, 1997. Niccolo Machiavelli ja aleatorinen materialismi. Vammala: Acta Universitatis Tamperensis 572.
- Lampinen O, 1997. *Asiantuntijavallan uhka ja lumous*. Tiedepolitiikka, 1997, 2.
- Leontjev A N, 1977. *Toiminta, tietoisuus, persoonallisuus*. Helsinki: Kansankulttuuri.
- Lurija A R 1979. *Psykologia ja psyykkisen toiminnan kehityshistoria*. Suom. Helkama K. Kuopio: Kansankulttuuri.
- MacIntyre A, 1984. *After Virtue*. II painos, I painos 1981. Indiana: University of Notre Dame press.
- Mattingly C & Fleming M H, (toim.) 1994. *Giving language to Practice. Clinical Reasoning, Forms and Inquiry in a Therapeutic Practice*. Philadelphia: F. A. Davis Company.
- Mattingly C, 1994. *Occupational Therapy: A Profession Between Two Cultures*. Teoksessa *Clinical Reasoning, Forms and Inquiry in a Therapeutic Practice*. Toim. Mattingly C & Fleming M H. Philadelphia: F. A. Davis Company. Ss. 37-93.
- McLaughlin G J, 1997. *Application of the Phenomenological Method to the Concept of Occupation*. J Occup Science: Australia, 1997; (4): 5-17.
- Meyer A, 1977. *Philosophy of Occupational Therapy*. Painettu uudelleen lehdestä *The Archives of Occupational Therapy*, 1922, Vol 1, 1-10. Am J Occup Ther. 1977; 31 (10): 639-642.
- Mischel T, 1969. *Human action conceptual and empirical issues*. New York: Academic Press.
- Moore G E, 1962. *Principia Ethica*. Cambridge: University Press.
- Morris W, 1984. *Political Writings of William Morris*. Toim. ja johdanto Morton A L. Lontoo: Lawrence and Wishart.
- Nelson D, 1988. *Occupation: Form and Performance*. American J Occup Ther. 1988; 42 (10): 633-641.

- Niiniluoto I, 1983. Tieteellinen päättely ja selittäminen. Keuruu: Otava.
- Nordenfelt L, 1995. *Om holistiska hälsoteorier*. Kirjassa Begrepp om hälsa. Filosofiska och etiska perspektiv på livskvalitet, hälsa och vård. Toim. Klockars K & Österman B. Tukholma: Liber Utbildning.
- Nussbaum M C, 1978. *Practical Syllogisms and Practical Science*. Teoksessa Aristotle's De Motu Animalium. Nussbaum M C. New Jersey: Princeton University Press.
- Nussbaum M C, 1993. *Non-Relative Virtues: An Aristotelian Approach*. Teoksessa The Quality of Life. Toim. Nussbaum M C & Amartya S. Oxford: Clarendon Press.
- Nussbaum M, 1994. *The Therapy of Desire. Theory and Practice of Hellenistic Ethics*. New Jersey: Princeton University Press.
- Ollila M-R, 1997. Moraalin tuolla puolen. Juva: WSOY.
- Padilla R, 2003. *Clara: A Phenomenology of Disability*. Am J Occup Ter. 2003; 57 (4): 413-23.
- Palonen K, 1989. Hannah Arendt. Teoksessa Poliittikan teorian moderneja klassikoita. Toim. Kanerva J. Helsinki: Gaudeamus.
- Parviainen J, 1998. *Bodies Moving and Moved, A Phenomenological Analysis of the Dancing Subject and the Cognitive and Ethical Values of Dance Art*. Vammala: Tampere University Press.
- Pihlström S, 1997. *Onko tieteellinen tieto tietoa todellisuudesta?* Tiedepolitiikka, 1997; (2).
- Polanyi M, 1966. *The Tacit Dimension*. New York: Doubleday & Company, Inc..
- Puhakainen J, 1999. *Persoonan kieltäjät*. Juva: Like.
- Pörn I, 1995. Vad är hälsa? Teoksessa Begrepp om hälsa. Filosofiska och etiska perspektiv på livskvalitet, hälsa och vård. Toim. Klockars K & Österman B. Tukholma: Liber Utbildning.
- Rawls J, 1980. *A Theory of Justice*. I painos 1972. Bristol: Oxford University Press.
- Rawls J, 1988. Oikeudenmukaisuusteoria. Suom. Pursiainen T. Alkup. teos A Theory of Justice. I painos 1972. Helsinki: WSOY.
- Rawls J, 1996. *Political Liberalism*. I painos 1993. Columbia University Press: New York.
- Rawls J, 2000. *The Law of Peoples*. I painos 1999. Massachusetts: Harvard University Press.
- Raz J, 1978. *Practical Reasoning*. Oxford: Oxford university Press.

- Reilly M, 1962. *Occupational Therapy Can Be One of the Great Ideas Of 20th Century Medicine*. Am J Occup Ther 1962; (16): 1-9.
- Ricoeur P, 1967. *Husserl: An analysis of his Phenomenology*. Evanston: Northwestern University Press.
- Ricoeur P, 2000. *Tulkinnan teoria. I painos 1976. Alkup. teos Interpretation Theory: Discourse and Surplus of Meaning*. Suom. Kujansivu H. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Ringbom M. 2002, *Man As a moral Agent in Aristotle*. Acta Philosophica Fennica, Vol 70. Helsinki: Societas Philosophica Fennica.
- do Rozario L, 1998. *From Ageing to Sageing: Eldering and the Art of Being as Occupation*. J Occup Science: Australia. 1998; (5): 119-126.
- Salo M, 1996. *Sietämisestä solidaarisuuteen*. Tampere: Vastapaino.
- Sartre J-P, 1965. *Eksistentialismikin on humanismia*. Teoksessa *Esseitä*. Suom. Lahtinen A T K ja Tyyri J. Keuruu: Otava.
- Sihvola J, 1991. *Selitykset*. Teoksessa *Aristoteles, Poliitikka*. Jyväskylä: Gaudeamus.
- Sihvola J, 1992. *Kreikkalainen filosofia ja käytännön taidot*. Teoksessa *Taito. Toim. Halonen I, Airaksinen T ja Niiniluoto I*. Helsinki: Suomen filosofinen yhdistys.
- Spiegelberg H, 1985. *For the Third Generation of Phenomenologists Contributing to this Volume*. Epilogi teoksessa *Phenomenology in Practice and Theory*. Toim. Hamrick W S. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers. Ss. 251-254
- Stickers K W, 1985. *Phenomenology as Psychic Technique of Non-Resistance*. Teoksessa *Phenomenology in Practice and Theory*. Toim. Hamrick W S. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers. Ss. 129-151.
- Taylor C, 1993. *Explanation and Practical Reason*. Teoksessa *The Quality of Life*. Toim. Nussbaum M C & Amartya S. Oxford: Clarendon Press. Ss. 208-31.
- Taylor C, 1997. *Philosophical Arguments*. I painos 1995. Massachusetts: Harvard University Press.
- Tham K, Borell L & Gustavsson A, 1998. *The experiences of Disability: A Phenomenological Study of How Persons with Unilateral Neglect Discovered Their Disabilities*. Teoksessa *Unilateral Neglect: Aspects of Rehabilitation From an Occupational Therapy Perspective*. Toim. Tham K. Stockholm: Karolinska Institut.
- Toulmin S, 1998. *Kosmopolis: kuinka uusi aika hukkasi humanismin perinnön*. Suom. Kinnunen M. Juva: Wsoy.

- Tuomela R ja Patoluoto I, (toim.) 1976. Determinismi ja ihmistutkimus; Johdatusta von Wrightin kirjoitukseen, teoksessa Yhteiskuntatieteiden filosofiset perusteet, osa 2. Hämeenlinna: Oy Gaudeamus Ab.
- Varto J, 1991. Heidegger ja salaisuus. Teoksessa Silleen jättäminen. Heidegger M. Suomeksi tulkinut Kupiainen R. Tampere: Filosofisia tutkimuksia Tampereen yliopistosta, Vol XIX.
- Varto J, 1996. Laadullisen tutkimuksen metodologia. Tampere: Kirjayhtymä.
- Weber M, 1987. Tiede ammattina ja kutsumuksena. Suom. Hannula R. Teoksessa Tieteen vapaus ja tutkimuksen etiikka. Toim. Mäkelä K. Helsinki: Tammi.
- Whiteford G & Townsend E & Hocking C, 2000. Reflections on a renaissance of occupation. Can J Occup Ther. 2000; 67 (1): 61-69.
- Wilcock A A, 2001, Occupation for Health, Vol 1. Journey from Self Health to Prescription. London: British Association and College of Occupational Therapy.
- Von Wright G H, 1963. The Varieties of Goodness. London: Routledge & Kegan.
- Von Wright G H, 1976. "Determinismi ja ihmistutkimus". Teoksessa Yhteiskuntatieteiden filosofiset perusteet, osa 2. Toim. Tuomela R ja Patoluoto I. Hämeenlinna: Oy Gaudeamus Ab.
- Von Wright G H, 1977. Praktinen päättely. Suom. Nyberg T. Teoksessa Ajatus ja Analyysi. Toim. Nyberg T. Porvoo: WSOY.
- Von Wright G H, 1985a. "Inhimillisestä vapaudesta". Suom. Nyman H.. Teoksessa Filosofisia tutkielmia 1985. Juva: Kirjayhtymä.
- Von Wright G H, 1985b. Keinojen ja päämäärien rationaalisuudesta. Teoksessa Filosofisia tutkielmia. Suom. Nyman H. julkaisemattomasta alkuperäistekstistä "Rationality: Means and Ends.". Juva: Kirjayhtymä.
- Von Wright G H, 1990. Explanation and Understanding. 4. painos, I pianos 1971. Ithaka: Cornell University Press.
- von Wright G H, 2001. Hyvän muunnelmat. Suom. Oittinen V. Alkup. The Varieties of Goodness 1963. Otava: Keuruu.
- Vygotsky V S 1976. Ajattelu ja kieli. Suom. Helkama K ja Koski-Jännes A. Espoo: Weilin + Göös.
- Värri V-M, 1997. Hyvä kasvatus - kasvatus hyvään. Vammala: Tampere University Press.
- Yerxa E J, 1967. *Authentic Occupational Therapy*. Am J Occup Ther. 1967, 21, 1.
- Yerxa E J, 1992. *Some Implications of Occupational Therapy's History for Its Epistemology, Values, and Relation to Medicine*. Am J Occup Ther. 1992; 46 (1): 79-83.

Yerxa E J 1994. *Dreams, Dilemmas, and Decisions for Occupational Therapy Practice in a New Millenium: An American Perspective*. Am J Occup Ther. 1994; 48 (7): 586-589.